

1386

13602
523.894

HA 3.11

1/2 Lmd.

ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRA
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

ERDÉLYI PÁL

ÚJ FOLYAM VII.

1912

XXIX. KÖTET

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSZAJTÓJA
1912

TARTALOM.

ÖNÁLLÓ CZIKKEK, TANULMÁNYOK.

Berde J. Mária: Bacsóányiné Baumberg Gabriella. (13 szövegképpel.)	1, 105,	201
B. K. P. Gróf Bethlen Kata magyar könyvtárának lajstroma	---	162
Borbély István: A „Debreczeni disputa“	---	278
Csánki Dezső: Kolozsvármegye birtokállapotai a XV. században	---	297
Erdélyi Pál: Az erdélyi könyvtárakról	---	127
Ferenczy Sándor: Adalékok a <i>Régi Magyar Könyvtárhoz</i>	---	355
Gálos Rezső: Jókai és Cserei	---	239
Gergely Sámuel: Adatok Bánffy Dénes tragédiájához	---	281
Halaváts Gyula: A felsőszilvási monostor temploma (2 szövegképpel)	---	93
Iványi Béla: A történelmi segédtudományok oktatása Erdélyben 1848 előtt. (1 szövegképpel)	---	265, 333
Kelemen Lajos: A szászencsi oláhok	---	244
Kelemen Lajos és Pálfi Márton: Suky István magyar menedéklevele 1508-ból. (Hasonmásával)	---	257
K. L. A malomfalvi báró Kemény-udvarház feliratai	---	191
Köblös Zoltán: Adalékok a <i>Régi Magyar Könyvtárhoz</i> (XVI—XVII. közlemény)	---	96, 192
Molnár Géza: Adatok a kolozsvári első színjátszó társaság történetéhez	---	361
Pitroff Pál: Instinctus és intellectus	---	159
Seprődi János, Kovács Dezső, Pálfi Márton: Jelentés a Kovács Sámuel-féle pályázatra beérkezett művekről	---	370
Szabados Ede: Petróczyék (Költemény)	---	371
Szentiványi Róbert: Az 1638-iki bártfai kalendárium	---	193
Szlávik Ferencz: Három közzjáték	---	84
Temesváry János: Csikmadéfalvi Szentandrásy István erdélyi püspök (1571—1630)	---	55
Torkos László: A magyar verselmélethez	---	72, 150, 221

IRODALOM.

—f. —y. <i>Badics Ferencz:</i> Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei	---	382
—i. —r.: <i>Enesei Dorner Béla.</i> Az erdélyi szászok mezőgazdasága	---	194
—i —r., Kristóf György, Veress Endre: <i>Sztripszky Hiador és Alexics György</i> Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századi román fordításban	---	289
Kelemen Lajos: <i>Karácsonyi János.</i> Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt	---	199
Kiss István, R. Sándor Imre. Czimerlevelek. I—II.	---	247

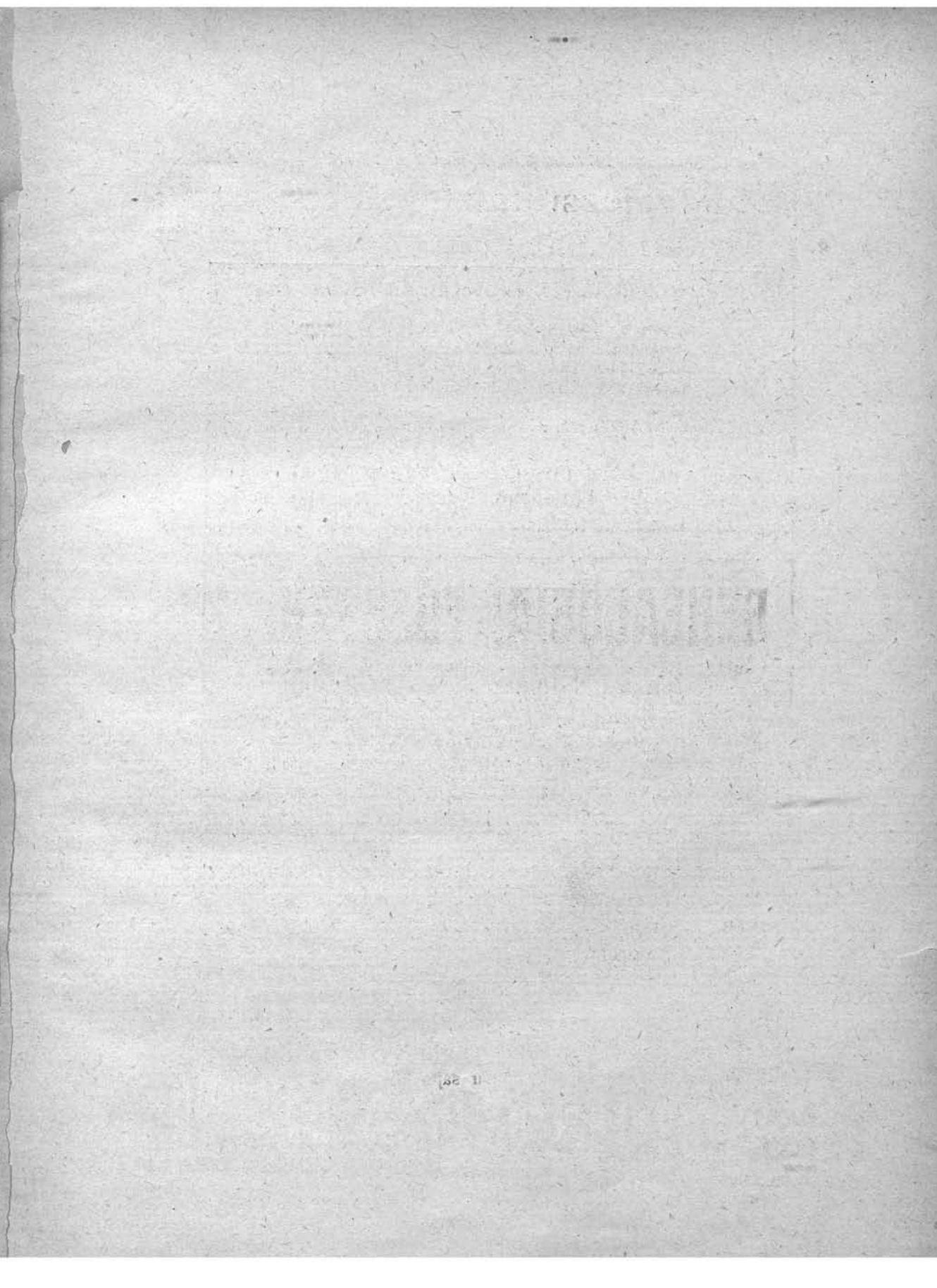
Kropf Lajos : <i>Siebeking, I. Giberne. Memoir and letters of Francis W. Newmann</i>	100
— rd. —: <i>Dávid Ferencz</i> művei I.	99
— rd —: <i>Fontés Rerum Transylvanicarum. Tomus I.</i> Gyűjtötte és közrebocsátja <i>Veress Endre</i>	379
— rd —: <i>Schulz Józsefné és Gidófalvy István. A magyar pap és tanító szociális kötelességei</i>	359
Schannen Pál : <i>Kristóf György. Petőfi és Madách</i>	358

VÉGYES KÖZLEMÉNYEK.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályának kiadványai	102
Az E. M. E. második képzőművészeti kiállítása	377
Pályázat a Kovács Sámuel pályadíjra	103
Beküldött új könyvek	104, 383
A XXVIII. kötet <i>Mutatója</i>	384

KÉPEK JEGYZÉKE.

Bacsányiné Baumberg Gabriella leánykori képe. (Eredetije a kassai Rákóczi-Múzeumban)	2
Fejlécz, egy 1770—74 között Lipcsében megjelent munkából	3
Zárókép, ugyanonnan	6
Fejlécz, ugyanonnan	7
Záródísz Baumberg Gabriella <i>Sämmtliche Gedichte</i> -inek (Bécs, 1800.) címlapjáról	54
A felsőszilvási monostor-templom és alaprajza	93, 94
Fejlécz, egy 1770—74 között Lipcsében megjelent munkából	105
Bacsányiné Baumberg Gabriella aláírása a württembergi herceghez írt leveléről	108
Bacsányiné Baumberg Gabriella asszonykori képe. (Eredetije a kassai Rákóczi-Múzeumban)	109
Bacsányiné Baumberg Gabriella <i>Gedichte</i> -inek (Bécs, 1805.) címlapja	115
Záródísz, mely Bacsányinét egy szomorúfűz alatt tünteti fel, a mint lantját ráakasztja; a <i>Sämmtliche Gedichte</i> rézmetszetéről	126
Fejlécz, egy 1770—74 között Lipcsében megjelent munkából	201
Bucus a szerelemtől és barátságtól. Bacsányinét ábrázoló allegorikus kép, a <i>Sämmtliche Gedichte</i> rézmetszetéről	218
Zárókép. Bacsányi János és neje sírja a linzi temetőben; a Vasárnapi Ujság fametszetű képéről kicsinyítve	220
Suky István magyar menedéklevelé 1508-ból	263
Guul István <i>Chronologiájának</i> (Kolozsvár, 1820.) címlapja. (Eredetije a kolozsvári római kath. főgimnázium könyvtárában.)	352

Bacsányiné Baumberg Gabriella
leánykori képe.

Bacsányiné Baumberg Gabriella.

(Első közlemény.)

BEVEZETÉS.

KEDVES csillaga az osztrák költők egének, mely nyomtalan homályba tűnt. — Egy nő, ki közel állott szívéhez, panaszol így sorsa fölött és ezzel egész életét állítja elénk.

Külső fény, hírnév és szerettei veszik körül életének első felében. Ismerik és elismerik. Szeretik és irigylik. Úgy halad könnyű léptekke egy szép, ifjúságtól duzzadó kor ösvényein. Csak épp a boldog szerelmet nem ismeri, de csöndes búja költővé teszi. Költészete a fölzsenedülő szellemi tavasznak kissé halvány, gyöngéd virágaként feslik ki és az ifjúság igéző köntösében járva több hódolatra, mint bírálatra lel. A mi ifjú leányt diszíthet: szerénység, érintetlen tisztaság, igénytelen hűség tükröződik költeményeiben; legnagyobb dísze a keresetlen őszinteség, mely külön helyet jelöl neki költőtársai között. A szellemi előkelőség körében jólétben, ünnepelve él és szép életének szinte harmonikusan odaiálló, kiegészítő része szerelmi bánata, mely ünnepeltetésének fényére a mélabúnak finoman tompító fátyolát veti. E szép szenvedésre szüksége volt. Ez volt legjobb ihletője.

Életének második szaka ott kezdődik, mikor megtalálja a lelkének megfelelő férfiút, ki ifjúságának aranyálmait váltja be; kiért boldogan

hagyja oda ünnepeztetésének színhelyeit és szegődik szerelmese szerény körülményeihez. A boldogság lírája nem gazdagon húrozott, de finoman zengi el a házasság dicsőítését.

Aztán jó a nyomorúság, hontalanság után száműzetés. Ifjúságának minden pompája oda. Költőietlen szenvedések következnek, szegénység, feledés borúlnak reá. Vigaszul csak a hitvesi szerelem marad. Múzsája az a sírgödörbeli lámpa, mely senkinek sem ég, csak az élve eltemetettnek.

Ez a napfényes magasságból homályos mélységbe aláfutó élet csak egyben mutat szakadatlan egyformaságot: a szelíd megadásban, a törhetetlen, tisztult erkölcsi szilárdságban. Ez jellemzi Baumberg Gabriella életét, költészetét. Ez óvja meg az ifjú lányt az érzelgestől és lázadozástól, a boldog asszonyt az érzékiségtől, a sorstól üzött nőt az élet alkonyán a kétségbeeséstől.

Bacsányinét honfitársai már életében elfelejtették. Első nagy sikereit félszázaddal élte túl. Nem volt elég hajlékony szellem ahhoz, hogy a kor izlése szerint változtassa költői irányát s nem elég nagy tehetség arra, hogy önállóságában oly hosszú időn át érdeket kelthessen. Lelkének mégis *szép hagyatékkaként* maradtak ránk költeményei.¹ Meghittje, Pichler Karolina figyelmezteti erre honfitársait² és mi soroljuk oda e *szép hagyatékhöz* följegyzéseit, leveleit.³ Az egész együttvéve, ha nem

¹ Az első idők virágai a *Wiener Musenalmanach* költeményei és az Összes Költemények. (Sämmtliche Gedichte Bécs, 1800.) Házaseletében jelennek meg a Költemények (Gedichte. Bécs, 1805.), továbbá *Ámor és Hymen. (Amor und Hymen. Bécs, 1807.)* Itt, ott, zsebkönyvekben, különnyomatban több versére találunk még. Munkásságának utolsó gyümölcse a M. Tud. Akadémia kéziratárában levő sajtó alá rendezett kiadatlan gyűjtemény.

² Pichler Karolina: *Zerstreute Blätter aus meinem Schreibtische. Neue Folge.* (Bécs, 1845.) 26. l.

³ E levelek és följegyzések egy része a cs. kir. osztrák belügyminisztérium levéltárában, Bécsben található. Horánszky Lajos elkészítette ezek másolatát, a M. Nemzeti Múzeum kéziratárának ajándékozta. (Bacsányi Iratok. 1315 szám alatt.) Ugyanott őrzik Gabriella még egy fontos levelének másolatát, melynek eredetije a M. Tud. Akadémia kéziratárában található. A Bacsányi-pár többi kézírata Bacsányi halála után Hafferl linzi kereskedőtől Hafner József birtokába került. Hafner az iratokat gondosan őrizte, majd megismerkedvén Kantz Zsigmond bánya- és erdőtanácsossal, átadta neki rendezésre. Egyszersmind levélben fordult a M. Tud. Aka-

nagy költőnek, de nagy léleknek testamentuma. Költészete csak élete első felében és főleg honfitársainak okoz gyönyörűséget; ám életének második fele, halála után több és több elismerőt szerez nálunk. Ez asszony értéke, ki hazánk egy hontalan szellemi munkásának sok ideig jobb fele, vígasza, sőt támasza volt, először Szász Károly figyelmét ragadja meg. Kisebb ismertetések mellett⁴ Szinnyei Ferenczben,⁵ majd Horánszky Lajosban⁶ talál szeretetteljes méltánylókra Baumberg Gabriella, Bacsányi János neje; kiket főleg az asszony és feleség érdekelnek, a lány, a költő kevéssé. Ifjúságának inkább csak fényét ismerik, nem küzdelmeit, szenvedéseit. Pedig a lány, az asszony és feleség meg a költőnő egymással szoros bensőséggel kapcsolódnak benne, ugyanazon, önmagához következetes egyéniség más-más oldalú nyilvánulása-keppen. Gabriella önálló lélek, mely önmagát irányítva független a külső hatásoktól. Léte föltételei önmagában vannak megalapozva, ezért talál támaszra, menedékre önmagában és mindenben, a mit lelkébe fogadott.

démiához, följánlva az értékes hagyatékot (Akadémia Értesítője 1872. évf. 75—77. l.), melyet ma Kantz Zsigmond rendezésében a M. Tud. Akadémia kéziratárában e jelek alatt találhatunk: Történetírás 92 sz. — Régi és Újabb Írók Művei 4°—140 sz. — Levelezés 4°—140 sz. — Levelezés 4°—141 sz. Ugyanitt találjuk a Kantz által készített vázlatos életrajzot; Történetírás 92 sz. Más, linzi vagy bécsi levéltárban Bacsányiéék egyetlen emléke sem található.

⁴ A *Vasárnapi Ujság* 1872. évf. 301. l. (—á—r—) és Bayer Ferencz: Bacsányi János (Sopron, 1878.) *Képes Folyóirat* 1894. évf. 605. l. Dr. Nyáry Sándor cikke. Nagy szeretettel emlékezik meg Gabrielláról Széchy Károly „Benyomások és Emlékek” cz. műve 19—76. l. (Budapest, 1897.) Továbbá *Magyar Lányok* 1908. évf. 72. l. Lampérth Géza cikke. *Tolnai Világlapja* 1912. évf. 1119. lapján, dr. Ferenczy József cikke. Foglalkozott vele, bár tanulmánya eredményét össze nem foglalta, Kiss József is.

⁵ Szinnyei Ferencz: Bacsányi János (Budapest, 1904.)

⁶ Horánszky Lajos: Bacsányi János és kora (Budapest, 1907.) A német életrajzok és más följegyzéseket Goedeke sorolja fel a Grundriss IV. k. (Lipcse, Drezda, Berlin, 1898.) 543. l. Ezekhez vehetjük Wurzbach Biographisches Lexikon-jának néhány adatát. Említetlenül marad mindkettőben King Tsching műve: Die deutschen Schriftstellerinnen (Hely nélkül, 1790.) Legutóbb Nagl J. W. és Zeidler J.: Deutsch-österreichische Literaturgeschichte cz. műve foglalja össze (Schlussband, 326. l.) röviden — a magyar kutatók eredményeinek ismerete nélkül — Baumberg Gabriella életét. Költészetéről, de pusztán a *Wiener Musenalmanach* alapján Rommel Ottó műve: Der Wiener Musenalmanach (Lipcse és Bécs, 1906.) ad vázlatos képet.

Külső és belső élményekből elég gazdagon fonódott életéről hű képet mindaz együttesen nyujthat, a mi róla ránk maradt. Ifjú élményei adnak kulcsot költészetéhez. Csak költészetéből és ifjú élményeiből értjük meg későbbi életét s csak a munkától nem félő, az ünneplésben is szerény, az emberekben főleg szellemi értékeket kereső leányka válhatott később a szellemben gazdag, anyagiakban mostohán megáldott magyar költő hű „Mártájává,“ a mint maga nevezi magát. Állhatossága nemcsak vonz hozzá minket, de szinte hálára kötelez.

I.

IFJÚSÁGA.

(1776—1800.)

A RÉGI Bécsben vagyunk, a hatalmas, vidám császárvárosban. A monarchia soknemzetiségű ereje itt fut össze és keresztezi egymást, a fölmagasztalt császárnő csöndes reformpolitikája által minden téren biztosított jövő itt hozza legdúsabb gyümölcseit. Az anyagi jólét szellemi föllendüléssel párosul: az ifjúság mindkét neme kiváló nevelésben részesül.

Csak a német szellem nem vert még gyökeret. Latinizmus és gallománia, e kettőre sok gúny és szidalom esik később is, mikor Ausztria vezető szellemei a fáklya világánál, melyet József gyújt föl, nemzeti jellegük elhanyagolását észreveszik. Racionalizmus, a nagy, de józan eszme vezette Mária Terézia lángeszű fiát, hogy hirtelen romboljon az anya nagy művén, hogy birodalmát átmenet nélkül teremse újjá. Buzgal-mában nem értékelt mindent kellőképen, így az irodalmat se; ám éppen adománya, a sajtószabadság lendítette föl Ausztria irodalmi életét, melynek fölvirágzása *Gottsched* János Kristóf látogatása óta már biztosítva volt.¹

E korszak politikai téren a lázas munka, szellemi téren gyakran a féktelenség kora volt, a röpiratok özöne a tekintélyt megingatva, sem istent, sem császárt nem kimél, míg a forrongásokból lassan tisztultabb szellemek kelnek ki, a kik nemcsak rontanak, de teremtenek.

A kor sajátos jellemzője a nők előtérbe nyomulása. Megnyílnak számukra a szabadkőműves páholyok, irodalmi fölléptüket a férfinem előbb gúnnyal, majd elismeréssel kíséri.²

¹ Bleyer Jakab: *Gottsched hazánkban* (Budapest, 1909.) 12. l.

² Pichler Karolina: *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben* III. k. (Bécs, 1844.) 30. l. és King Tsching: *Deutschlands Schriftstellerinnen*. Bevezető sorok.

A legvonzóbb jelenség e nőköltők között *Baumberg Mariánna Gabriella*.³ Született 1766 márczius 24-én,⁴ négy gyermek közül mint harmadik érkezvén a Baumberg családba. Testvérei, egy leányka és két fiú, korán elhaltak, és így egymaga lett örököse a szülők szeretetének. De nemcsak szeretet, hanem anyagi jólét és kedvező körülmények is várták. Az apa, Baumberg János Flórián, előkelő hivatalnok, előbb udvari furír, majd udvari titkár és levéltárigazgató. Törhetetlen munkájú ember, kinek hivatali lelkiismeretességét kortársai megcsodálják, bár testben nem erős.⁵ Lelke érzékeny és ideális, ő nevelője, irányítója gyermekének; jellemzősége mellett gyöngéd, sőt kissé tart is feleségétől.

Az anya, Rodius Krisztina Mária,⁶ egészséges gondolkozású asszony, hü feleség; gyermekét háziasságra szoktatja, de lelki életében szerepet nem játszik. Gabriellának egy költeménye szüleire való viszonyát szépen kifejezi: az anya nevelte — néha keményen — házias erkölcsökre őt, az apa szívébe drága értékeket vetett el, melyek aranyból, koronából többet érnek.⁷ Az oly különböző házasságok boldogul élnek. Már gyermekkorukban egymásnak voltak szánva, egy évben, egy napon születtek, 1730 szeptember 29-én.⁸ Házasságuk ideje 1762 körül lehet, tekintve,

³ A Baumberg család minden valószínűség szerint nemes, a mint általában a -berg végzetű névvel bíró eredeti német családok. Gabriella a Wiener Musenalmanachban következetesen *von Baumberg*nek írja nevét. Később a *vont* rendesen elhagyja. Schindel K. W. O. Ágost: Die deutschen Schriftstellerinnen des 19-ten Jahrhunderts (Lipscse, I. 1823, II. 1825, III. 1825) cz. munkájában *von Baumberg*nek említi Gabriellát. De sem a bécsi városi levéltár, sem a felső ausztriai tartományi levéltár nem tud a Baumberg-család nemességére nézve adatot nyújtani. Szintígy a bécsi cs. kir. belügyminisztérium nemesi levéltára sem. — Keresztneve Goedeke Grundriss-a szerint Anna Gabriella. Ezzel szemben sírfelírata, atyjának gyászjelentése és egy közelállójától származó életrajztöredéke egybehangzóan Marianna Gabriellának, vagyis a mint ő írta nevét, Gabriele-nek említik.

⁴ Névtelen életrajzírója szerint Gabriella minden nyilatkozata, melyet elszórvá tesz születésére nézve, ez adattal összevág. Horánszky említett művében közli Gabriellának egy folyamodványát, mely ugyane születési dátumot erősíti meg. Magyar Ismertetői nem is közlik soha hibásan az évet, ellenben az osztrák irodalomtörténet kilencz évet hibáz, születési idejét 1775-re téve. E tévedés valószínűleg az *Österreichisches Morgenblatt* 1840. évi. 90. számában közölt Baumberg nekrológiából került. A cikket Pichler Karolina írta, de az alul megjegyzésben álló téves születési évszám (1775.) úglátszik vagy tollhiba, vagy nem tőle eredő megjegyzés, hiszen éppen Pichler Karolina látja őt a XVIII-ik század nyolczadik tizedében föltűnni és föltűnést kelteni. Gabriella 1785-ben már mély lelki élményekről tanúskodó költeményekkel lép a világ elé.

⁵ Névtelen életrajz; M. Tud. Akadémia kézírattára R. U. I. M. 4-r. 82. sz.

⁶ Az anya teljes neve az apa gyászjelentése alapján; M. Nemzeti Múzeum kézírattára. B. J. 1315. sz.

⁷ Gabriella kiadatlan költeménye; M. Tud. Akad. kézírattára. Levelezés 4—141. sz.

⁸ Sämtliche Gedichte (Bécs, 1800.) 202. I.

hogy Gabriella költeménye, melyben ezüstlakodalmukat ünnepli, 1788-ban jelenik meg.⁹

A család más tagjai közül csak az anya fivérééről, Rodius Ferencz lovaskapitányról¹⁰ tudunk. Ő Gabriellának gyöngéd nagybátyja, ki hugának gondolatait is ellesi.

A leánya gondos nevelésben részesült. Nyilvános iskolába valószínűleg ő sem járt, mint Pichler Karolina, de tehetségét azért kellően kiművelhette. Négy éves korában könyv nélkül tudta *Gellert* meséit és a divatos morális dalokat. Üde képzelmű, élénk szellemű gyermek, ki megjutalmazza apja fáradozásait. Nevelését később egy apácza vette át, ki a gyermek lelkét a világtól elidegenítette, őt a kolostor mennyei csöndjébe csábította. Az álmodó kedélyű leánya most mindentől elfordul, a mi földi és a szülők csak alig bírták lebeszélni, hogy fátyolt ne öltön. Később virulva lépett ki az életbe, vallási rajongásának egyetlen árnyalata se maradt lelkében. Bizonyos, hogy csak a gyermeklélekben már élő, de még tárgyaltan sejtelem, rajongás: valami szépnek, nagyknak élni; ez keresett magának célját elvesztve a földöntúli létben tárgyat, mert Gabriella később teljesen más erkölcsi eszmék szolgálatába szegődötti lelkét. Vallásos ábrándjait teljesen lehiggasztja az élet, áhitata megmarad, de ez éppen nem fellengző, hanem szinte puritán. Földfeletti hatalomnak Istent ismeri egyedül. És ez teljesen érthető a XVIII-ik század gyermekénél, hisz Pichler Karolina szerint ők már kislány korukban leplezetlen, sőt lelkivilágukat bántó igazságokat, elveket hallottak nemcsak az egyház tanairól s a földfeletti, hanem az egész földi világ sorjáról is. Gabriella vallásos rajongásából kijózanul és ez azt mutatja, hogy nem erre született, mert más tekintetben rajongó, ábrándos maradt. Pedig egyéb álmaiból is kijózanodhatott volna. Lelkét nemcsak hogy meg nem mérgezték, sőt a rendes, mindennapi színvonalra se tudták leszállítani a *tisztességtelen viszonyokon fölépülő* regények, szindarabok, melyeket Karolina szerint akkor minden leánya olvasott, látott, az anyák ellenzése nélkül pedig; s a melyek nem is elsősorban világosították fel őket tudatlanságukban, hisz naponkint találkoztak a társadalomban az ily művek élő példáival.¹¹ Nem hiába gúnyolják hát az almanachköltők az anyák nevelési rendszerét és neveltjeiket! De Gabriella mégis oly fennlebegő lélekkel marad, hogy az emberekben angyalt keres és világgával gyakran ellenkezésbe jut. Maga árúlja el, hogy tisztában van a

⁹ Wiener Musenalmanach 1788. évf. 15. l. Gabriella versei rendszeren egy év múlva látnak keletkezésük után napvilágot és éppen ez a költeménye volt kevésbé elhalasztható.

¹⁰ Gabriella több költeménye alapján; S. G. 248.; 249. stb.

¹¹ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten I. k. 74, 140. l.

világ rosszaságával is, de az ő felfogásával „lázító gondolat“ minden ledérség!¹²

Az is kétségtelen azonban, hogy a mint Pichler Karolina kezébe rendszeres olvasmányúl a legjobb német írók kerültek, a mint az ő szülei megfontolás után rendre Gessner, Voss, Goethe és Schiller alkottaival ismertetik meg lányukat, úgy bizonyára Gabriellával is ez történt, kiről éppen Karolina említi, hogy nagy műveltségű volt. E szép olvasmányok könnyen eltörülhették a többinek hatását, kivált oly lélekben, minő Gabriella volt.

A leányka francziául is tudott s valószínű, hogy csak ezt a nyelvet beszélte anyanyelvén kívül, mert csak francziául idéz, csak abból fordítgat, sőt verselni is próbál, Karolina ellenben angolul, latinul és görögül is ért.¹³ A zene még, a miben Gabriellának készsége volt. Sok jelét látjuk, hogy nagyon élvezte a szép játékot s mikor később elhagyja honát, szíve zongorájáért igen fáj.¹⁴ Himezgetni is szeretett, és mások előtt is tetszést arat, hogy a konyhában épp oly buzgó, mint a cselédség fölügyeletében. Ruháit maga varrta, bár egyszerűen, de kiváló izléssel.¹⁵

Ilyen volt a leányka: tiszta, mély lélekkel és munkás kézzel lép a világba. És szép lelke bájos testbe öltözött, alakja sugár volt és finom, arcza sokatmondó, szeme szellemtől sugárzó, hangja kellemesen csengett. Teste szépségeit öltözetével csak emelni tudta.¹⁶ A forrongó élet ujjongva üdvözli a gáttalan vidámságú, elfogulatlan föllépésű új világpolgárnőt, ki korának megtestesülése: kolostori álmokból az életre ébred, ifjú és magasratörő, erejét a férfiéhoz méri. Ha Pichler Karolina édesanyja már jogtalanak találja a nők alárendelt helyzetét,¹⁷ úgy Gabriellának fő elve: „dolgozni, tenni a nőnek is kötelessége.“¹⁸

Mint a többi serdülő leány, boldogan vegyül bele az álarcosbálok tarka forgatagába. E mulatságok az időben voltak a legfényesebbek és Gabriella nemes izlésű jelmezeiről sokat beszéltek a bécsi előkelőségek. A tündöklő tánczosnőt a bámulók serege veszi körül, hisz akkoriban minden csinos leánynak udvara volt. Gabriella később lemond a tánczról, mert néhány barátjának ennek áldozatul esik. Ekkor inkább a zene és olvasás foglalják el.¹⁹

¹² Névtelen életrajz és Önéletrajz; M. Tud. Akadémia kéziratára.

¹³ Wiener Musenalmanach 1790. évf. 89. l.

¹⁴ Gabriella Bacsányihoz 1809 december 9-én; M. Nemzeti Múzeum kéziratára B. J. 1315. sz.

¹⁵ Alxinger Gabriellához; S. G. 35–39. l.

¹⁶ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter aus meinem Schreibtische. Neue Folge. (Bécs, 1845.) 26. l.

¹⁷ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten I. k. 150. l.

¹⁸ Gabriella Bacsányihoz 1810 július 14; M. Tud. Akadémia kéziratára.

¹⁹ Névtelen életrajzírója szerint; ugyanott.

A vígan mulatozó leánykáról senki sem sejtí, hogy magános óráiban koraérett tehetséggel a szerelemről dalolgat, a melyet — mint később maga vallja be — akkor még nem is ismert. Már e tárgyaltalan álmodzásból látni, hogy szerelemre, tiszta és kitartó, egész lényét betöltő szerelemre van hivatva. Nem tudják lekötni a felületes imádók, titkon igazi szenvedélyre vágyik. Végre — és egyidőben — két fiatalember találkozik, kik komolyan szeretnék megnyerni Gabriella szívét. Az egyiknek oldalán fényes kilátások, de melyik nagyon ifjú lány tekint erre? „Egész lényében nem volt semmi, a mi lelkemre a legkevésbé is hathatott volna, nagy volt, tagbaszakadt erős, fekete . . . hol itt valami, a mi engem elbűvölne?“ Így gondolkozik az álmokból földreszakadt leányka s bár a szülők óhajtának, az anya boldogan hízeleg magának gyermeke jövőjével; Gabriella „sokkal becsületesebb“, semhogy áttatná övéit. Szerencséhez visszaütésítő és gúnyosan csipkedi ez „elefántbőrű embert,“ ki nem áttallja társasjátékban Gabriella asztalfiókjába ékszereket csempészni.

Nemcsak testben, de jellemében is ellenszenves volt az ifjú ember. Oly teremtésekkel tart ismeretséget, kiknek élete Gabriellát mindig megbotránkozttatta. És nem vonul vissza a leánykánál aratott balsiker után, hanem alattomban az anyát hálózza be, neki panaszol, még sír is. Gabriella olykor leczkét kap; maga se tudja, miért. Az anya föl nem fogja gyermeke vonakodását, és haraggal fordul a másik udvarló ellen, kibén leánya jövőjének megrontóját sejtí.

Ám éppen e kellemetlen udvarló szolgált árnyul a vetélytárs ragyogó tulajdonainak.²⁰ Ez ifjú nevét Gabriella maga által írott életrajzából mindenütt kivágta, de bizonyos, hogy ez volt a leányka első szerelme, kit Pichler Karolina *Eberl* néven említ. „Külseje nem éppen szép, de viselkedése megnyerő, szelleme mulattató, hozzá kítünő jó tánczos.“ Ennyit mond Gabriella és ezzel Pichler tudósítása is meg egyezik: „szikár, szőke, vonásai alapjukban nem szépek.²¹ Pichler bővebben is jellemzi Eberlt: „Komor gondolkozása, éles értelme, mélabús világnézete vontá magára környezete, kivált a nők figyelmét. Viszonyai (csékély állást töltve be egy számvevőségénél) lelkülete, mely nem volt egészen nagyravágyás nélkül, — korlátolt helyzete . . . mely minden törekvésében gátolta, — könnyen magyarázták azt a mélabús hangulatot; de kapcsolódva finom modorával, illedelmével és magas szellemi képzettségével, őt a szellemi világ igen jelentős személyiségévé tették.“ Ez ifjút Gabriellához egy időben gyöngéd kapocs fűzte.²² E viszony a leányka első ifjúságába esik, hiszen alig tizenkilencz éves, mikor köl-

²⁰ Önéletrajz; M. Tud. Akadémia kézírattára R. U. I. M. 4°—82. sz.

²¹ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten I. k. 26. l.

²² Ugyanott 175. l.

teményeiben már elválásról beszél s éppen egy ilyen dalához fűzi Pichler Karolina a megjegyzést: „ő akkor valóban távoli barátját gyászoló.“²³

E viszony belső tartalmáról keveset tudunk. Eberl vallomását szerény versekben tette meg, anélkül, hogy az anyának szólt volna. „Csupa oly előny, mely vetélytársait messze az árnyékba szorította vissza.“ Az anya se maradt végig haragos reá. Mikor leánya műkedvelő előadáson együtt lép föl Eberlrel a „Fähndrich“-ben, valószínűleg Schröder darabjában, Baumbergné enged szigorúságából. Eberl, kié a czímszerep volt, szépen tudott játszani, „szem és szív feléröpült.“ Gabriellának első föllépte rosszul sikerült, izgatottságában, nehogy tulságos igazsággal játszó a szeretett ifjúval együtt.²⁴ Talán többször is játszották ketten e „veszedelmes játékot“, a mint az ilyen csábító együttjátszást Pichler Karolina nevezi egyik elbeszélésében.²⁵ Csak költeményeire támaszkodunk Gabriellának, ha föl vesszük, hogy szerelmesével otthonában, társaságban és kirándulásokon találkozott. E találkozások adtak táplálékot költészetének.

Tehetségét csak apja sejtette.²⁶ Az első komolyabb indítékot Gabriella a nála három évvel fiatalabb Pichler — akkor még Greiner — Karolinától nyerte. A még gyermekleányok nem ismerték egymást, mikor a tizenkét éves Karolina 1782-ben föltűnik a *Wiener Musenalmanach*ban múzsája elsőszülöttével. „Készséggel megvallom önnek — írja Gabriella később Karolinának — hogy még sokkal előbb, sem-hogy érzelmeim rajzolásit a világ elé merhettem volna állítani, Ön és az Ön dalai már általános bámulat tárgyai, és az én mintaképeim voltak. Az Ön példája buzdított, hogy csöndben Ön után törjek.“²⁷ Míg a 15 éves Gabriella ilyen buzdulást nyer, úgy vonja ő később magára az irodalmi forrongás közepette élő Greiner-ház figyelmét.

Gabriella apja névnapjára verset ír és azt az ajándéktárgyba: dohányszelenczébe véseti. A gyöngéd apa mindenkinek, a kinek egy pipa dohányt fölajánl, a költeménnyel is eldicsekszik. Így kerül a vers Blumauer kezébe, ki azt — Gabriella névtelen életrajzírója szerint — már a következő *Musenalmanach*ban kinyomatja. Ily tárgyú költeményét Gabriellának nem ismerjük. A költemény másutt, vagy egy általan nem jelent meg, talán csak indíték volt Blumauernek, hogy Gabriella kézíratait elkérje és a *Musenalmanach*ban egyet-mást közöljön, először 1785-ben.

²³ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter 26. l.

²⁴ Önéletrajza szerint.

²⁵ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten I. k. 176. l.

²⁶ S. G. 6. l.

²⁷ Gabriella Karolinához, 1802 május 16-án. M. Nemzeti Múzeum kézírattára E levél nem a Bacsányi ratok között van. Eredetije az Akadémiában: L. 40—141. sz. a.

Alxinger, Leon és Blumauer, kik a költőnőt csodálták, a leányt tisztelték Gabriellában, sokat beszéltek az új tehetségről Pichler Karolina édesatyjának, Greiner udvari tanácsosnak, ki a költőnőt ismerni kívánta. Baumberg Flórián maga vezeti be lányát Alxingerrel együtt a Greiner-házba s a két költői lélek, Gabriella és Karolina, azonnal megszereti egymást. Kettesben, társaságban vidám estéket töltenek. Mindkettőjüknek feledhetetlen az az alkonyat, mikor Greinerék kertjében pásztoridillt játsztak, koszorút fonva, maguk költötte dalokat énekeltek, megfélekedve a hintáról, a hol máskor mulatoztak. És itt csendül meg Semira ajkán — ez Gabriella költői neve — a dal az eltávozott kedves után. Karolina siet e bájos estét és barátnői dalait versben örökíteni meg. Minden barátnője dalában igaz élmény csengett — fűzi e költeményéhez később.²⁸

Gabriella ekkorra már valóban elveszté kedvesét. Ennyit tud Pichler Karolina a leányka fájdmáról följegyezni, alig sejtette a vihart, melyet barátnője átélt. Valóban, mikor Gabriella a hírnév felé az első lépést teszi, boldogságát már elvesztette. E veszteség sokkal viharosabb forgatag volt, mint azt Pichler Karolina további följegyzései után hinnők. Ő csak a külső tény, a dolog költői oldalát látta, a többi a Baumbergház falai között maradt, s hogy milyen lehetett, arról nemcsak Gabriella foszlányra tépett életrajzának töredékes sorai, de még inkább maga a széttépés tanúskodik. A finomlelkű nő, ki életrajzát 1800 körül valószínűleg leendő férje számára megírja; félbenhagyja és elszakítja azután. Bizonyára saját őszinteségétől riadt vissza, mely anyjára szomorú árnyat vetett. Hogy mikor tépte el, nem tudjuk; való, hogy Gabriellát férje még sokkal később is biztatja, hogy folytassa életrajzát.²⁹ Úgy látszik, az anya szive csak rövid időre enyhült leánya választottjával szemben; a másoknak sikerült őt elvakítani; hozzá a két ifjú féltékenykedéssel kínozza a leánykát. Anyja szemére veti, hogy a tehetős udvarlóval szemben — kit a töredékes életrajz Snek jelez — rideg; majd heves jelenetekben keresett durva szemrehányásokkal illeti gyermekét, ki erre kerüli kedvesét, de szemébe mondja anyjának, hogy a másikhöz sem lesz különbség, sőt egyáltalán férjhez se megy. Többre becsüli a férfiút, bárki legyen is az, kihez menni óhajtana, semhogy oly bánásmódnak kitenné, mely reá várna. „Ennyiben maradt a dolog. Minden rügyező érzelmet elfojtám szivemben, elmulattam a látszat kedvéért, és örök gyűlöletet esküdtem a nemnek, melyből két véglet jobbik énemnek gyilkosa lőn.“³⁰

²⁸ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter 26. l.

²⁹ Bacsányi Gabriellához 1811 február 16. M. Nemzeti Múzeum kézirattára. B. J. 1315. sz. ³⁰ Önéletrajza szerint.

Gabriella két okból vesztí el szerelmesét, ő e két okot költeményeiben csak sejteti. Mint a tomii száműzött „carmen et error“ e két szóban sejteti velünk nyomorának okát, költőnőknél „Wohlstand und Schicksal“, az illem és a végzet a boldogtalanság sejtetett kútfeje. Az előbbi kulcsa megvan: anyja eltiltá egy neki meg nem felelő ifjútól, utóbbiról Pichler Karolina értesít: Eberl Németalföldön nyerve állást, Brüsszelbe siet. Utolsó este még belerajzolja Gabriella emlékkönyvébe Ámor istent, ki hasztalan akarja az égő fáklyát kioltani: „pour l'eteindre il n'a que des larmes,“ írja hozzá. „Nemsoká azután jelent meg tőle egy almanachban a kedves költemény: Óh kedves hold, lennél tükör bár . . .“ Ennyit mond Pichler Karolina.³¹ E költeménye Gabriellának 1785-ben jelenik meg, így kétségtelen, hogy Eberl eltávozása 1785 ősze előtt már megtörtént. Gabriella ekkor még csak tizenkilencz éves és egy másik dala szerint két évig ismerte kedvesét,³² ismerkedésük tehát 1783 körül eshetett, mikor a leány csak 17 éves volt.

Eberlnek most „a kapcsolat minden reményét föl kellett adnia a tekintélyes és vagyonos család egyetlen leányával.“³³ E kapocs amúgy sem fonhatta volna együvé őket. Az anyának, mert gyermekének illő jövőt akart biztosítani — sokban igaza volt. Ő gyermekét csak ünneplelve, jóllétben látta; és nem érezte meg Gabriella lelkében a ritka nagyságot, mely minden földi nyomorúság fölé emelkedve, önértékében boldogságot talál. Az anya, az átlagos asszony, a körön túl, melybe belenőtt, nem képzelt magának és gyermekének boldogságot. És bármily termékenyen vetette be e viszony Gabriella lelkét, a szülők aligha örvendenek leánygyermekük oly szerelmének, mely pusztán költői értékeket nyújt. Eberl különben ifjúkora óta titkolt betegségben gyötrődött, a mely miatt házasságra nem gondolhatott. A németalföldi zavargások idején ő ismét Bécsbe tér, de Gabriellához többé nem közeledik, bár másokat kitüntet figyelmével. Nehány év múlva meghalt, „mikor én már régen férjnél voltam,“ mondja Pichler Karolina, éppen régi betegsége miatt.³⁴ Ez 1800 körül történt, tekintve, hogy Karolina esküvője 1796 tavaszán volt. Gabriella így igen korán lemondott e szerelemről. Semmi jel se mutat arra, hogy ezután figyelmét bárki lekötötte volna. Oly fiatal leánynál ez alig hihető, de biztosít róla Bacsányihoz való törhetetlen hűsége, ifjúkori költeményeinek az a vonása, mely ez első veszteség kitörülhetlen nyomát viseli. Még 1805-ben megjelent *Lebenstraum* című költeménye is arról beszél, hogy szíve hosszasan csak a barátságának élve, gyöngéden készült elő, magánosan a boldogságra, mely

³¹ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter 26. l. k.

³² S. G. 153.

³³ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten I. 76. l.

³⁴ U. o. 175. l. és 178. l.

öt férje szerelmében várta.³⁵ Bizonyos, hogy Gabriella boldogsága e szerelem nélküli években csonka volt. Eberl magaviselete, ki érzékeny bucsút vesz és aztán napirendre térve új örömöket keres, Karolina több viszonyát említi, igen fájhatott a leánykának; ki nem akart epizód lenni a férfi életében, kiért biztos jövőjét, ifjúsága egész tűzét áldozta. Sebzett lélekkel járt a világban, és az ünneplés, kitüntetés fénye nem pótolhatta a szerelem vesztett melegét.

Életének e korszakába esik legélénkebb irodalmi munkássága. Közvetlen 1785 után volt a Greiner házzal szoros barátságban. A ház költőlánya nagy tisztelettel adózik Gabriellának. Az együtt töltött kedves órákat 1787-ben éneklí meg és december 5-én küldi el az idillt költőnőknek.³⁶ Hogy mennyire beleélte magát a két lány a pásztorvilágba, melyet Karolina fest költeményében, mutatja az, hogy Karolina ezután Aglaja néven ír barátnőjének, a mint magát az idillben nevezte. Mikor megtudja, hogy egy bálon együtt lesznek, örömmel kiált föl: „Tehát meg lesz az örömöm, önt látni, legjobb Kisasszonyom!”³⁷ Valóban, Gabriella ifjabb barátnője, ki hajdan mintája volt, most sokkal többet ad szíve melegéből. Költőnők az 1787-ben készült idillre is csak 1791-ben válaszol. Levelében bocsánatot kér, hogy oly sokáig hallgatott. „Mélyen tisztelt barátnőm! Engedje meg, hogy évek sora után, melyek alatt az Ön társasköréből véletlenségek sodortak el; így nevezhessem Önt, és írásban biztosítsam változatlan nagyrabecsülésemről, barátságomról...” Majd kéri, engedje meg, hogy *Die Schäfchen* című költeménye Karolinának ajánlva jelenhessék meg.³⁸ A levél december 24-iki keltű, de Karolina már a másik év első hónapjában válaszol reá. Örömmel veszi föl a barátság elejtett fonálát, „legkedvesebb, legdrágább barátnőjének” nevezi Gabriellát. Nemcsak a költemény, de inkább az boldogítja, hogy emléke bár egy szögletkéjében él a szívnek, melyet ő oly sokra becsül.³⁹

Tehát már 1787 után elszakadtak. „Ez időtől kezdve — írja Karolina — sokkal ritkábban láttam őt, anélkül, hogy okát tudnám adni, és többet hallottam életéről, költészetéről, mint láttam őt magát... A mindennapi életben, különösen nagy városokban egy ház baráti köre gyorsan változik... Így volt ez velünk is. Gabriella egészen elveszett környezetemből, s midőn néhány közös barátunk, különösen Alxinger, ki őt

³⁵ G. 1—3. l.

³⁶ *Die Blumenketten. Eine Idylle*; M. Tud. Akadémia kézírattára L. 4°—141. sz.

³⁷ Karolina Gabriellához. Ugyanott.

³⁸ Pichler Karolina: *Die Dichterin Gabriele Baumberg; Österreichisches Morgenblatt* 1840. évf. 90. sz.

³⁹ Karolina Gabriellához. A levél kelte tévesen 1791 (1792 helyett) januárius 24. M. Tud. Akadémia kézírattára; Levelezés 4°—141. sz.

gyakran meglátogatta, meghalt; később csak hírből hallottam róla.“⁴⁰ 1800 után már csak néhányszor és csak írásban érintkeznek, de tovább, mint a hogyan Karolina emlékezik. Még eltávolodásuk idején is Karolinának fáj jobban a veszteség. Egyébként az egész barátság inkább költői vonzódás, mint lányos, meleg lélekmegosztás volt. Hisz az igazi benső barátságot lányoknál a szívbeli titkok kicserélése pecsételi meg. A Greiner leány mindig megtartotta bámuló szerepét, és míg Gabriella más barátnőihez írott verseiben kedvesen tegeződik, bensőbb hűrokat penget, Karolinával kölcsönösen megadják egymásnak a „kisasszony“ címzést, levelük sohse intím tárgyú, a két szív közé a kölcsönös hódolat fekszik sánczúl. Karolina, ki többször ír barátnője életéről, annak csak külső lefolyását érinti, lelki titkairól ellenben keveset tudhatott. És szinte közel fekszik a gondolat: Gabriellának a Greiner háztól való elidegenedésében az játszott közre, hogy a Német alföldről megtért Eberl nemcsak járt ezután is a Greiner házhoz, de éppen Karolina kedvéért tette ezt.⁴¹ Karolina fivére Eberl és más fiatalemberekből egy kis irodalmi kört alakított,⁴² a melynek Karolina is tagja volt. Gabriellának fájhatott e társaságba visszajárni, legalább is kellemetlenül érinthette volna a találkozás. Ha a két költő lány barátsága mély sohse volt, annál fontosabb volt az Gabriellára irodalmi szempontból.

Mert a Greiner házba lépő leánykát az egész bécsi irodalmi világ köszönté. Karolina szerint: „A szépművészetek éltek és uraltak házunkban, állandóan költők vettek körül, zenészek, jelentős festők, kik Bécsbe jöttek és számos másfajta tudóst vezettek be szüleim házába, mely a főváros sok házát fölülmulta. Mindent, a mi új költőktől a bel- vagy külföldön megjelent, megismertünk, olvastunk, megbeszéltünk.“⁴³ Alxinger Leon és Blumauer Gabriellát azelőtt is ismerik, de itt kellett megismerkednie Haschkával, ki a Greiner-ház legrégibb íróbarátja volt, ki először lett Karolina tehetségére figyelmes.⁴⁴ Ugyancsak ő vezette be rendre az irodalmi nagyságokat is, Mastaliert, Denist, Leont, utóbbi mint nevelő volt alkalmazva Karolina fivére mellett. Itt kötött Gabriella e költőkkel és más tudós emberekkel ismeretséget és e kör Gabriellát nagy tisztelettel övezé. A mindnyájuknál jóval fiatalabb szellemnek Blumauer adta ki verseit, melyeket Alxinger megbírált és javíttatott. Gabriella egyébként szorosan egyikük hatása alá sem került. Alxingerhez való viszonyára jellemző Gabriella egyik későbbi nyilatkozata: „Alxinger szavait sohasem felejttem el. Gyakran mondta, ha költeményeimből vala-

⁴⁰ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter 26. l.

⁴¹ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten I. k. 176. l.

⁴³ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten I. k. 54. l.

⁴² Ugyanott, 194. l.

⁴⁴ Ugyanott, 26. l.

mit ítélet végett elibe tettem: E költemény pompás, de mégis van hibája: nem nekem szól.⁴⁵ A költőnőt Leonhoz fűzte a legmélyebb barátság. Ő az, a kit Alxinger azért szeret, mert a szerencse csekély adományait övével megosztva, fényes multság helyett anyja karjába siet.⁴⁶ E gyöngéd, a világgal kissé meghasonlott lélek Gabriellában lélektársra lelt. Barátságuk ideje — bár nem a Greiner házban ismerkedtek meg — 1787 tájára esik, 1788-ban már közli Leon verskötetében a költeményt, melyet Gabriella hozzáintézett. A kor szokása szerint csaknem minden bécsi költő intézett a leányhoz tisztelő sorokat s legtöbbször Gabriella válaszol is. Legkorábban ismerjük a leányka Hegradhoz írott költeményét.⁴⁷ A korán elhunyt Deurer,⁴⁸ ki Gabriellát versében lánynyá változott csalogánynak mondja, csak elismeri, Blumauer⁴⁹ már bonczolja is költészetét: Szerelem adta lantját, legyen jutalmazója is a szerelem! Ismerjük Blumauernek másik versét:⁵⁰ *Bei Übersendung eines Paars weisser Handschuhe*, mely valószínűleg szintén Gabriellának szólhat, tekintve a költőnő hasonló költeményét: *Bei Erhaltung eines Paars weisser Handschuhe*.⁵¹ S mert a fehér kesztyű a szabadkőművesek ajándéka,⁵² nem lehetetlen, hogy Gabriella is e rendhez tartozott, legalább is hajlott hozzá, hisz Leon, Blumauer és maga Greiner tanácsos is szabadkőművesek voltak.

Liebel, az esztétika professzora, bárcsak hírből ismeri, megéneklí Baumberg-Sapphot, a mint ő nevezi; Gabriella sietett a figyelmet hasonlóan viszonzni.⁵³ Későbbi lehet a Retzerhez intézett költemény,⁵⁴ melyben Gabriella mély lehangoltsága, mely a Leonhoz írt elégiában tükröződik, még vigasztalanabb. Alxinger több költeményben ünnepli költőnőnket, boldognak nevezi azt, ki e tiszta lelket elnyeri,⁵⁵ és irigykedve gondol a kis madárra, kinek Gabriella hálószobájában jut helye.⁵⁶ Itt már nemcsak a lantpengető költőnőt, de a szép lányt is ünnepli. Mert bizonyára Gabriellának nemcsak szelleme volt az, a mi őt elragadóvá tette. Épen külső bája, viselkedése, melyet szelleme besugárzott, kötötte meg kettősen az emberek szívét. És maga is sejtí, hogy nő volta miatt ünnepelték annyira.⁵⁷

⁴⁵ Gabriella Bacányihoz, kelet nélkül; M. Tud. Akadémia kéziratára. Levelezés 4°—140. sz.

⁴⁶ Leon: Gedichte (Bécs, 1788.) 196. l.

⁴⁷ Hegrad Frigyes: Vermischte Schriften (Bécs, 1785.) I. k. 225. l.

⁴⁸ W. M. 1795; 38. l. ⁴⁹ Ugyanott, 1876; 136. l. ⁵⁰ W. M. 1785; 109. l.

⁵¹ W. M. 1792; 110. l. ⁵² Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten I. k. 105. l.

⁵³ S. G. 63—65. l. ⁵⁴ S. G. 287. l. ⁵⁵ W. M. 1792; 94. l.

⁵⁶ Alxinger e költeménye valamely gyűjteményben jelenhetett meg. Az Akadémián kiszakított lapokon a vers. L. 4°—141. sz.

⁵⁷ Gabriella Pichler Karolinához. 1802 május 16. M. N. Múzeum kéziratára. (Külön őrzött levél.)

Alxinger bókja, midőn fölsóhajt, hogy a leányka nem hozzá írja költeményeit, mutatja; hogy a kritikus lelkében még a kritika perczében is egy zengőbb húr pendült meg. Gabriella személyének elragadó volta tulbecsültette kortársaival költői erejét, „nem bíralták, csak élvezték“, mint azt férje is tette eleinte. Ratschky egyenesen „szép dalnoknő“-nek nevezi őt, ki testének báját háziasságával, élczes kedvével fokozza.⁵⁸ Gabriella kora lányaival szemben állott: az idegen nyelven gagyogó, fényűző és üresfejű hölgyek között ő német lelkületű, egyszerű, házias és művelt leány! Nem is bocsátották meg neki Bécsi hiú szépei, hogy Liebel szerint ő ezerből egyetlen, a ki a szívet varázshangokkal megtéríti, oly országban, hol a szép nem még tündérmesével mulatozik. Fölháborodnak Gabriella ellen:

Nem volna gondja semmi másra?
Nő nem született versírásra!⁵⁹

Védelmére Alxinger siet, és költeménye fordúlatos szatira a bécsi hölgyvilág ellen, melyben tükröt tart az irigy lányoknak: hiúságuk, esztelen tetszelgésük, nemzetietlen lelkük félműveltsége mellé Gabriella ragyogó példáját állítja. S hogy Alxinger szava őszinte, azt Pichler Karolinához írott sorai bizonyítják, melyben nyíltan ír meg neki nem éppen hízelgő intéseket.⁶⁰

Gabriella e költeményre büszke — boldogan felel. Alxinger biztatására örömmel pengeti tovább ifjúi lantját:

Szelíd — merengve, — jóbaráti körbe' —
Múzsám a szerelem ölére hajlik.
A holdat zengve, hajnalt üdvözölve
Virágokkal cseveg. Ám sohse hallik⁶¹
Ajkárol ellenimre átok . . .

Hogy költőbarátain kívül másokat is megajándékozott múzsája gyermekeivel, mutatja a levél, melyben bizonyos Stampf nevű úr, talán

⁵⁸ W. M. 1786.

⁵⁹ Eredetiben: Hat sie sonst nichts zu tun, als dichten?
Fürwahr, ein Weib hat andre Pflichten!
(S. G. 35—39. l.)

⁶⁰ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten I. k. 95. l.

⁶¹ Eredetiben: Bescheiden schmiegt — im Zirkel guter Freunde
Sich meine Muse an den Liebesgott.
Besingt den Mond, begrüsst das Morgenrot
Bespricht mit Blumen sich, doch lästert Feinde
Mit keinen Wort . . .
(S. G. 39. l.)

jóbarátja, köszönetet mondva a neki ajándékozott versért, aranymedalliont küld Gabriellának.⁶² Laudon sem vette rossz néven az ő dicsőítésére írott költeményt és míg Alxinger kis madárral, ő kutyácskával lepi meg a leánykát, természetesen Gabriella sietett megénekelni az ajándékot.⁶³

Híre a császári házba is eljutott. Hiszen korának gyermeke, és a politikai eseményeket is versbe foglalja, kevés vagyonszáját örömmel ajánlja föl a császárnak,⁶⁴ mikor a haza kér, Károlyt,⁶⁵ Krisztinát⁶⁶ dicsőíti, meg a württembergi herceget.⁶⁷ Az uralkodóház nem maradt közönyös iránta és 1796-ban komornául alkalmazták Gabriellát. Hogy ez őt valóban boldogítja, mutatja költeménye, melyben örömmel üdvözli barát-nőjét, ki szerencséjét megalapította, mert a császári házban szolgálhat. A költemény 1794-ben íródhatott⁶⁸ és Alxinger nemsokára gratulál Gabriella hasonló szerencséjének. 1796 januárius 15-én kelt a levél: „Éppen most beszéli Retzer nekem, hogy Önt a császárné kamarájában alkalmazta. Nem tudom Önnek szívem örömét effőlött eléggé lefesteni. Ön tudja, hogy senki melegebben részt nem vesz mindabban, a mi Önt éri, mint az Ön öreg barátja . . . Alxinger . . .”⁶⁹ Ez a levél tisztázza Gabriella alkalmazásának idejét, mert eddig csak annyit tudtunk egy későbbi leveléből, hogy tíz évig teljesített udvari szolgálatokat.⁷⁰ E szolgálat főleg Gabriella szellemét és izlését vette igénybe. A császárné képek alá irat vele emléksorokat, udvari ünnepélyeknél kell költői tehetségével segédkeznie,⁷¹ és így költőnők közelből sajátítja el az udvar finom szokásait, illemét, melyet későbbi rossz napjaiban még elővesz. Az akkor még gyermek Mária Lujzát Gabriella a rajongásig szereti, és megjósolja, hogy trónra kerül.

E kitüntetést költőnők Teréz császárnénak köszönheti, bár a császári ház más tagjai, például a württembergi herceg, is nagyrabecsülték, hisz éppen e herceg küldött neki száz forintot verskötetének egy eredeti példányáért,⁷² és később Erzsébet hercegnő képével ajándékozta meg.⁷³ Rudolf főherceg levelében megemlékezik Gabriella költe-

⁶² M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 4°—141. sz.

⁶³ S. G. 277. l.

⁶⁴ S. G. 233. l.

⁶⁵ S. G. 254. l.

⁶⁶ Ugyanott.

⁶⁷ S. G. 258. l.

⁶⁸ W. M. 1795; 60. l.

⁶⁹ M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 4°—141. sz.

⁷⁰ Horánszky (326. l.) említi e 10 évi szolgálatot.

⁷¹ Levelek Gabriellához más udvari alkalmazottaktól; M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 4°—141. sz.

⁷² A württembergi herceg Gabriellához 1800 januárius 18. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. J. 1315. sz.

⁷³ Ugyanaz, 1811 márczius 23. M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 4°—141. sz.

ményeinek nőiesen gyöngéd, de férfiasan kifogástalan tökéletességéről.⁷⁴ Ám hogy Gabriella legtöbbit a császárnénak köszön, azt későbbi francia nyelvű levele mutatja, melyben Mária Lujzához fordul az akkor már nyomorgó költő: „Ausztia császárnéja, — Felséged anyja, soká részesített pártfogásának tisztességében . . .”⁷⁵ E címen folyamodik Gabriella később gyakran az udvarhoz, de azt a támogató jóindulatot, a melylyel Mária Terézia Pichler Karolina édesanyját udvari szolgálataiért elhalmozta, Gabriella Mária Lujzánál föl nem leli. A császárné 1807-ben elhúny, és költőnők sokat veszít: „Ő ismert, ő igaz, szeretetteljes kegygyel méltányolta gyermeki odaadásomat.” Így emlékezik rá később a sorsverte asszony.⁷⁶

Az 1800-adik év küszöbén még fényben él, ünnepelve Gabriella, de családjában már csapások érik: szeretett nagybátyja az ármány áldozata lett, Bécsből elhelyezték. 1797-ben fordul a mélyen elbúsult leány Károly főherceghez, hogy járjon közbe nagybátyjáért, az ő igazi gyámoláért. Hogy ez a kérése nem teljesült, azt későbbi leveléből sejtethetjük: „Oly forrón, és keserűn még nem sirtam . . . csak akkor, midőn derék nagybátyám szintén a cselszövés áldozata lett.”⁷⁷ És halálára írt versében mondja, hogy távol és idegenek hantolták el drága rokonát.⁷⁸ S ha ez a gyámola már meg van bénítva, másik oszlopa, édesatyja egészsége szintén megingott. Már évek óta mellbetegségben szenvedett s ezt a bajt ő a levéltár aktáinak átköltözésénél szerezte. Ládánként vette át az iratsomókat a porladó falak közül, kimondhatlan fáradtsággal teremtve rendet azok zűrzavarában. Ezért látogatott el évenként leányával Badenbe. 1799 nyarán is itt tartózkodnak és Gabriella atyja kívánságára összegyűjtve, rendezve kiadott és kiadatlan költeményeit, innen hírdet előfizetést verskötetére.⁷⁹ Így jelenik meg 1800-ban az első önálló gyűjtemény, mely azonban az elszállt ifjúságnak terméke. Mint a begyűjtött gabona minősége a vetés idejétől, az érlelő napsugártól függ, úgy e kötet méltánylásához is vissza kell térnünk költőnők zsenge ifjúkorába, és munkásságát onnan kezdve kell végigtekintenünk.

Hasonlítsuk a német irodalmat 1749-től a tizenkilencedik század küszöbéig viz tüköréhez. A nagy költői szellemek mint kövek hullottak e tükörrre, a tőlük kiinduló áramlatok mint zúgó hullámgyűrűk — egymást áttörve, keresztezve futották át Németországot. Ausztia politikailag

⁷⁴ Rudolf főherceg Gabriellához 1799 július 8. Ugyanott R. U. J. M. 4°–82. sz. (Másolat.)

⁷⁵ Gabriella Mária Lujzához 1813 november 18. M. N. Múzeum kézírattára. B. J. 1315. sz.

⁷⁶ Gabriella Mária Lujzához, 1812 januárus 16. M. Tud. Akadémia kézírattára.

⁷⁷ Gabriella Bacsányihoz, 1816 februárus 20. M. Tud. Akadémia kézírattára.

⁷⁸ G. 129. l. ⁷⁹ Névtelen életrajz. M. Tud. Akadémia kézírattára.

is a birodalom szélén állott, irodalmi szempontból is periféria maradt, hova minden új irány Németországból jő át és hódít gyakran oly időben, mikor otthonában már új eszmék termékenyítenek.

Ausztria a tizennyolcadik század közepén végre megnyitotta sorompóit, melylyel magát a reformáció kora óta Németország szellemi mozgalmaitól elzárta. A nemzeti költészet száműzött virága, melyet eddig csupán a nép ápolt, most virulásba kap magasabb körökben is. *Gottsched* elveit már régen megtámadták odahaza, mikor Bécsben még virúl az anakreoni költészet, de már nagy tisztelettel fogadják az ész emberét, ki 1749-ben Bécsbe jő.⁸⁰ Ez a tény az első láncszem Ausztria és Németország szellemi életének megújított kapcsolatában. Forró vágyként élt ez időtől kezdve Ausztriát Németország szellemi színvonalára, Bécsset az egész németiség szellemi központjává emelni.⁸¹ E vágyakból csak az első teljesült: a tizenkilencedik század hajnalán, a romantika idején Ausztria Németországgal lépést tartott.

E félszázados küzdelemben Ausztria úgy áll Németországgal szemben, mint gyermek a férfival, erejének egy részét szellemi kertjének ültetésére kell fordítania, míg Németország már ez időben gazdag gyümölcsözésre van előkészítve. Ausztria tehát csak az előmunkálatok idejét éli, Németország ellenben már magas színvonalat teremtett, melyet Ausztriában még keresnünk sem lehet.

Gottsched észszerű elvei együtt hódítanak a német nemzetiség eszméjével. 1761-ben megalakult a *Deutsche Gesellschaft*, rá egy évvel (1762) megindul a *Welt*,⁸² e két tényező a latin-francia műveltség ellen, és az ész elveiért küzd. Ettől kezdve az osztrák írók általában és jellemző módon a tiszta német nyelvre törekszenek, de e mellett a latin alapvető műveltség még mindig megmarad. *Gottsched* elveivel csakhamar *Klopstock* hívei állanak szemben. A bárdok holdvilágos, sejtelmes tájai, emberfeletti hősei, a druidák szent berke helyett kér magának az anakreoni rózsaligetek és az észszerűség pusztaságai után. Németországban már *Winckelmann* és *Lessing* hellén klasszicizmusa dereng, mikor Ausztria a hatvanas években megkezdí bárdköltészetét. *Denis*, az első bárd és *Osszián* fordító után egész sereg vallja magát Ausztria bárdjának, s minthogy az ossziáni hősokeket az ősgermánokkal azonosították, a közfigyelem a német előidőkre irányult. Ennek főhíve Ausztriában *Leon*,⁸³ ki *Gleim* és *Bürger* példájára az ősoke erőteljes énekének varázsát szeretné fölcsendíteni.⁸⁴ Különben is, őt a régi német kódexek

⁸⁰ Bleyer id. műve 12. l.

⁸¹ J. W. Nagl und J. Zeidler: Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. Schlussband. 29–32. l. ⁸² Ugyanott 50. l.

⁸³ Nagl-Zeidler id. műve 318. l.

⁸⁴ *Leon*: Gedichte (Bécs, 1788.) Előszó XVI. l.

kutatása — lévén ő az udvari könyvtár őre — szintén az arkhaisztikus költészetre csábította.

Ez irány hatása alatt a költészetben föllép a melankhólia ; a wertheri érzelmesség és siegwarti érzelgősség, a rajongó barátság, nevetségül szolgálva Wieland derűs követőinek,⁸⁵ kik csakhamar számban és tehetségben vezérszerephez jutnak. E főbb irányok uralkodnak 1749—1800 között és egyenesen velők kapcsolódik Ausztriában a romantika, mely személyes érintkezések folytán Németországból oly gyorsan jött át Ausztriába, hogy az irodalmi fejlődés láncolatából a klasszicizmus láncszeme Ausztriában jóformán kiesett.

A felvilágosult észszerűség, az érzelmesség és a wielandi derű, e háromból volt összeszöve a talaj, melyen Baumberg Gabriella szeleme fölvirult. Ez utóbbi iránynak két legünnepeltebb költője, Alxinger és Blumauer. Előbbit „Wieland vetélytársának“ mondja költőnők,⁸⁶ utóbbit „Wieland szenvedélyének“ nevezi Schiller. Wielandnak e követői vezették költőnönket a világ elé. Ugyancsak Wieland híve volt Ratschky is, ki egy önálló osztrák Musenalmanachot szerkesztett.⁸⁷ A párisi „Almanac des muses“ mintájára alapított németországi almanachok : a lipcsei, göttingai és a Voss-féle adtak ugyan Ausztria irodalmának is helyet, de az osztrákság, valamint minden átvett szellemi áramlatra rányomta egyéni jellegét, úgy most sietett önálló gyűjteménnyel a világ elé lépni. Így indul meg 1777-ben a Wienerischer — később Wiener Musenalmanach, mely, ha esztétikai értékben nem éri is el németországi mintáit, irodalomtörténeti szempontból nagy fontosságú ; mert az osztrák költőknek csaknem mindannyiát felölelve ; az akkori osztrák lírának tökéletes, egységes képviselője.⁸⁸ Minden irány, mely az akkori lírában szerepel, érinti a Wiener Musenalmanachot, a mire jellemző Fridrich verse : „Dichter und Dichterlinge.“ Növekszik, mondja, a csapat, kik Wielandot, Joungot fosztogatják, Ramler, Weisse, Gleim, Voss és Gessner módjára hangicsálnak, Goethe-t utánozva nyávognak :

A női nemmel	Adóját immár
Nem is gondolva,	Az is lerója. ⁸⁹

⁸⁵ W. M. 1786 ; 41. l. ⁸⁶ S. G. 39. l.

⁸⁷ Rommel Ottó : Der Wiener Musenalmanach. Az Euphorion hatodik kiegészítő füzet (Lipcse és Bécs, 1906.) 20. l.

⁸⁸ Nagl-Zeidler id. műve 307. l. és Rommel id. műve 19. l.

⁸⁹ Eredetiben :

Nicht zu gedenken	— — — — —
Der Weiblein Zahl	Auch ihren Zoll
Die — — — — —	Den Sammlern schenken. (W. M.1794; 29. l.)

E nők közül Antonia Forster, Caroline Greiner, Josepha Baronesse von Buschmann, Maria Anna Egrovary, szül. Tiell, Wilhelmine Maisch a legtehetségesebb volt költőnők, Baumberg Gabriella, ki 1785 óta a Wiener Musenalmanachnak legbuzgóbb írója. Korábbi munkásságáról keveset tudunk. Az atyjához írt ismeretlen versén kívül egy kéziratos imádsága van,⁹⁰ mit bizonyára maga írt, tizenhatszadik születésnapjára. Tudjuk, hogy Pichler Karolina még sokkal ifjabb korában egész imakönyvet írt magának.⁹¹ A kéziratban maradt ima gondolatvilága ugyanaz, mint Gabriella legtöbb költeményéé, az emelkedett, önzetlen mindentfölejárlás, töprengő gondokon át reményre vergődés, a vigasztalódás, mely nem egy jobb jövőre hitében nyugszik meg, hanem teljes és türelmes passzivitásban mindennel szemben, a mi érheti „Uram, — te nem fogsz oly súlyt rakni gyermekedre, mit az elhordani ne bírna.“ E gondolattal Gabriella későbbi leveleiben is találkozunk. Hegradhoz 1785 március 5-ikéről kelt⁹² verse is korábbi, mert a Wiener Musenalmanach csak 1785 Szent Mihály napján hozza Gabriella első költeményeit, habár azok lehetnek korábbi eredetűek is.

A Wiener Musenalmanach-ban való föllépte után kezdődik igazi írói munkássága. Tizenegy évfolyamában (1785—1796-ig) hatvankilenc költeménye jelenik meg, közülök hét álnéven vagy pusztán nevének kezdőbetűi alatt.⁹³ Hogy ezek Gabriella versei, azt az 1800-ban megjelent gyűjteménybe való felvétel bizonyítja.⁹⁴ Hogy nem saját neve alatt adta ki, annak több oka lehetett, egyeseknél a férfihez illő tárgy vagy a leplezetlen érzelemnyilvánítás. A hatvankilenc költeményből hét fordítás,⁹⁵ a mit egyrésztől már a Musenalmanach-ban, másokról csak az 1800-iki gyűjteményben mond meg.

Pichler Karolina szerint Gabriella másuvá is írt,⁹⁶ ezek közül a *Literatur und Völkerkunder*ól tudunk,⁹⁷ hová 1787-ben írt néhány rövidebb verset, míg Leonhoz írott verse 1788-ban jelenik meg Leon kötetében. Mint különlenyomat jelentek meg: Auf Laudons Ankunft in Wien.

⁹⁰ Másolata a M. Nemzeti Múzeumban, B. J. 13, 15. sz.

⁹¹ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten. I. k. 84. l.

⁹² Hegrad Frigyes id. műve I. 225. l. k.

⁹³ Ezek a következők: 1785-ben, a 13-ik és 88-ik lapon G. B. b. álnév alatt. Azután: 1785; 62 l. Freyherr v.* — 1791; 126. l. G. B. — 1791; 136. G. — 1791; 139. l. B. — 1796; 109. l. von Traubenberg.

⁹⁴ Rommel erről nem tud. Traubenberg nála mint bortal szerző. (98 l.) Freyherr v.* pedig mint egyetlen hosszabb költemény szerzője van említve (15 l.).

⁹⁵ A következők: 1785; 62. l. — 1789; 52. l. — 1790; 88. l. — 1792; 74. l. — 1795; 74. l. — 1795; 99. l. — 1796; 40. l.

⁹⁶ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter. 26. l. és G. LXVIII. l.

⁹⁷ King-Tsching id. műve.

1789. — Danklied zur Ehre Karls gesungen 1796. — Auf die Widergenesung ihrer königlichen Hoheit. (1798.) stb. — An den grossen unsterblichen Haydn (1799). Valószínű, sőt bizonyos, hogy minden költeménye, mely fontos események alkalmával a közönség érzelmeit tolmácsolta; megjelent külön, ám biztosan csak ezekről állíthatjuk. Egyetlen kéziratban maradt költeményét ismerjük: Auf Carls langersehnte Ankunft, 1797.⁹⁸ Azonkívül bizonyára más, jelentéktelenebb lapokba is dolgozott, kiadatlan költeményei is nagy számmal lehetnek, midőn 1799-ben gyűjteményét elrendezi. A kötet Bécsben, 1800-ban a Trattner-féle nyomda alul kerül ki és ott is jut forgalomba.

E gyűjteményt külön csak oly szempontból vizsgálhatjuk, hogy mennyit haladt, mennyiben változtatott költőnk a már korábban is ismert költeményein. Mint újabb termékek gyűjteménye a kötet számításba nem jöhet, mert minden, a mi lelki életéből fakad, korábbi keletkezési időre vall, későbbiek csak azon versek, melyek külső indítékból fakadtak, az alkalmiak, értéktelenek. A többiek lélektani, esztétikai értékelése csak a Wiener Musenalmanach-beli költeményekkel együtt történhetik. Egyébként a mi az Összes költemények anyagát illeti, hiányzik belőle három költemény, mely a Wiener Musenalmanach-ban megjelent.⁹⁹ A különnyomatban megjelentek közül elmaradt: Auf die Widergenesung s más.

Lássuk, mit ad az ifjúkor, a „gyermekesen elfogulatlan, nemes leánylélek.“¹⁰⁰ Vessünk egy pillantást a leányka felfogására, mikor lantjához nyúlt. A múlt összeomlása és a jövőnek megalapozása korában volt, mikor az értékek minden téren inogtak és eltolódtak — a felfogások magasságot és mélységet egyaránt mutatnak. Mig Alxinger és követői papi kézzel áldoznak a múzsáknak, addig Blumauer és iskolája silány tárgyakat, szegény érzelmeket énekelnek. Gabriella fölfogása még Alxingerénél is magasabb: „Üdvözlégy dicső költészet!“ szól az ifjúság mámorában,¹⁰¹ és bánatában az „Apolló ajándékozta lant“¹⁰² „utolsó öröme,“¹⁰³ kinek „áldozati csokrot szentel.“ Ő költészetében a „lélek magasztos érzelmeit festi,¹⁰⁴ legdrágább kincsében, amit Istentől kapott.¹⁰⁵ Lantja neki tréfára, enyelgésre tulságosan szent. Még rossz sorsában is, mikor férjét komoly tárgyaiért megfeddi, fölkiált: „Pasquillt tudnék írni,

⁹⁸ M. Tud. Akadémia kéziratára L. 40—141 sz.

⁹⁹ Rommel szerint Gabriella mind fölvette a W. M. verseit a S. G. be. (208. l.) A hiányzó versek a következők: 1789; 75. l. — 1791; 141. l. — 1795; 60. l.

¹⁰⁰ F. W. Meyern bevezetése a G.-hez. LXVI—II. l.

¹⁰¹ W. M. 1785; 22. l. ¹⁰² S. G. 1. l.

¹⁰³ W. M. 1789; 22. l. ¹⁰⁴ S. G. 63. l.

¹⁰⁵ W. M. 1787; 124. l.]

de ahhoz múzsám sohse fogja magát lealacsonyítani.¹⁰⁶ És mikor felszóltják, hogy Ferencz császár tiszteletére írt ódával eszközöljön ki magának segínyt — fölháborodva útasítja vissza, mint lantjához méltatlan ajánlatot.¹⁰⁷ Csak az igaz érdem méltó a dalra, írja másutt.¹⁰⁸

A viszony, melyben a lant pengető lány a külvilághoz állott: teljes szubjektivitás. Költeményei „önmagával való beszélgetések.”¹⁰⁹ A külvilágtól vesz gyakran indítékot egy-egy verse megírásához. Életrajz-írója megemlíti, hogy mikor a nefelejtse lebegő pillét látja, úgy kap utána, hogy a patakba esik. E kis eseményt meg is énekelte.¹¹⁰ Ilyen való alapon áll minden költeménye, mindig igaz helyzetből indul ki, mindig igaz érzelemből ír. Ám mindent átsző lelkevel és ezért epikára szinte képtelen. A kis mese a csalogányról és a héjáról csak életébe beavatatlannak fog mesének tetszeni: a csalogányra, ki szépen dalol, lecsap a héja! Itt is saját sorsán panaszkodik.¹¹¹ Érzelmei néha nagyon is elragadják. Szülei ezüstlakodalmára írt ünnepi költeményében — szívének engedve — atyja dicsőítésébe kap, pedig atyját és anyját egyformán illenek ünnepelnie. Bármit ír, soha egy perczre se hisszük el, hogy nem róla magáról van szó, ha mások maszkjába öltözik is. Minden, a mi nem ő, csak áttetsző ruha, melyen átsillan egyéni lelke. Idillben, mesében e vonás nem válik előnyére, annál kedvesebbé teszi őt igazi lírájában. Ha van érdeme Gabriella költészetének, éppen e ponton találjuk meg azt. A kor költői kivétel nélkül hamis érzelmvilágot nyújtanak, a megszokott és eltanult érzelmek mögött gyakran más a költő lelke; a leplezetlen őszinte, bensőséges életet meg se sejthetjük náluk.¹¹² Gabriella, lévén nő, már eleve szubjektív volt, mégis épp a nő voltánál fogva a válik őszintesége érdemévé. Korában nők ajka inkább leplezett, mint vallomásra nyílt. Pichler Karolina, a híres Karschin, és más nőköltők szerelmet nem igen énekelnek. Gabriella költészetében a nők árulást láttak nemük ellen, félttek, hogy varázsukat, a bódító titokzatosságot veszítik el; „sokan, mint szokatlan dolgot, helytelenítették,” egyrészt, hogy mint nő ír, másrészt, hogy így mer írni.¹¹³ Gabriella lelke emancipációra hajlott, küzdött tehát a téves hagyomány ellen, mely a nőt hallgatásra készíti. Eleinte ő is röstelkedett, izzóbb verseit csak 1800-ban

¹⁰⁶ Gabriella Bacsányihoz 1815 februárius 3. M. Nemzeti Múzeum kéziratára B. J. 13, 15. sz.

¹⁰⁷ Thaly Kálmán: Bacsányi sirja és emlékezete Linzben. Figyelő II. k. (1878) 241—255. l.

¹⁰⁸ Gabriella kiadatlan versgyűjteménye az Akadémiában. R. U. J. M. 40—82. sz. Rendezett gyűjtemény IV-ik könyv: Die Muse.

¹⁰⁹ F. W. Meyern előszava LXVII. l. ¹¹⁰ W. M. 1785; 48. l. ¹¹¹ S. G. 247. l.

¹¹² V. ö. Rommel id. műve 209. lapjával.

¹¹³ G. 3. l. és LXVIII. l.

adja ki, könnyhullatással vallja be költői hajlamát,¹¹⁴ de ifjúlánys szemérme nem jöhetett összeütközésbe a tehetséggel és érzelmekkel, melyeket ő jogosaknak tartott. Éppen ez teszi őt mint lányt tisztává, mint költőt rokonszenvenné. Az ő érzelmeit nem szégyen megvallani. Benne Petőfi büszkesége volt meg: őszinteség, az erény bátorsága. Neki a költészet belső szükség, kényszer: „Ha a papíron áll, a mi képzelmem fölgyújtja, keblem megkönnyül.”¹¹⁵ Jótétemény ránézve, ha kibeszélheti érzelmeit. „Tudod, — írja férjének — mint érzem magam, mikor valamit szívem mélyéből hozok világra.”¹¹⁶ Éppen az indítja dalra, hogy őszinte csak versben lehet.

Azon ki sem botránkozik,
Hogy rímelés csak, azt hiszik.¹¹⁷

Másutt azt kérdi elhagyó múzsájától: „Visszaéltem-e szent ihlet-sednek óráival, nem érzett, üres szójátékot szólva?”¹¹⁸ És lantjától azért búcsúzik, mert sok volt az igazság, a világ álarczosbálján nem tetszett az embereknek. Inkább leteszi lantját, mintsem üres enyelgést üzzön vele!¹¹⁹ Greinerék kertjében is szívből fakadt dala és a legerősebb érv őszintesége mellett élettörténete. Ha a kevés adat, a mi élete első feléből ránk maradt, már összhangban áll gazdag költészetével, élete későbbi folyását levelei és hivatalos akták őrzik. És mind a kitartás, hűség, önfeláldozó igénytelenség, a mi ifjúkori költeményeiben alapváz, későbbi életének is törhetetlen, hajthatlan oszlopaként tündököl. Joggal mondja költészetéről:

Mit súgott lelkem, szívverésem,
Mi életemben drága volt,
Szentelt, ártatlan ihletésben
Mint vallomás, ajkamra folyt.¹²⁰

Neki vétek a színlelés: „Ha néha ellenkeznek szavaim és tetteim, ne haragudj; tettetővé szoktattak, sohasem volt szabad igaz érzelmei-

¹¹⁴ S. G. 6. l.

¹¹⁵ Gabriella Bacányihoz. Keltezetlen levél 1816 körül. M. Tud. Akadémia kéziratára, L. 40—140 sz.

¹¹⁶ Gabriella Bacányihoz. 1816 július 25. M. Tud. Akadémia kéziratára.

¹¹⁷ Eredetiben:

Denn niemand stösst daran,
Man hält 's für Reimerei. (W. M. 1786; 22. l.)

¹¹⁸ W. M. 1789; 22. l. ¹¹⁹ W. M. 1787; 124. l.

¹²⁰ Eredetiben: Was ich gedacht, was ich empfunden

Und wiünschenswert im Leben fand

Was in der Welhe hell'ger Stunden

Ich, arglos, wie ich war, gestand. (G. 3. l.)

met elárulnom, s úgy jelentek meg azok, mint néma lapok, a miket rímeknek tartottak.¹²¹ Így ír férjének, majd szerelmesétől elszakított barát-nőjéről szólva felsóhajt: „Mily gyakran voltam én is ily helyzetekben, azt költeményeim bizonyítják, melyek tulajdonképpen nem költemények, hanem szívemnek kibuggyanásai.”¹²² Ha Haschka Ratschkyt dicséri, hogy úgy él, a mint ír,¹²³ Gabriella úgy írt, a mint élt. Nála élet és költészet egyet jelentenek, minden lépés, a mit életéből fölfedezünk, költeményeit igazolja, költészetét élete nélkül néha értenünk se lehet; ám költészete alapján, mint színes kövecskékből a mozaikot, életének képét összeállíthatjuk, ha kissé halványabb, elmosódottabb képben is.

A mi életében találkozott, azt kell keresnünk költészetében is, szerelmét, baráti viszonyait, családja iránti gyöngéd vonzalmát, honleányi érzelmeit, hajlamát a természethez.

A szerelem ihlette legelőbb. Erato ültette a költészetet szívébe,¹²⁴ „Daloltam, a mit minden ifjú szív kíván magának,”¹²⁵ mondja. „Szerelem és barátság voltak bálványaim”¹²⁶ e kettő nélkül szívünk üres,¹²⁷ de főként szerelem nélkül:

A legnemesebb, tisztább gerjedelmet:
Az ártatlan, igaz szerelmet
Legszébbnek és legméltóbbnak találtam
Hogy csengjen lantom lágy dalában.¹²⁸

Blumauer is így szólítja meg: „Szerelem nyújtá lantodat.”¹²⁹

A kor szerelmi lírája mélység és magasság között lebeg. Fölületes, enyelgő az anakreoni szerelem a maga költött pásztorvilágával, míg a bárdok érzelmessége holdkóros, egészségtelen álmodozássá válik; lantjukra csak a szerencsétlen szerelem méltó. Werthert és Siegwartot gúnyolja Grolzhamer *Romanenliedje*, kik ezerképpen lépnek föl Bécs holdvilágos költészetében. A költő elútasítja reményteljes szerelmét:

Hah! Kegyelmed barbár népség,
Szellemtud, bús éji kétség,
Golyó kell, s halál nekem.¹³⁰

¹²¹ Gabriella Bacsányihoz. 1800 januárius 5. M. Nemzeti Múzeum kézirattára. B. J. 1315. sz.

¹²² Ugyanott, 1800 június 10. ¹²³ W. M. 1786; 34. l. ¹²⁴ S. G. 63. l.

¹²⁵ S. G. 1. l. ¹²⁶ S. G. 138. l. ¹²⁷ S. G. 192. l.

¹²⁸ Eredetiben: Der edelste, der reinste aller Triebe
Die unschuldvolle, wahre Liebe
Schien mir . . .
Des Liedes würdigster und schönster Gegenstand. (G. 3. l.)

¹²⁹ W. M. 1786; 136. l.

¹³⁰ Eredetiben: Ha! Erbarmen ihr Barbaren
Sendet blasse Geisterscharen
Gebt mir Kugeln . . . (W. M. 1786; 41. l.)

Számtalan ilyenféle versre bukkanunk, a Wielandisták tollából. Annál kevésbé ábrándoztak ezek. A nő értéke szemükben csekély, számos epigramm gúnyolja őket, kik csacsokák, felületesek, érzékiek és ostobák. Maga költőnők sincs neméről a legjobb véleménynyel, csak-hogy nála a gúny humorossá szelidül.¹³¹ Alxinger szerint a szerelem minden rossznak kútfeje, ő az antiplatonizmust dicsőíti, melegen érzeki, szinte ledér,¹³² nem is említve a többieket, kivált Blumauer követőit. Jellemző, hogy e költőknek a szerelem drága selyemruhája házasság után rongyolt, piszkolt fűzőváll csupán.¹³³ E fölfogást különben Grecourt francia költőből is merítik. Mindezt fölfedi nekünk a következő vers:

Siegwart ábrándos szerelme:

Sóvárgó jajja örök.
Temetőbe, éji csendbe
Holdvilágnak nyöszörög.

Grecourt Ámora dalát
Önti forró, durva szókbá
Wieland vidám Ámorát
Bölcsesség tanítja csókra.¹³⁴

Gabriella szerelme egyéni és sajátos. Születése, neme, nevelése erkölcsi tisztaságra predesztinálják, lelke emelkedett, szerencsétlen szerelme szinte hívja, hogy érzelmes költővé legyen. És ha gyermekkorában ott lappanganak a rajongó álmok: a földfeletti létnek élni, most mégse válik szentimentálissá. Ő lelki egyensúlyát nem veszti el később még akkor se, mikor az élet legkeservesebb ostorával verte is, ez a lelki harmónia kerül diadalra már ifjúkori költészetében is. Csak alig érintik a holdvilágos, érzelmes költészet sugarai, mert gondolkozása mindig egészséges marad. Ha boldog lett volna, egész költészetét az az ártatlan derű jellemezné, mely mosolyogva csillan föl néha költeményeiben, futó fény a sötét tó tükörén.

¹³¹ W. M. 1785; 138. l.

¹³² W. M. 1789; 37. l. — 1788; 93. l. — 1792; 94. l. sat.

¹³³ W. M. 1788; 141. l. sat.

¹³⁴ Eredetiben: Siegwarts Amor, der nur immer
Zärtlich seufzet, schmachtend blicht.
Und sein nächtliches Gewimmer
Nach dem lieben Monde schicht.

Und mit Kirchhof Heimchen spricht.
Grecourts Amor, der im Schlamme
Roher Sinnlichkeit nur wüht

Wielands Amor, Sohn der Freude
Den die Weisheit küssen lehrt . . . (W. M. 1795; 83 l.)

Olyan átlátszó lélekkel, mint az övé, annyi becsületességgel és tiszta öntudattal, mint a mi sajátja, csak keserves kiábrándulások érhetők. Angyalt keres a földön és hiú, irigy lányok közé kerül, szíve szerint akar élni és mindent veszítve gúnyra talál, dalol és szemére vetik, hogy anélkül is kaphat férjet. Gabriella sorsában a tragikum magva szunnyadt: magasratörő lelke a prózai létbe ütközik, sorsa: „A világ forgatagában egyedül érezni magunkat.“¹³⁵ Ám azért nem akarta magát fennebb tartani társainál. Hogy esztelenül emancipált nem volt, azt Pichler Karolinához való barátsága mutatja, Karolina ki nem állhatta a „femmes superieures“-öket. Ő csak szíve szerint akart élni és dolgozni, ezért lett szerencsétlen és szerelmi lírája egész kis drámát tár elénk, melyben a nemes lélek — sokképpen megtépve — önmagát emeli föl, s önmagába térve „csöndes magaélvezetében“¹³⁶ lel nyugalmat.

Fehérruhás lélekkel indul az életnek, fölfogása a szerelemtől, mely már mint balga gyermeket foglalkoztatta, szinte exaltált, földöntúli. Szerelme nem a vágyak, szenvedélyek izzó napjának perzselő csókjára kifeszülő pompás rózsa, de a halvány, ezüstösen gyöngéd lótuszvirág szemérmes fakadása holdfényű éjszakán. Mint felülről jövő isteni hívás, cseng fülebe a szerelem,¹³⁷ nem érzéki örömeit sóvárgja; az ő szerelmével remegő fájdalom az élet, ám inkább, mint a szeretetlenség lusta mocsárját! A szerelem földi és mennyei örömeiből ő csak az utóbbit ismeri el, a többi nem szerelem. Csak az első álmok önzetlen, önfeláldozó tisztasága, melynek tárgya messzi fönt lebeg, elérhetetlenül; az „önmagából táplálkozó“, türelmes, csak fenséges vágyakat ismerő imádat, e tűz, mely lobog anélkül, hogy szerelme tárgyától táplálékot várna, csak ez az igazi szerelem. És ez aztán létszüksége, éltetője. Gabriella szerelme önmagában értékes és drága, ha nem ad semmi örömet, ha nincsen semmi jutalma, ha nem kapcsol és nem vezet sehova; pusztán létezésével már gazdagon fizet. E hang egészen lelkéből fakad, s mint minden serdülő leányban, kibén a szerelem sejtelmes éterien ébred föl, telve van rajongással. De a serdülő korról, nála nem tűnt el e rajongás, mint az rendesen szokott. Végig siratja első szerelmét, melyet az örökkévalóság sem tudna kioltani szívéből, neki fáj a világ, mely Plátó magasztos érzelmei helyett a kaczérságot ünnepli.¹³⁸ Szerelmi költeszetének mintegy jelképe „Eine Phantasie“ című költeménye. Rózsásnak festi az utat, mely a barátságtól a szerelemig ér és onnan vissza tövisesnek a szenvedések ösvényét. Az első út kevesebb dalra ihlette.

Ifjúsága hajnalán kölfeményei az álarczosbálók tarka sodrábaragadnak. A léha imádók fülebe suttogják bókjaikat s ő félfüllel, de mégis bol-

¹³⁵ S. G. 287. I.¹³⁶ Leon: Gedichte. 178. I.¹³⁷ W. M. 1789; 144. I.¹³⁸ W. M. 1790; 33. I. — 1795; 90. I. — 1786; 18. I.

dogan hallgatja. Ott lép az ifjú elébe, kinek jöttére mélyen sülyed minden eddigi öröm: lelke szelid galambként simul reá s a csillagok felé röptül.¹³⁹ Nem szégyenli bizony, hogy neki tetszetek a bókók, de most fölényesen nevet az édeskés urakon, tük is egyet rajtuk, mint azt más költök is teszik.¹⁴⁰ Inti is barátinót: csak ne higjjenek ezeknek.¹⁴¹ Itt még semmi sincs lelkének borús zárkozásából, boldog és ujjong, mint a tavaszra ébredt virág. Szerelme büszkévé, boldoggá és daczossá teszi: Mit — bün az, szeretni? Ezt a bünét halva sem fogja megbánni.¹⁴² Mintha Wieland Hüonja szólana: „Szeretni véték? Úgy az ég bocsássá meg. Ismerni más törvényt halott szivem se fog.”¹⁴³ Gabriella még titkolni se fogja, sőt dalban fogja bevallani: Szeretlek! Ő szabadulni akar nemének sallangjaitól.¹⁴⁴ Valóban érezzük az ifjú lányszív ujjongó dobbanását, mely hajlandó magát a világ központjául tekinteni; s a világ szolgál is neki! „Minden oldalról ostromolva“ éli világát,¹⁴⁵ és még szerelmesén is nevetni mer, a ki, e derék hivatalnok, miatta az aktákból is szerelmi dalt gyúr. „Kedves, add meg a császárnak . . .“ inti őt a lelkiismeretes lovag, erre a lányka bevallja, hogy hisz ő még imádkozni se tud már. „Nos te okos, te meg Istennek add meg az övét!“¹⁴⁶ Az állam fontos ügyeit máskor is beviszi költészetébe: Nehéz az országos gond, — akárcsak annyi imádó fölött uralkodni.¹⁴⁷ Ám lassan higgad az ifjúságnak első, mohón lobogó élvezetvágya, lelke csöndesen fordul magába vissza. Bizony únja kissé a társaságot, de kedveséért ellátogat oda és titokban mosolyog barátja bosszúságán, mikor őt körülrajongják. Sebaj! Szerelmeben, katonaéletben egy boldog percz kárpótól egész napi bosszúságért.¹⁴⁸ A legragyogóbb fogadtatás se vesztegette meg lelke egyszerű igénytelenségét: mint Rousseau hívei: kunyhóba vágyik kedvesével.¹⁴⁹ Ez sem a többi almanach költő vidéki vágya, melyben nincsen semmi ősszinteség, Gabriella igazán igénytelen; a legegyszerűbb vacsora mellett jóbarátjával¹⁵⁰ boldog lenne. Sokkal később is ráemlékezik ez álomra, férje oldalán, az egyszerűségben: „a mai nap ifjúságom szépen betelt aranyálmaihoz tartozik.“¹⁵¹

Kedvesének küldött apróságokhoz elmés kis verseket fűz. Levágott hajfürtjéhez írja, hogy gyenge lesz hozzá, mint Sámson hajdan¹⁵² arczképét azért küldi neki, hogy mindig mosolyoghasson reá, mig az eredetit

¹³⁹ S. G. 218. l. ¹⁴⁰ W. M. 1791; 127. l. — 1784; 57. l. sat.

¹⁴¹ S. G. 88. l. ¹⁴² S. G. 58. l. ¹⁴³ Wieland: Oberon.

¹⁴⁴ W. M. 1786; 18. l. ¹⁴⁵ W. M. 1787; 54. l.

¹⁴⁶ W. M. 1791; 136. l. és 139. l. ¹⁴⁷ S. G. 160. l.

¹⁴⁸ S. G. 266. l. ¹⁴⁹ S. G. 119. l. ¹⁵⁰ S. G. 232. l.

¹⁵¹ Gabriella Bacsányihoz. 1800 február 5. M. Nemzeti Múzeum kéziratára.

B. J. 1315. sz.

¹⁵² S. G. 53. l.

mindenkép bosszantják, főleg azzal, hogy hozzávaló szerelmét — sub rosa — ostobaságnak nevezik.¹⁵³ Mint lesi jöttét kint falun, mikor várakozik reá.¹⁵⁴ Szerelme nyájas, ártatlan és derűs. Öröme csöndes mosoly, pajzán incselgés, bánata inkább mélabú. Csak egyszer szakad meg e plátói dalok kék ege, szemünkben egyetlen tűzsugár villan: a csók, mit egy forró báli éjszaka után kapott, szinte érzékivé teszi — még azután is megemlékszik e hirtelen üdvre, mely egész valójából kiforgatta amúgy is csordultig tele szívét.¹⁵⁵

De lelke gyorsan, könnyen borul el. Érzékenysége a legcsekélyebb benyomásra mélyen reagál, a legkisebb bánat egészen elborítja. Már e kicsinységekben látni lelke finom szenvedőlegességét. Elmegy atyjával Badenbe, bár kedvese féltékeny; neki szent a kötelesség.¹⁵⁶ Megbántójának kész megbocsátani, mielőtt az bocsánatát kérné; meg is csókolná, oh, csak jönne!¹⁵⁷ Daczossága mellett is önfeláldozó. Testvéri kezet nyújt vetélytársának,¹⁵⁸ nem a harcban, de a lemondásban nagy. Néha apró kellemetlenségek keserítik: kételkedik kedvese hűségében. Akkor küldi neki a nefelejtset és pillangót, ő a hű virág, kedvese a csapodár lepke.¹⁵⁹ És pillanatra föladja elveit: mégis jobb, ha hallgat a lány szerelméről, mert a férfi elfordul, ha szerelmünkről biztos.¹⁶⁰ Ám ezek csak pillanatnyi keserűségek, mert őt Adolffja mélyen szerette.¹⁶¹

Elszakadásuk volt fájdalmának igazi forrása. „Nem látjuk egymást többé már soha.“¹⁶² Így kezdi panaszát. Még együtt lehetnének, de leskel az irigy világ; és ő csöndesen térhet ki útjából, szegény. Már elválás előtt megírta búcsúját: könnyezve, mint a király, ki halálos ítéletet ír alá. De megáldja a lányt, a ki kedvesét boldogítani fogja, önmagának csak a halált kívánja.¹⁶³

Szenvedőlegessége nem tétlen gyávaságot, de mély, kikezddhetetlen erkölcsöt takar. Büszke, öntudatos alázatot sorsával szemben: minden kívülről jövő csapást, szenvedést elviselni kész, ellenszegülni nem tud, nem is akar. De nem tűr el semmi alkúvást önmagával, lelkének kristályán karczolás se essék. Mindent tehet vele a végzet: megpróbálhatja, kifoszthatja. De nem kényszerítheti őt oly lépésre, mely meggyőződésével ellenkezik. Ezért lesz végül is diadalmas, mert csak belső értékeit, lelkiismeretét, jobbik énjét akarja megmenteni.

Kedvesét elveszítheti, de neki legdrágább maga a szerelem és ezt tisztulva, főlemelve őrzi meg neki.¹⁶⁴ A láthatlan kapocs kettőjük között csak megnyúlik, el nem szakad soha.¹⁶⁵ Alxinger az állhatatlanságot

¹⁵³ S. G. 128. l.¹⁵⁴ S. G. 18. l.¹⁵⁵ S. G. 17. és 34. l.¹⁵⁶ S. G. 252. l.¹⁵⁷ S. G. 147. l.¹⁵⁸ S. G. 228. l.¹⁵⁹ W. M. 1785; 48. l.¹⁶⁰ W. M. 1787; 54. l.¹⁶¹ S. G. 153. l.¹⁶² S. G. 57. l.¹⁶³ S. G. 213 és 109. l.¹⁶⁴ S. G. 120. l.¹⁶⁵ S. G. 105. l.

zengi,¹⁶⁶ Gabriella első álmát sírhatja egy ifjúságon át. Lobogó szenvedélye nincs, érzékisége alszik, — de szíve annál kitartóbb, állhatatosabb. Szíve, mint lassan melegedő kő, soká és enyhén sugározza ki melegét, oly ellentéte Blumauer szerelmének, mely tüzes vasként izzik és sebesen kihűl. Rövid, pompázó örömei csöndesen futottak az örök éjszakába.¹⁶⁷ Csak egyért imádkozik: boldogúljon kedvese. Ő látja már, amint az más leánykának körében él, ki kérdezni fog róla, az előbbiről.

. és mondd:
 Jó, mélyenérző volt az én szegény leánykám.
 De gyöngéd, hű szívének mindig csak tünni kellett.
 Mert tőle úgy kívánták, bár tisztán, mélyen érzett,
 Elfojtá néma vágyát, legyőzé a szerelmet.
 Kit sokszor megsebeztem, ki értem gyakran vérzett
 S oly könnyen megbocsátott, oly szívből, hogyha bántám. . . .¹⁶⁸

Tudja, hogy hosszú ifjúságán át bűnhődnie kell rövid boldogságáért, önfejűséggé lesz hűsége a világ szemében.¹⁶⁹ Nyugtalan szenvedései visszaűzik azokra a helyekre, hol együtt voltak: „Sehol, sehol nincs, hol keresselek!“ A régi órák üdvössége lepi meg alkonyat felé, mikor a perczek mint fonnyadt betegek kúsznak tova.¹⁷⁰ Lelkére világfájdalom borúl. Jó a hajnal, mert elmúlt egy éj, de áldott az este, mert jsmét elhúnyt egy nap.¹⁷¹ A temetőben panaszkodó menyasszony síralma a saját fájdalomnak kibuggyanása: ott fönt remél találkozni vele!¹⁷² a dicsőültek között tövistelen örömben zengni ártatlan szerelemről.¹⁷³ Vigasztalansága mint köd, lassan lelkére fekszik. Mindent e fájdalmas fátyolon át néz: tompa fásúltság fogja be, az emberek bánata, öröme, saját jövője, multja, minden ami benne és kívüle van, közönyös előtte. E hangulat a kétségbeesésen is túlvezet már. És fölajdúl — egyetlen-egyszer — sorsa ellen:

¹⁶⁶ W. M. 1787; 13. l.

¹⁶⁷ S. G. 293. l.

¹⁶⁸ Eredetiben:

— — — — — so sprich:
 Es war ein gut Geschöpf, das viel empfand für mich,
 Und doch sein zärtlich Herz nur stets im Dulden übte,
 Das immerdar mit Pflicht und Liebe rang,
 Das seinen leisen Wunsch, so schön er war, bezwang
 Das ich so oft verkannt, und öfter noch betrübt,
 Das mir so gern verzieh, so gern . . . wenn ich . . .
 — — — — — sie beleidigt — — —

(S. G. 291. l.)

¹⁶⁹ S. G. 153. l.

¹⁷⁰ S. G. 60. l.

¹⁷¹ S. G. 85. l.

¹⁷² S. G. 124. l.

¹⁷³ S. G. 11 és 45. l.

„Hát Amor ünnepén vendég sohsem leszek ?

— — — — —
Ifjú erőm, szívem a harcban törjem össze :
Hogy illem és az ész a szenvedélyt legyőzze ?¹⁷⁴

És mint hamú alatt a parázs, úgy ég tovább szerelme: mint kigyó tekergőzik szívére, issza vérét.¹⁷⁵ E folytonos egyforma szomorúság, mint moccanástalan tó fekszik szívére, ez az egyöntetű, fojtott keserűség, ez az igába hajtott lobogás, ez az élettől teljesen elszakadt szerelem, mint a pinczében nőtt virág: sápadt, átlátszó, beteges hajtású, fakúlt színű és nincs felüdülés sehol. „Beteg fantáziával“ álmodja át a múltat, a jövő nem érdekli, alkothat-e valami újat? S ha nagyobb művész keze — mint Heineé — az egyformának tetsző fájdalmat lelkének prizmáján ezer színre törí, költőknél új fordulatokat, felöltöztetést, a mellékhangok által sokképpen színezett főmotívum változatosságát nem találjuk meg. Szenvédéseibe nem visz sokszerűséget. Érzelmei őszinteségét erősen tudja éreztetni, de az érzelem nem talál sokféle művészi megérzékítésre. Pedig az őszinteség, bár létföltétele az igazi lírának, igazi költővé még nem tehet: az érzés — bár kétségtelenül nagyobb mértékben munkál a költő szívében, — mégis általános emberi, de az érzések ihlette ragyogó képek, eszmék: ez a költő sajátos különlegessége. Itt rejlik Gabriella műzsájának egyik gyöngéje, a másik túlságos valóságossága. Nem lehet tagadni, hogy költészete a kor csupa általános minták után induló lírájában éppen egyéni intimitásaival sajátos jelleget ölt. De a reális, az egyesből kiinduló költőtől is elvárunk bizonyos idealizálást, különben igazságot kapunk és nem költészetet.

Szenvédéseit nem tudja elszakítani az indítéktól, sem az indítékot eszményíteni. Fájdalma földhöz köti, mindig a kötelesség, az illem emlegetése, szinte nyárspolgáriasan hat reánk, látni véljük a leckézést tartó anyát. Mintha már szándékosan mutatná nekünk Gabriella: Ime, ilyen lemondó, derék vagyok. Pedig ő sohse akarja célzatosan fitogtatni nemes erényeit, naivul, nem kérdésből, tárja föl szívéét. Oly öntudatlanul buzogtatja a szépet, a jót, és önti legmegindítóbb lelki élményeit dalba, mint azt csak igazi nagy szellemek és a nép egyszerű gyermekei teszik. Az ilyen költő erős vonásokban sohse mutat rá érzelmeinek erkölcsi értékére, de ez érték tartja fent egész költészetét, miní csontváz a tetet, érezzük, hogy van, de zavarna, ha valahogy meztelenül kibukkanna.

¹⁷⁴ Eredetiben: Bin ich nie ein Gast bei Amors Wonnefest ?

— — — — —
Soll dieses arme Herz der Jugend beste Kraft
Verschwenden in dem Streit mit Pflicht und Leidenschaft ?
(S. G. 135. l.)

¹⁷⁵ S. G. 144. l.

Mint az előkelő leányka természetévé sajátíttva el a finom illemet, ez önkénytelenül sűgározza be viselkedését, a míg a csak odacseppent nagy súlyt fektetve az illem tényeire éppen tulságos kidomborításukban árulja el jött-ment voltát, — a szellemi előkelőség is nem szembeszökőn érzékít, főleg bensőleg és nem külsőségekben hatja át alkotásait. Gondoljunk Werther benső, teljesen a költő lelkéből fakadó érzelmességére, aztán Siegwart és társainak hatásvadászó, felszínes érzelgéseire, a kinnél nem a lélek vergődését érezzük, hanem külső jeleit látjuk: a könnyezést, sóhajtozást. És külsőséges lesz nem csak az a költő, aki elismert nagyok által megénekelt érzésvilágot dalolva, tépeget magának amannak babérjából, de az olyan is, ki a világnézet közfelfogás által szentesített erényeket hangoztatva akar magának elismerést vívni ki. Gabriella nem volt ilyen, de itt, e „kötelesség“ költeményeiben mégis, mintha nagyon is belefogóznék a nőkre nézve oly szent hivatásnak mondott lemondásba. Talán védekezett a gúny ellen, mely érhetne, mikor kedvesétől el kellett szakadnia? Prózai lesz, mert bepillantást enged a házi élet kicsinyes fájdalomba.

De megértjük itt is Gabriellát: az élet reális szenvedései húzták alá, melyek költői alakban is kellemetlenül érintenek. Mert szép ugyan vesztett szerelemről zengeni, de nehéz költőiséget vinni be házi üldözésekbe, melyeket szerelmünkért szenvedünk, vagy a lassú és vigasztalan hervadásba, mely költőnkre is várt, s amelyet ő mégis oly gyöngéden tudott az eldobott rózsa képével összehasonlítani. Nem is rajzolta meg szenvedésének minden árnyalatát és éppen legkeservesebb óráiról hallgat mélyen, múzsája akkor megbénúlhatott.

Hol marad költészetéből a keserűségnek ama bizonyára átélt, elviselt mardosása, mikor Gabriellának látnia kellett, hogy az, akiért házi nyugalmát, az otthonnak azt a szelid melegét áldozta föl, mely a véreinkkel való éles harmóniában oly gyöngéden dédelgeti szivünket: mint a tiszta levegő, mely észrevétlenül üdít, de melynek romlása oly érezhetően tesz nyomasztóvá mindent körülünk; — hol a fájdalom, mit éreznie kellett, mikor ez ifjú tőle nemcsak elmegy, de lélekben is elhúzódik? Hol a megalázódás keserve, mikor az ifjú, kiért a lány minden más örömét odaadta és akinek egyedül adná magát; ez az áldozatokkal, küzdésekkel szeretett férfi veszi és végzi könnyen, fölszínes ábrándképen a dolgot?

Gabriella hallgat róla, de átélte bizonyára mindezt. Csak lassan emelte fel a nyájas vigasztaló, a türelem.¹⁷⁶ A múlt csak fonnyadt koszorú már, de a jövőbe bizton mélyesztí szemét.¹⁷⁷ Türelem, én is lehetek boldog! Tisztán, megalázatlanul, csak önmaga által meggyőzve kel

¹⁷⁶ S. G. 169. I.

¹⁷⁷ S. G. 120. I.

föl a küzdelemből: „Bár volt vigasztalan órám elég, de a lelki békét, melyet a világ meg nem adhat, magánosságomban elértem“.¹⁷⁸ Ezt tükrözik ifjúkori szerelmi költeményei, e nemes harcot, mely a lélekben diadallal fejeződik be.

A barátságkultusz egyik főjellemezője az érzelmes költészetnek, de a Wiener Musenalmanachban már csak egy szerző ír a svájcziai, Klopstock álmodozó hangján.¹⁷⁹ Pichler Karolina elmélkedik a barátságról.¹⁸⁰ Alxinger festi teremtését Juppiter által,¹⁸¹ egyébként a barátság csak külső alkalmakból fakadó költeményeket ihlet, ahol az érzelmi tartalom, a lelki mozzanat szóba se jöhet. Ha Gabriella önálló volt szerelmi lírájában, tekintélyes barátai befolyásának ellenére is, ha a kaczagó Wieland-utánczók között az ő dalait — elégiáit inkább — „mélabú és álmodozás“ ihletik, ennek oka nemében, sajátos helyzetében keresendő. Míg azonban lelke csöndes, állhatatos szerelemre képesíté, másfelől tevékeny alaptermészetével ellenkezett: egy ifjúságon át holt szerelmének hamvadt üszkén melengetni szívét. A később oly tevékeny, tetterős Gabriellának, ha ifjú élete külső eseményekben nem gazdag, bensőleg kellett serényen foglalkoznia, s a szerelem szűk anyagot nyújtott. Ezért áll barátság kultuszával egyedül az almanachköltők között, ezért fordul a barátsághoz:

Szerelem, barátság! Nektek éltem.
Szerelem . . te, szétzúztad szívem!
Jöjj barátság, végy öledre szépen,
Sajgó kinom nálad elpihen.¹⁸²

A férfi előtt számtalan út áll nyitva: szerelméért kárpótlást találhat. A nő, kinek csak egy cél, kötelesség és igaz boldogulás kínálkozott kivált az időben; a férfi szerelme által érne el mindent; ha e célt elvétí, a barátságban lelhet enyhülést. És Gabriella elvétette azt: „Örök gyűlöletet esküdtem a nemnek. . .“¹⁸³ írja életrajzában a férfiakról. Ám a barátság azért csak másodrangú szerepet tölt be lelkében. A szerelem

¹⁷⁸ Gabriella Bacsányihoz. Kelet nélkül, 1810 körül. M. Nemzeti Múzeum kézírattára. B. I. 1315. sz.

¹⁷⁹ W. M. 1780; 38. l.

¹⁸⁰ W. M. 1795; 80. l.

¹⁸¹ W. M. 1794; 52. l.

¹⁸² Eredetiben: Lieb und Freundschaft waren meine Götzen.
Liebe täuschte mich, zerriss mein Herz.
Ich entsagt ihr. Du nur kannst's ersetzen,
Freundschaft! Du nur heilst der Liebe Schmerz.

(S. G. 138. l.)

¹⁸³ Gabriella önéletrajza. M. Tud. Akadémia kézírattára. R. U. I. M. 4°—82. sz.

friss sírhantján nyújtja kezét Eliznek, barátainál csak vigaszt keres.¹⁸⁴ Két jóbarát és egy kedves teszik paradicsommá az életet,¹⁸⁵ boldog, ki barátokra lel, míg szerelmesével járja a világot.¹⁸⁶ A barátság csak balzsam, mely a sors sebeit enyhíti, csak középut a szerelem és gyűlölet között,¹⁸⁷ akár Alxingernél: oly érzés, mely szerelemtől, mélabútól egyként megóv.¹⁸⁸ Ki vetné Gabriella szemére, hogy barátsága nem volt igaz? Az életnek bizonyos korában csak a szerelem boldogít és annak vesztével a szív, mint a szikétől megfosztott virág, csak mellék-hajtásokban, csak csonkán virúl.

Az elaltatott szerelem, mint ahogy a földi boldogságtól elfordúlt szerzetes Mária dicséretébe fojtotta sóvárgásait, nála a barátságban ömlött ki; ezért találjuk föl barátságában ugyanazokat a vonásokat, melyek szerelmét rajzolják. Fölfogása a barátságról még magasabb, mint a szerelemről. Annyit ott elismer, hogy legalább az első érzelmek igazak mindenkinél; de a barátság ezer közül is csak a megpróbáltatkat szenteli föl.¹⁸⁹ Maga éveken át volt áldozó papnője. Nem divatos övnek csatolja föl arannyal áttört szalagját. Ha a szerelemben csak hasonlóan húrozott lelkek boldogúlnak,¹⁹⁰ a barátságban is vele összehangzó lelkületű lányt keres és mikor megtalálja:

Könnyen omlott, hogyha nem volt boldog
Boldog voltam, hogyha csak mosolygott.¹⁹¹

Rajongó és önfeláldozó, akár szerelmében. Itt se a maga javát óhajtja, de Elizáért borzalmas hegyszakadékot megjárna, csak egy parányi fényt szórhasson életébe.

Tengereknek mély ölét megjárnam
Boldogságát ott ha föltalálnám.¹⁹²

Ma túlhajtottnak érezzük szavait, de az igaz érzelem melegen ragyog ki a merész képek mögül. Természetes, hogy ily magasztos érzelmekkel a barátságban is keserőségek érik. Ha itt az „illem“ nem bánthatja, bántja ám a nők változhatlan alaptermészete: kik, mint azt Gabriella később Pichler Karolinának panaszolja; ritkán igaz barátok.¹⁹³ Éppen, mert valamennyi egy úton keresi boldogulását, zavaródik meg gyakran

¹⁸⁴ S. G. 112 és 192. l. ¹⁸⁵ S. G. 150. l. ¹⁸⁶ S. G. 47. l.

¹⁸⁷ S. G. 126. l. ¹⁸⁸ W. M. 1794; 52. l. ¹⁸⁹ S. G. 138. l. ¹⁹⁰ S. G. 9. l.

¹⁹¹ Eredetiben: Meine Tränen flossen, wenn sie klagte

Glücklich war ich, konnt ich froh sie sehn. (S. G. 138. l.)

¹⁹² Eredetiben: Wäre gern für sie ins Meer gesunken

Dort zu suchen ihre Seligkeit. (S. G. 112. l.)

¹⁹³ Gabriella Karolinához. 1802 május 16. M. Nemzeti Múzeum kézírattára Külön őrzött levél.

a barátság: Gabriella egyik barátnője elfordul tőle, mert ugyanegy fiatalember mindkettőjüket kitünteti. Hisszük, hogy e seb inkább fáj, mint a szerelemé, mert oktanul esik.¹⁹⁴ Ám hamarabb is gyógyul, hisz új barátot találni könnyebb, mert baráti vonzalmunk inkább tőlünk függ, míg a szerelem épen az önkénytelen, sokszor érthetetlen hajlamok szerint választ. Gabriella barátsága már lépés a világtól az önmagába zárkózáshoz. Éppen e költeményeiben lép föl világfájdalma, úgy, hogy egyik-másik barátjához intézett költeménye a barátságról legkevesebbet beszél; annál többet árul el lelki viharából. Hibás fel fogás e magába vonulást kolostor álmaival azonosítani.¹⁹⁵ Ő csak zsenge korában akart fátyolt ölteni, de e költeményekben tükröző keserűségnek, e vágyhoz semmi köze. Kolostor álmaít föladta, mielőtt a világba lépett volna, világfájdalma akkor lepi meg, mikor az életben már sebeket kapott. Hogy írta volna különben Fannyjának:

„S ha szíviink' összezúzza bánat:
Csak el ne árul a világnak.“¹⁹⁶

A kor szokása szerint ír alkalmi és emléksorokat. Tudja, hogy senkinek nem adhat értékesebbet, mint költeményeit. Férje e versekről mondja: „A pénz, melylyel Gabriellám . . . baráti szolgálatokért jutalmazni szokott.“¹⁹⁷

Hívja szeretteit emlékkönyvébe,¹⁹⁸ de tudja, hogy nem mindenki igaz barát: „Barátom! Sok az elhívott, de választott kevés“ írja tréfásan.¹⁹⁹ Az oltárnál álló mátkapárnak boldog gyermekeket kíván — de ez csak úgy lehet, ha fiaik ész, leányaik szív nélkül születnek. Az érző lélek átka — legtöbb versének ez az alapgondolata, melyet barátaihoz intéz. Éppen mert barátainál első sorban vigaszt keresett, válnak e költeményei is lelke legmélyéből fakadó vallomásokká. Érezzük bennük egész nyomorát, a kifosztottságot; minden, a mi drága volt; eltűnt, csak a lélek maradt meg súlyos értékeivel, melyek a mélységbe húznak; nem hagynak a csillogó felszínen úszni. Nem értik, nem méltányolják: a kis hattyúfiók meséje jut eszünkbe, mely, mikor apró társai csipkedik, magasba szállni vágyik.

Nincs egy pont, a hol megnyugodna. A múzsa se vigasztalja, a szív nagyszerű érzelmvilága átok az emberen; mert magánossá, öröm-

¹⁹⁴ S. G. 138. l.

¹⁹⁵ Mint például Nagl—Zeidler (326. l.) és Horánszky (136. l.) említett műve.

¹⁹⁶ Eredetiben: Und wenn das Herz vor Jammer bricht:

So lass uns durch kein Wort verraten.

¹⁹⁷ Bacsányi Gabriellához, 1816 márczius 14. M. Nemzeti Múzeum kézírattára, B. J. 1315. sz.

¹⁹⁸ S. G. 126 és 173. l.

¹⁹⁹ S. G. 173. l.

telenné teszi életünket. Embertársainak öröme, keserősége nem tudják feledtetni, sőt növelik szenvedéseit:

Elszokni érzést és gondolkozást
Süket-vakon szenvedni hagyni mást:
Csupán az önző boldogul a földön.²⁰⁰

A világfájdalom leigázza, e teljes, mindenben való szenvedés, a mások fájdalmait felölelő, sem másban, sem magában nyugalmat nem lelő gyötrellem. Gabriella költészetében, leveleiben olykor fölzendülnek a szenvedésnek ilyen hangjai, — hiszen a világfájdalom nem Byronnal, de a világgal együtt született. Hanem csak törve halljuk költőnőnknek ilyen panaszát, egész szívünkkel kell reáfigyelnünk, hogy az elejtett akkordokból búbánatának szimfoniáját összesűrítsük. Nem fogjuk érezni e fenséges szenvedést, ha csak egyes költeményeit és ha csak nagyjában ismerjük életét, de éljük át mindazt, a mi Gabriella lelkében megfordult, vagy onnan fakadt és meg fogjuk érteni fájdalmát. „Minden nagy szenvedély elszigetel.“²⁰¹ És elszigetel a lelki nagyság is, a magasabbrendű lélek mindig egyedülvaló. Kicsinyes környezetből magába és emelkedettebb világba menekül. E sajátos világ öröme, kinja zeng Byron *Manfredje* ajkán, éppen az, mit Gabriella csak itt-ott éreztet, de teljesen kifejezni nem tud:

— — — — — Már ifjúságom óta
Nem járt a lelkem mások útain,
Nem emberszeggel néztem én a földre;
A vágy, mi mást űzött, uem csábított,
A létezésük célja nem hívott.
Az üdv, a kin, erőm és szenvedélyem
Elűzte tőlük — — ²⁰²

E „mindenütt egyetlen idegen“-ség végül is önmagában keresi a hibát. „Óh . . . végzetes ajándoka az égnek, a lélek, a mely érez!“ Ez Leon jelszava a Gabriellához írott költeményben, a melyre őt Gabriella panaszja indította, hogy a tele szív a világban elfáradva, üressé, sivárrá lesz. Nem így fogalmazta Chateaubriand is a világfájdalom meghatá-

²⁰⁰ Eredetiben: Vom Denken und Empfinden sich entwöhnen
Für fremdes Schicksal taub und blind
Kalt egoist zu sein, ist die bequemste Lage. (S. G. 278. 1.)

²⁰¹ Ludwíg Ottó: Shakespearstudien. (Lipcse, 1872.) 106. 1.

²⁰² Eredetiben: — — — — — From my youth upwards
My spirit walk'd noth with the souls of men,
Nor look'd upon the earth with human eyes;
The thirst of their ambition was not mine
The aim of their existence was not mine;
My joys, my griefs, my passions, and my powers
Made me a stranger — — — (Manfred II. 2.)

rozását: „Telt szívvel üres világban élni . . . ?“ A nagy ellentét érzése, mely a gazdag szív és a méltatlan világ között fennáll, ez senyveszt minden lelket, a mely finomnak, érzékenynek születve saját magán át nézi a világot, az emberekben magát keresi és aztán látja, hogy igaz aranyáért kavicscsal fizetnek. A két költemény alaphangulatát tömöríti össze Leon négy sora:

Mit segít, ha lángolón sóvárgunk
Szent tüziünk maga Isten ha szítja,
Óh, ha izzó, hívó tiszta vágyunk'
Durván a világ csak eltaszítja?²⁰³

De Gabriella végül is talál vigasztalást.

E világból, hol angyalokat álmodunk magunknak és néha embereket is alig találunk, jobb, szebb világba álmodni magunkat, békét találni a jóban, szépben, szentben, önmagunkba menekülni: ez az egyedüli nyugalom. Így biztatja egymást a két rokonlélek. Nem is állt Gabriellához lélekben senki oly közel, mint Leon. Csak róla vallja Gabriella, hogy szenvedésükben egyek.

Barátai abban is örökösei szerelmeséhez való gyöngédségének, hogy apró tárgyakat küldözget nekik is, egy-egy költemény kíséretében. Hajdan kedveséé volt az első virág:

„De most, hiába, csalfa Ámor
Alig ad már szívemnek dolgot,

A kis tolvajtól messzi távol
Barátimban vagyok ma boldog.“²⁰⁴

Most barátnőit illeti minden gyöngédsége. És ne keressük Gabriella ily verseiben az ügyeskedő észmesterembert, ki valamely adott tárgyhoz illő gondolatot eszel ki, s azt verssé fúrja faragja. A tárgy olykor másodlagos, talán csak a gondolathoz vette. Így mikor barátnőjének himzett rózsát és nefelejtset küld: „Szerelem, barátság rendesen képekben beszél“ mondja.²⁰⁵ Az érzelem keres magának érzéki képet: a költemény, mint az ajándék forrása, a szív maga. Nem a himzett virágokhoz írta a költeményt, valamit kigondolva, a mi a virágok lényéből fakadó, de a szeretetnek keresett külső képet, a mi vonzalmának követe legyen. Az érzelem az első, a „kép“ puszta forma, az érzés megérezéskitése. Szíve

²⁰³ Eredetiben: Denn was hilft das glühende Verlangen
Von dem Weltgeist uns selbst eingeflösst
Ach! Wenn unser glühendes Umfängen
Rings die Welt so schnöd zurückstösst?

(Leon: Gedichte 169. l.)

²⁰⁴ Eredetiben: Nun aber macht der Gott der Liebe
Mir wenig wenig mehr zu tun,
Und fern von diesem schlauen Diebe
Lässt Freundschaft mich im Schosse ruhn. (S. G. 75. l.)

²⁰⁵ S. G. 216 l.

telve az ifjúság emlékeivel, mely mindkettejüktől elsuhant, ezeket ábrázolja: a zöld lomb az eltűnt öröm, a rózsza megmaradt szeretetük, a nefelejts az ő csendes óhajának kifejezője. Az egész kép szívét festi. Más költeményeiben is fölleljük e kiindulást. A virágok „többet ábrázolnak, mint a költemény,“ azaz jobban kifejezik szívét.²⁰⁶

Sok ily tárgyú költeménye a kor divatjából magyarázható, a Wiener Musenalmanachban rengeteg mintára akadhatott, melyek azonban többnyire nagyon külsőséges, alkalmi szerzemények.

A családi kör, melyen szeretettel csüggött, szintén ihletője volt: bár a családi vonzalom nem talál hangot a kor költészetében. A barátok legalább alkalmilag megemlékeznek egymásról; a szülőknek alig szentelődik költemény.

Gabriellát igazi melegség csak apjához és nagybátyjához fűzte. Egyetlen költeményt sem szentel anyjának, csak egyszer mondja: „a legjobb anya,“²⁰⁷ és köszönetet mond orvosuknak, ki az anyát súlyos betegségében megmenti. Gyermeki gyöngédségében anyját, ki józanúl hessegeté el álmait, soha váddal nem illeti, de éppen negatív hallgatása mutatja a mindig őszinte gyermek érzéseit. A sorok között olvashatunk, mikor apjának betegségéről ír; említi, hogy maga elrejtőzik fájdalomával, míg anyja a betegágyánál zokog. E finom tapintat szó nélkül fájlalja az anya gyöngédtelenségét. Ily apró vonásokban találjuk megrajzolja az apához való viszonyát is. Elejtett sorai a leghívebb tolmácsolói szívének, az egyenesen az apához intézett versek inkább külső alkalomból fakadtak, a mint fokozatosan látjuk költészetének elsekélyesedését: szerelmi lírája a legmélyebb, ez irányban alig ír alkalmi költeményt; — csakis belső alkalomból fakadót — barátságköltészete már jó felében alkalmi jellegű, családjához intézett versei csaknem mind; politikai líráját tisztán az alkalom szüli. Szerelme lobogó tűzhöz hasonló, mely mindig ihleti, forrását önmagában hordja, más érzelmeihez fokozatosan több és több külső indítékra van szüksége; politikai lírája éppen az aczélból, kőből ugró szikra, csak erős ütésre pattan ki és hirtelen el is tűnik.

Apját gyakran és gyengéden fűzi bele mástárgyú költeményeibe. Mint a „Biedermann“ megtestesülése, mint nevelő és ideál áll ő gyermeke előtt. Első költeménye, mely nyilvánosságra került talán, az apát illette, és tehetsége fölfedezésekor is e titkát „szive gyöngéd nevelőjének, atyjának vallja be nagy-félenken, könnyezve, pirulva²⁰⁸.“ Gabriella, ki boldog volt, ha adhatott, apjának a legdrágábbat szenteli: költői dicsőségét. Könnyeket hullatott az apa hú gondjáért, mellyel tehetségét fejleszté.²⁰⁹ Ő az egyedüli, a kit követni akar. Olyan lenni, mint ő: ez

²⁰⁶ S. G. 75. I.

²⁰⁷ S. G. 183. I.

²⁰⁸ S. G. 6. I.

²⁰⁹ S. G. 63—65. I.

kötelessége, vágya pedig, hogy azt véssék sírkövére: „Méltó volt, hogy ily apának legyen gyermeke.²¹⁰ De ne csak maga legyen ilyen. Majd, ha szüleit el kell hagynia:

Karjuktól hogyha hív a végzet
Szívem magasb öröme ébred
— S bár félve — őket elhagyám,
Oltártól sirig az vezessen
És úgy becézzen, úgy szeressen.
Ki férfi talpig, mint atyám.²¹¹

Ez az eszményi ragaszkodás, mely az apából ideált alkot, kedvessé tesz mindenkit a leányka szemében, a ki apjával jó viszonyban él; ha a holt tárgy is drága, amit szereteteink érintenek, hát még a szív, amely érettük dobog! Ezért csügg Gabriella szeretettel Retzeren,²¹² ki apja mellett áll, ez apa mellett, kiért ő minden áldozatra kész. Megható ez az örökös sovárgás, mellyel Gabriellánál találkozunk: adni, áldozni, lemondani mindenkiért, akit szeretetével megajándékoz. Ez önzetlen, másnak élő ereje lelkének ifjúkorában csak in potentia van meg, később gazdagon váltja be tettekre férjével együtt töltött éltében. Kivált lemondani szeretne szereteteiért: nem hagyná el atyját kunyhóban se, elhagyná érte a márványpalotát,²¹³ aranyat, dicsőséget adhat a világ, de ily lelket soha.

Mily világosan kandikál ki a leányka nyájaskodó dörzsölődése édesapjához, az allegorizálás fátyola mögül; ahol a virágot szedő Minna szendergő apját ibolyával hinti be.²¹⁴ A rövid elbeszélésnek induló és egy imádkozó sóhajban végződő „Oranisa“ jó örege, ki maga körül csak vidám arczokat akar látni, kinek egyetlen öröme gyermeke, ki

Csüggött szeretve forrón, megértőn drága apján
Ki őt bölcsője óta ápolta egyedül
Nevelte gyöngédsége puha járószalagján. .²¹⁵

ez a jó apa szakasztott Gabriella édesatyja. Mikor a jó öreg súlyos

²¹⁰ S. G. 42. l.

²¹¹ Eredetiben: Winkt einst mein Loos mich von den Beiden
Aus deren Hand zu höhern Freuden
Man doch mit Furcht die Hände reicht,
So leite mich vom Brautaltare
Mit gleicher Liebe bis zur Bahre
Ein Mann, der meinem Vater gleicht. (W. M. 1788; 15. l.)

²¹² S. G. 287 l.

²¹³ S. G. 145. l.

²¹⁴ S. G. 42. l.

²¹⁵ Eredetiben: Sie war es, den er von der Wieg an sich allein
Am sanften Gängelband der Zärtlichkeit erzogen . . .

(S. G. 22. l. 1.)

beteg, a templomba siet leánya kora hajnalon és minden boldogságát, szerelmét fölajánlja Istennek, váltságul apja egészségéért.

Nagybátyja, ki a leánykának második apja, szintén meleg szavakra talál a költőnőnél²¹⁶

Mint lelkes német lányt, Gabriellát kora politikai eseményei is érdeklik, bár e dalait inkább a szokás, mint az ihlet sugallja. Ausztria politikai költészete mélyen a nép lelkében gyökerezik, régikeletű és állandóan virágzó. A népnek időnkint megvolt a maga hőse, akit hol rajongva, hol tréfásan ünnepeelt dalaiban. A XVIII. század elején „Prinz Eugen, der edle Ritter“ a dalok hőse. Ez üde, népies forrás csöppjeitől beharmatosodik a műköltészet is, még a XVIII. század kilencedik tizedében is fölvilán olykor a zentai győző fényes alakja a költészetben.²¹⁷

A török háborúk ingadozó szerencséje, a belgrádi váratlan győzelem egyszerre kapja föl Laudon nevét; mely mint kelő nap homályosítja el más hősök csillagát. A rimniki győző alig kap egy dicsőenket,²¹⁸ ám a népdal újjongva kél: „Laudon rückt an!“ A lázas izgalom, mely a győztes bevonulásakor Bécsre remegésbe hozza, Pichler Karolina ajkáról önkénytelen himnuszt fakaszt; minden nevesebb költő lantja megzendül, „Hallgathatok-e az újjongók között?“ kérdi Gabriella, s dalba fog. A Laudon-láz évekig lelkesít, ám a francia háborúk, események, mint földrengés rázzák meg Európát, visszhangja kél a költészetben is,²¹⁹ és amikor Ausztria maga is belesodródik a háborúba, a dicsőség gyér sugarai Károly főherczeg homlokára esnek. „Germánia megmentőjét“²²⁰ a költők elhalmozzák költeményeikkel. Ez események többször szólaltatják meg Gabriella lantját; de nem hízélgésből vagy anyagi haszonért énekel, mint mások sokan. Alkalmi dalaiból igaz érzés és egyéni felfogás cseng, szokásnak hódol, igaz, mikor énekel a nagyokról: „A kor szokását ismered“, mondja műzsájának, de ő csak az igazi nagyokról énekel:

Ki az ember s államok javára
Isten végzéséből gondol, fárad
Tettéért dicsőség, hírnév, hála
Műzsák lantján mindig dalba árad. . .²²¹

²¹⁶ S. G. 248; 249 és 250. l.

²¹⁷ W. M. 1785; 22. l. — 1789; 86. l.

²¹⁸ W. M. 1790; 134. l.

²¹⁹ W. M. 1795; 10. l. — 1794; 141. l. stb.

²²⁰ Pichler, Karolina: Denkwürdigkeiten. II. 24. l.

²²¹ Gabriella kiadatlan versgyűjteménye az Akadémiában. R. U. J. M. 40—81. sz.

Rendezett gyűjtemény IV. könyv: Die Muse.

Eredetiben: Wer für Menschenwohl, für's Wohl der Staaten
Sorgt und wirkt, wie Gott es ihm beschied
Findet stets den Preis für seine Taten
Findet Ruhm und Dank in ihrem Lied — —

De nem szeretne az alkalmi költőkkel összeelegyedni. És házi-nyúlaknak nevezi idegen kívánságra írt verseit, de oroszlánnak csak egy-egy, ritka és legbensejéből fakadó versét tekinti.²²² Egyébként valamennyi hazafias költeménye egységes jelleget mutat. Ő nem zenghet a csaták tűzéről, a győzelem első mámorát nem ismerheti; még vagyont se sokat áldozhat, apjától kapott emlékpénzeit följánlja a császárnak,²²³ de legtöbbet dalával tehet: mert a költőnek csak a kilencz testvér kincse adatott.²²⁴ A kitörő lelkesedés őt el nem ragadta soha. Más költők Franciaország ellen a győzlem reményében küldik a sereget császárért, istenért,²²⁵ és gúnnyal kiáltanak a menekülő Dumouriez-nek: „Piha Scipio, te futsz!“ Alig csendül föl nála a nép gyorsütemű, ropogó lelkesülése, Haschka méltóságos szárnyalását nem ismeri, mikor egyszer frissen dalol, akkor is azt mondja lírájának: „Változtass lantom hangodon.“²²⁶ Egy kis józanság, higgadt szelidség dereng versein, nem a katona forró lobo-gásával, de a hivatalnok gyermekének meggondolt, nyugalmas indulatával csügg hazája, az „állam“ sorsán. A jozefinizmus, az ésszerűség hazafisága ez.

Ha a perczek perzselő lelkesülését nem ismeri, annál természetesebben domborodnak ki költeményeiben a női lélek szelidebb erőnei. Laudon diadalakor az általános békét óhajtja, a megpihent nép nagyszívűségét festi, amely a katonának még sebt is borral borogatja, a menyasszony, a feleség boldogságával dobban össze szíve. Mikor a diadalmas Károly, a „cserfa“ küzd, ő az anyához fordul; együtt érzi vele az otthon csüggendező nők lelki szenvedéseit, míg a férfivilág szeme csak a hősnőn függ.

Még tréfálni is tud. „Verjetez francia darabot a zongorán mondja: a németek úgyis meg vannak verve.“²²⁷ És incelegve árulja el egyik — különben francziából fordított — költeményében, a nővilág leghőbb óhaját háborús időben; mikor a győzelem után duzzogva szól:

Mi tartja vissza, mért hogy most se tér meg,
Karomba nem vágy; óh csudálatos:
Ki annyit áldoz honnak, hősi névnek
A szerelemnek nem volna adós?²²⁸

²²² Gabriella Bacányihoz, 1800 július 21. M. Nemzeti Múzeum kéziratára B. I. 1315. sz. ²²³ W. M. 1794; 95. l. ²²⁴ S. G. 131. l.

²²⁵ W. M. 1794; 15. l. — 1793; 149, — 1794; 15. l.

²²⁶ S. G. 258. l. ²²⁷ S. G. 272. l.

²²⁸ Eredetiben: Was hält ihn ab, dass er nun widerkehre,
In meinem Arm des Friedens sich zu freun?
Er, der so vieles tat für Vaterland und Ehre
Sollt er der Liebe gar nichts schuldig sein?

(W. M. 1795; 74. l.)

Így tér a harci zajból vissza önmaga szívébe, költészete ez örök forrásának mélyébe.

Mikor a természetimádás hitvallásai, Richardson, Rousseau, Goethe művei már közkinccsé váltak s a természet megértése még a kevésbé fogékony lelkek pórusaiba is fölszívódhatott volna, Ausztria költőit a természet még mindig nem érdekli önmagáért, a vele való lelki összhangnak nyomát se igen találni. Mint a vadnépek művészete: csak az embert rajzolják, a természet csak háttér, hagyomány, szinte színpad, üdőségét a mitológiai képek halmozása egészen megrontja.²²⁹

A divatos mulatókertek, néha tájak leírására ugyan nem talál Gabriella mondása, mellyel Ratschkynak kedveskedik: „Hogy az ember csaknem látni véli“.²³⁰ Másutt a természet egészen elveszti önállóságát és csak indítója vagy kísérője a gondolatláncnak. Bár Prandstetter állítja: „Hiszem szentül, a természet iránti vonzalom ismertetője a jó embernek“²³¹ azért a természet a költőknek nem igaz barátja, nem tudnak összeforrni vele, közös hangulatban olvadni föl:

Oh szép, mi szép e táj!
De mit segít nekem?
A kedves nincs velem...²³²

E kijelentés Gabrielláé, és sok hasonlóra akadunk.²³³ Pedig keresik a természetet, Gabriella hozzámenekül az emberek elől,²³⁴ a virágoknak és a holdnak vallja be szerelmét, keservét. E költemény jellemző általában természetérzéke fejletlen voltára, a természet sohase önczél, és benne való meglátásai fogyatékosak, korlátoltak, főként megszokottak. Dicsőíteni csak a virulást tudja, a „Wonnemond“, május elseje fordúl elő legtöbbször költeményeiben;²³⁵ ez a szépség és öröm forrása, annál kevésbé tud a hervadás szakaiban szépet fölfedezni. Már a tavaszt is alig pár vonással festve, siet áttérni a benne ébredt érzelmekre; de itt még inkább:

„Pereg a nyárfa levele,
Egy-egy reményem perg vele...“²³⁶

²²⁹ Vesd össze Rommel említett művével. 95—97. l.

²³⁰ S. G. 183. l.

²³¹ W. M. 1790; 94. l.

²³² Eredetiben:

Schön ist die Gegend zwar;
Allein was hilft es mir?

Mein Adolf ist nicht hier . . . (S. G. 11. l.)

²³³ W. M. 1790; 94. l.

²³⁴ S. G. 56. l.

²³⁵ W. M. 1787; 7 — S. G. 85; 42; 75; 174. l.

²³⁶ Eredetiben:

Mit jedem Blatt der Pappelwände
Fällt eine Hoffnung für mich ab — — (S. G. 169. l.)

Így kerüli el a szemléletes képet. Jellemző erre az a költeménye, melyben igaz, hogy egész téli tájképet ad, de csupán azért, hogy az ellentétet kiemelhesse a jelen sivársága és a tavasz bája között; egyéni érzelmeit is folyton beleszővi a képbe, ám azért ennyi is érdem oly korban, mikor költőtársai az őszből csak a szüretet, a telet meg éppen csak alig énekelik meg. A hó fedett virágágy, a lombtalan gesztenyesor, a befagyott folyó már új vonások Gabriellánál, ha „borzalmasnak“ találja is mindezt.

A nap szakai közül különösen a reggelt éneki,²³⁷ az alkonyt csak egyszer,²³⁸ az éjt kétszer.²³⁹ A hold a bánat kísérője, könnyeket iszik föl, üzenetet visz, hoz; a nap; a tavasz, a fény és üdvösség forrása.²⁴⁰ A természet egyéb jelenségei közül a virágország szerepel, melyet rendszeren a rózsa képvisel,²⁴¹ azonkívül a nefelejts, ibolya, csupa oly virág, mely a pásztorvilág költészetében szerepelt. Az állatvilágból kutyáját,²⁴² madarait éneki, mint ott, itt is taposott úton jár: csalogány²⁴³ szól minden, a természetben lejátszódó jelenet alatt. Kanárija, czinkéje halálára elégiát ír.²⁴⁴

A régi anyaggal dolgozik és az egyéni szépségek fölött gyorsan elsiklik, hogy önmagába térjen. Minden megfigyelésbe magát viszi bele, mutatja a nefelejtsről és pillangóról szóló verse. E költemény igaz élményen alapul.²⁴⁵ Gabriella nem a színpompás lepkét és a kéklő virágot látja, mindjárt a virágnak emberadta nevére, a lepkének ember-tulajdonította csapodár természetére gondol, és a csudán tünődik: hogyan szeretheti a pille a nefelejtset? Hisz akkor kedvese is szeretheti őt. E költemény egyébként legtöbb, a természettel kapcsolódó versének is mintája, párhuzam a szemlélet és saját érzelmei között. Költeményeinek címei is erre utalnak: „Önmegnyugtatás egy őszi sétán“²⁴⁶ „Gondolatok a ligetben egy téli napon“:

„Máskor sebes folyó . . .
Jégverte láncra habját.

Igy köti meg a bú
Mint jég, könnyen patakját.“²⁴⁷

Ha viruló tájon jár, a ragyogó képpel ellentétbe állítja fájdalmait: az arany napfényre föl kaczag a lomb, a virág, de az „mint sziklasza-

²³⁷ S. G. 75; 42. l. stb. ²³⁸ S. G. 67. l. ²³⁹ S. G. 124 — W. M. 1785; 88. l.

²⁴⁰ S. G. 240. l. ²⁴¹ S. G. 136; 199. l.

²⁴² S. G. 277. l. ²⁴³ S. G. 85; 124. l. ²⁴⁴ W. M. 1794; 124, 126. l.

²⁴⁵ Gabriella névtelen életrajzírója szerint. M. Tud. Akadémia kézirattára. R. U. I. M. 4°—82. sz. ²⁴⁶ S. G. 169. l.

²⁴⁷ Eredetiben: — — 6 Strom — — — — —

Eis hemmet deinen Lauf,
So hemmt des Schmerzens Eis
In mir den Lauf der Tränen.

kadékon töri meg szívének bánatán sugarát.²⁴⁸ A legbájosabb képbe se érzi bele magát, látja újból virúlni, zöldelni a tájat és ő az egyetlen, ki szomorú marad.²⁴⁹

Baumberg Gabriella verseit már tartalmukból ítélve sem nevezhetjük daloknak. Ő maga ugyan így említi és vannak is dalszerű rövid versei. Ezek könnyed formájukkal szinte énekelhetők s tudjuk, hogy Mozart, Schubert és mások²⁵⁰ többet meg is zenésítettek. Gabriella költeményeit maga jellemzi legjobban: mélabú és álmodozás, ihleti őket, nem a zúgó szenvedély legizzóbb pontján született lelki vallomások. Csak ritkán keletkeztek a jelen rohanó órájában; élénk villámszerű benyomások nyomtalanul suhannak el fölötte. E pillanatnyi érzelmek lekarcolása adja dalait, melyek oly könnyűk, oly ötletszerűek, valóban „Impromptu“-k, a mint egyiket nevezi. Csak néhány rövid vonás, a legkeresetlenebb, legegyszerűbb szavak, mindig finom éllel fejezve be, és mindig egész, sőt mély, széles képet adva a külső vagy belső helyzetről, melyből a dal fakadt. Így éppen ez Impromptu-ben, öt rövid sorban látjuk a szép tájat, a mely a kedves nélkül sivár a boldogtalan leánynak, halljuk szívében a teljes lemondás után egyedül megmaradt vágyat földobogni: „Óh jó Isten, végy magadhoz a mennybe mindkettőnket!“ Gabriella a maga igénytelenségével lép itt elénk. Többi költeménye hangulatban mélyebb, formában sulyosabb, egész szerkezetében elégikus. A múltban gyökerező, újrakelő fájdalom, mely egyre sötétülve csaknem szakadékokhoz vezet, aztán tisztúlni kezd s a vigasztalódás mennyei derűjével zárul, ez érzelmi fokozat legtöbb költeményének váza.

Derűs költeményeiben ily fokozatos fejlesztést nem találunk. A lassú fejlesztés helyett csattanó fordulatokkal dolgozik és ez kivált ártatlan humorú epigrammaiban hat, a váratlan, az előkészítetlen mosolyra fakaszt naiv ötletességével. Kétféleképpen aknázza ki a hamiskás, hirtelen hangulatváltoztatás komikumát. Vagy bánatos hangon kezd valamibe, mintegy megható befejezésre készít elő; de hirtelen fordít egyet és kicsinyes, nevetséges helyzettel vágja ketté megindultságunkat; mintha szemünkbe mosolyogna, emlékeztetve Heinerára. A boldogtalan Lujza áll a tűznél, beleveti kedvese leveleit, verseit: A szép ábrándnak vége... Tűzbe velük: „Mert ah! Ő nemcsak rólam énekel!“

Másutt viszont jelentéktelen apróságról cseveg, egyszerre valami nagyjelentőségű, komoly eseményből alkalmaz helyzeteket, nagyérvényű mondásokat a maga apró-cseprő témájára, például a hol a mulatságos kis hivatalnok szerelmében baklövéseket csinál és így sóhajt kedvesének: „Add meg a császárnak!“

²⁴⁸ S. G. 85. l.

²⁴⁹ S. G. 154. l.

²⁵⁰ Rommel említett műve: 106. l. Azonkívül lásd Gabriella levelét Bacsfányihoz 1815 márczius 8-án. M. Tud. Akadémia kéziratára, L. 4—141. sz.

E fogásai rövidebb költeményeiben érvényesülnek. Hosszabb költeményei egyenetlenek, belső terjedelmük nincs, rövid feldolgozásra alkalmas tárgyait csak reflekszióval, részletes és nem nagyon költői elemzéssel nyújtja el.

Költeményei földiszítésében meg kell említenünk az ellentét gyakori használatát. Feljő a hold, — a nap leszáll, a rózsza hervad — nyit a szegfű.²⁵¹ „A legnagyobb üdv: gyógyulás. És szörnyűség: egy ifjú sir.”²⁵² Nemcsak ellentétes ítéleteket, de ellentétes fogalmakat is szívesen kapcsol: „gyönyörteljes kín” — „kínzó, kegyetlen üdv.”²⁵³ Egyébként nyelve nem gazdag, nem is üde, színes. Színeit kaleidoszkopszerűen százképpen tükrözni, élénkíteni nem tudja, talán ez is okozza, hogy költeményei egyhangúaknak tetszenek.

Technikája az almanachköltők közös hibáiban szenved. Versei könnyen folynak, rímei csengők. Ezt kora elégnak tartotta és kitünő verselőnek mondta Gabriellát. E vers- és rímkészség azonban még nem művészet. Egyszerre több költeményét olvasva, meglep a versalakok egyformasága, bánt a mint pl. a sor által való gondolatörés

„Dort mischen meine Tränen
Sich mit dem Morgentau.“²⁵⁴

Legtöbb versét négy soros formában, vagy „vers libre“-ben írja. A jambuszi lejtés, mely 122 ifjúkori költeményében érvényesül 24 trocheuszival és az egyetlen szaffói lejtésével szemben, nemcsak egyhangúságot, de ritmikai fásultságot okoz. Utoljára észre se vesszük, mely szótag esik helyesen vagy jogtalanul ariszba vagy tézisbe.

Rímei osztrák szempontból tiszták. Annál nagyobb hibája, hogy egy szerencsés rímpárt — rimelő rokonfogalmakat, illetőleg könnyen kapcsolható kifejezéseket — folyton alkalmaz, s ez befolyással van költeményei szellemi részére. Más almanachköltők viszont néha teljesen értéktelen rímeket alkalmaznak, súlytalan *en* végződést hangsúlyos szótagra.²⁵⁵ Gabriellánál a Wiener Musenalmanachban csak két ilyen gyenge rímet találunk, az Összes Költemények-ben azok is eltűnnek. Kopott rímkötései alatt maga vágja el az ágat. „Louise és Paradiese még sokszor fognak egymásra rímelni, mert oly könnyen fut egyik a másikra... akár a rím Seele és (Gabrielle).“²⁵⁶ Látni, hogy ha illő rímpárt talált, mindenütt sietett fölhasználni. Ezért rímel nála Leier-re mindig Feuer.⁵⁷

²⁵¹ S. G. 169. I. ²⁵² S. G. 122. I. ²⁵³ S. G. 17. I. ²⁵⁴ W. M. 1785; 13. I.

²⁵⁵ Alxinger: 1786; 39. I. Blumauer: 1785; 36. I. Ratschky: 1786; 52. I. stb.

²⁵⁶ Gabriella Bacsányihoz. 1810 május 29. M. Nemzeti Múzeum kéziratára.

Herz és Schmerz.²⁵⁸ Nehezebb rímkötést próbált néha²⁵⁹ ab ab cd cd ab ab rímelhelyezéssel. A Wiener Musenalmanach 9 szonettjéből egy az övé,²⁶⁰ e formát az Összes Költemények-ben is fölleljük.²⁶¹

Gabriella költészete egyéni és sajátos. Hibái többnyire közösek költőtársainak fogyatkozásaival. Értékeiben senki hatása alá szorosan nem sorozható. Lelke egyedül Leonéval mutat rokonságot, s e lelki-rokonság alapja vonzalmunknak és költészetük a néhány rokonzonásának. Leonnak is „szentély“ a költészet,²⁶² hol a „dicsőség szent virágát szedi“ és az „emberiség legnemesebb érzéseit énekli.“²⁶³ Általában mindkettejüket az elégikus hang, a tiszta gondolatok, érzések dalbafoglalása jellemzi.

Gabriella költeményei tárgyban emlékeztetnek Leonéira, hogy Leon volt rá hatással és nem fordítva, azt a költemények megjelenési idejéből gondolhatni. Leon hatása csupán Gabriella korai költeményein érzik.

Az ész és szerelem humorosan megrajzolt csatája Leon „Vernunft und Liebe“-je.²⁶⁴ Kéri lánykáját, ne jusson mindig eszébe, mert miatta nyugta, de józan esze sincsen. A tréfás hang, az egésznek fölépítése Gabriella „Das fruchtlose Beispiel“-jának adhatott indítékot²⁶⁵. Ez sem szolgál utánczás, Gabriella költeménye teljesen átgyurt és finomabban kiélezett, csattanóbb. A gondolat kettőzve és fokozva van, mert a szerelmes zsörtölődését a leányka ügyesen visszavágja. Leonnak Rousseau után írott költeménye,²⁶⁶ a másik, mellyel Gabriella „Das Hüttchen im Walde“²⁶⁷ című dala egyezik. Leon boldog lenne kedvesével a házikóban „semmi sem volna szemében kívánásra méltó“, Gabriella „irigylésreméltón“, mint paradicsomban élne benne. Mindkét vers nyolcz rövid sornyi. Szinte meglepő a hasonlóság itten:

Leon: Bundeslied.

„Das Seelenband getreuer Brüder
Löst keine Macht des Schicksals auf.
Es reicht die Kette seiner Glieder
Bis zur Unendlichkeit hinauf.“ sat.²⁶⁸

Gabriella: An einen Freund.

„Das Wunderband, wodurch zwei gleichgeschaffne Seelen
Beim ersten Blicke sich verbinden und vermählen
An Dauerhaftigkeit wird's einer Kette gleichen
Die selbst die Zeit nicht ganz zertrennt.“²⁶⁹

²⁵⁸ S. G. 111; 197. l. stb. ²⁵⁹ W. M. 1796; 109. l. ²⁶⁰ W. M. 1795; 99. l.

²⁶¹ S. G. 120. l. ²⁶² Leon: Gedichte. 3. l. ²⁶³ Leon: Gedichte. 196. l.

²⁶⁴ W. M. 1786; 92. l. ²⁶⁵ W. M. 1791; 136; 39. l. ²⁶⁶ W. M. 1787; 94. l.

²⁶⁷ S. G. 119. l. ²⁶⁸ W. M. 1792; 129. l.

²⁶⁹ S. G. 105. l. Hasonló helyzetet, felfogást találunk még a következő költeményekben: Leon: Gedichte 21. l. Gabriella: S. G. 150. l. — Leon: W. M. 1790; 101. l. Gabriella: S. G. 59. l.

Vannak költeményeik, melyeknek hasonló volta koruk szellemében és költői divatjában keresendő, így a holdas éjjel temetőben síró kedves panasza.²⁷⁰ Ugyancsak a holdfénynek kesergő szerelmes búja a vesztett boldogság felett.²⁷¹

Néha csak egyes kifejezésükben villan föl rokonság „Und er ist jung, und sie ist schön. . .“ írja Leon, és Gabriella: „Ja, ich bin viel zu jung, un du bist viel zu schön. . .“²⁷² Következmény mindkettőjüknél: ennek csak szerelem a vége. „Ach! Selbst die Zeit wird meinen Schmerz nicht mindern!“ Így Leon. „Ach! Die Zeit wird deine Triebe lenken!“ sóhajt Gabriella. A gondolat itt épen ellenkező, de az érzelem ily kitörési formája, a pathosz ugyanaz.²⁷³ A csillagok, a magasságok felé emelkedés,²⁷⁴ más, jobb világba kívánczóság mindkettőjük gyakori gondolata; egyébként az érzelmes líra főmozzanataihoz tartozó, mint a középfokú jelzők használata, melyet bizonyára mindketten Klopstocktól tanultak.

Közös gondolatot dolgoz fel Gabriella egy Span nevű almanach-költővel 1788-ban.²⁷⁵ Talán mindketten közös minta után alkottak. Span a lecsüggő rózsát mutatja kedvesének, az ő „saját sorsát.“ Gabriella a porbavetett rózsában rettenve idézi föl jövőjét: „Olvassam tán tebenned jövőndő sorsomat?“²⁷⁶

Azonkívül egyéb, jelentéktelen egyező vonások más-más költőkkel olykor előbukkannak még költészetében.²⁷⁷

Összehasonlítva a Wiener Musenalmanach és az Összes Költemények közös darabjait, látjuk, hogy azok csak személyi tartalomban egyezők. Egyéb tekintetben az 1800-ban megjelent gyűjtemény haladást mutat. A „csíszolás“, a „javítás gondja“, Alxinger tanítványának mutatja Gabriellát. A horácziusi kilencz év elve költőnknek egy-egy gondolatot néha éveken át hordozott. A „Schillers Bild“-et 1810-től 16-ig emlegeti,

²⁷⁰ Leon: W. M. 1785; 32. l. Gabriella: S. G. 124. l. V. ö. Ányos: Egy hív szívnek kedves sírja felett való panaszi.

²⁷¹ Ányos Pál hasonló tárgyú költeménye a Leon-féle vershez hasonlít leginkább az almanachlírikusok lírai tárgyú versei közül. (Lásd: Leon Gedichte 29. l. — Gabriella: W. M. 1785; 88. l.)

²⁷² Leon: W. M. 1787; 31. l. Gabriella: S. G. 57. l.

²⁷³ Leon: W. M. 1784. Gabriella: S. G. 120. l.

²⁷⁴ Leon: Gedichte 9. l. Gabriella: S. G. 218. l.

²⁷⁵ Span: 95. l. Gabriella 76. l.

²⁷⁶ Ányos Pál: „Egy elenyészendő rózsához“ című költeménye még kifejezésben is egyező Span költeményével. Span: „gesenkt ihr Haupt“. Ányos: „Ah! ecsüggő fejed. . .“ A két költemény alapgondolata ugyanaz. Ányos verse korábbi, de Span verse megjelenhetett korábban. Talán Ányos, Span és Gabriella egy negyedik minta után dolgoztak.

²⁷⁷ Ratschky: W. M. 1788; 22. l. Gabriella: 1796; 118. l. stb.

mint amely készülöben van. Vázlatokat említ, melyeknek állaniok kell, mint a téli gyümölcsnek: csak így érnek meg.²⁷⁸ Ily vázlat az 1807-ben elhunyt Teréz császárné halálára írt költemény első fogalmazása, még rím nélkül, csak épp ritmusokba öntve.²⁷⁹ Az ilyen nagy vonásokban odavetett tervet aztán csiszolta, csinosította.

Bizonyára nem ilyen módon készültek azok a költeményei, melyek lírájának gyöngyei. Szembeszökő, mennyit változtat új kiadásokban epikai, leíró hangú költeményein, mily keveset, majd semmit igazi lírai versein; utóbbiak mint a Wiener Musenalmanachban, úgy jelennek meg később a félszázaddal később rendezett, kiadatlan maradt kézíratos gyűjteményben. Apró javítgatást azonban rajtok is ejt, s nem tekintve a címváltoztatásokat, csak kilencz verse maradt teljesen a régiben. Gabriella költeményein nemcsak maga csiszoltatott és ex ungue lehet olykor az idegen elmére ráismerni. Alxinger és mások javításaira czéloz az 1805-ben megjelent újabb kötet előszava. „Idegen pótlásoktól és változtatásoktól megszűtve“ adja át a gyűjteményt F. W. M., az előszó írója a közönségnek; máskor, jóval később, férje rójjá meg Gabriellát, hogy idegen tanácsadók téves javításait elfogadta.²⁸⁰ Alxinger Gabriella „szellemi gyermekeinek“ főleg külsején javíthatott, a munka lényeges részeit nem igen érinthette, a mit a leány iránti hódolata valószínűvé, Gabriella merőben más iránya igazoltta, Alxingernek saját művein végzett, többnyire külsőséges javításai kétségtelemné tesznek.²⁸¹ A latinizáló törekvés, mely Alxinger művei második kiadásában érvényesül, Gabriella Összes Költeményeire is jellemző. A visszhang itt Echo,²⁸² a virágok királynéja mint Flora jelenik meg, a szerelem Ámorés Vénusz fiacskája²⁸³ a szokás Cerberusszá válik²⁸⁴ stb. Egész mitológiai képek tolnak be olykor: Vénusz fia a Gráciákkal enyeleg ott, hol azelőtt csak a szem üdült föl az enyhe lombsátor alatt²⁸⁵ a halál most feketeszárnyú, lefordított fáklyás istenképen jő.²⁸⁶

Változtatásaiban máskor rövidsége törekszik, ily tömörítése mindig szerencsés. A holdhoz írott költeménye egy szakasszal rövidül. Az első alakban a két utolsóelőtti szakasz már magában foglalja a leányka rettegését: hátha kedvese hűtlenül más hölgyek körében mulat! Az utolsóban újra ismétlődik e gondolat:

²⁷⁸ Gabriella Bacsányihoz 1816 januárius 3. M. Tud. Akadémia kézírattára.

²⁷⁹ M. T. Akadémia kézírattára. L. 4°–141. sz.

²⁸⁰ Bacsányi Gabriellához 1816 jan. 16. M. Tud. Akad. kézírattára. L. 4°–140. sz.

²⁸¹ *Vesd össze Rommel említett művével.* 205. l.

²⁸² W. M. 1789; 22. l. — S. G. 158. l. ²⁸³ W. M. 1789; 90. l. — S. G. 69. l.

²⁸⁴ W. M. 1786; 18. l. — S. G. 8. l. ²⁸⁵ W. M. 1789; 90. l. — S. G. 69. l.

²⁸⁶ W. M. 1789; 90. l. — S. G. 192. l.

„De hogyha látod: játszva, könnyen
 A szíve tán máshoz hajolt,
 Ne mutasd néki árva könnyem :
 Csak szánj meg, s hallgass drága hold,²⁸⁷

A második alakban az utolsó előtti két versszak összeolvadt és az ismételt gondolat törlődött, a mi az egészet csattanóbbá teszi. Néha elhagy egy strófát, mely már rajzolt állapotok továbbfestése. Schmerling nevű asszonybarátnőjéhez intézett költeménye a Wiener Musenalmanachban szélesen rajzolja Gabriella vergődéseit,²⁸⁸ az új alakban azt a szakaszt hagyja meg, mely múltjának, jövőjének ránézve közönyös voltát festi, és elhagy két más szakaszt, mely ezzel szemben a jelent dermedt szünetnek rajzolja. E két szakasz főleg, mert az előbbinek egyenértékese: ha mindenre közönyös vagyok a múltban és jövőben; lelkem csak dermedt, fagyott lehet a jelenben. A kettős csattanót kerüli el, midőn másutt kedvese levelét tűzbe vettetvén Lujzával: „Mert óh! ő nemcsak rólam énekel!“, ezzel le is zárja költeményét, mint kerek egészet, míg a Wiener Musenalmanachban új fordulat következik: A versek hamúvá égnék, de az ő szerelme még soká fog lobogni.²⁸⁹

Gabriella, ha választani kell formai és értelmi szépség között, inkább belső értékekért áldoz. Világos bizonyíték erre a szerelmes leány töprengése, hol minden szakasz egy kérdéssel végződik: hol?, hova? stb. Az utolsó versszakot, — mely valóságos játékstrófa, csakis a kérdés kedvéért van betéve, de lélektanilag indokolatlan, mert azt kérdi: kit?, holott az előzményekből látni, hogy erészt a lány már régen választott, — ezen — a francia preciosité-re emlékeztető üres versszakot elveti az Összes Költemények-ben.²⁹⁰

Tömörítésnek mondhatni némely más változtatását is, noha a vers hosszúsága nem változik, de összébbszorúl és tartalmilag gazdagúl.

Wenn es zu Fürchten soll gedeihn.

Új alakban: Soll einst die goldne Furcht gedeihn.²⁹¹

So leite meine bangen Schritte
 Ein Mann, der ganz an Herzensgüte
 Und Treue meinem Vater gleicht.

²⁸⁷ Eredetiben: Doch siehst du ihn bei einer Schönen
 Die mir ihn raubet, o, so zeig'
 Ihm keine dieser bangen Tränen
 Bedauere mein Geschick, und schweig!

(W. M. 1786; 18. l. — S. G. 154. l.)

²⁸⁸ W. M. 1787. 7. l. — S. G. 49. l.

²⁸⁹ W. M. 1786; 146. l. — S. G. 78. l.

²⁹⁰ W. M. 1789; 52. l. — S. G. 32. l. Rövidít még: W. M. 1785; 62. l. — S. G. 24. l. és más költeményein.

²⁹¹ W. M. 1788; 51. l. — S. G. 169. l.

Új alakban: So leite mich vom Brautaltare
 Mit gleicher Liebe bis zur Bahre
 Ein Mann, der meinem Vater gleicht.²⁹²

Változott természet felfogásra mutat, mikor a csalogány nem az Úrnak, de a szerelemnek zeng az Összes Költeményekben s az áhítat egyetlen szóra szorúl.²⁹³

A homályosat, a kevéssé költőit, a valószerűtlent világosítja, szépíti, enyhíteti. Értelmetlen képet tesz elképzelhetővé itten: Wiener Musenalmanach: „Az öröm, mely eddig rózsás fátyolban tánczolt körülöm, most fekete fátyolba burkolódik.“ Az öröm vesz gyászt? Akkor nem öröm többé. Szerencsétlen gondolat, akárha azt mondanám: a tűz megfagy, vagy jéggé dermed. Ezt észrevéve így javított: „Egykor örömnök hullt rám rózsafátyla, Most gyászos leple szállt reám a búnak.“²⁹⁴ Csak szépít, mikor a kevéssé költői, pathetikus képet: „homlokom körül képzelmegek csillognak“, a múlt emlékeinek sokkal kifejezőbb, bánatosabb képével cseréli föl: „mint ünnep után hervadt koszorúkra nézünk, elgondolom, ki voltam én...“²⁹⁵ Enyhít az erős kifejezéseken, melyek a pillanat hevében örökérvényűnek tetszettek: „megvetőn“ „tiporja“ az ifjú a hervadt rózsát porba a Wiener Musenalmanach-ban, csak „hálátlanúl“ „veti el“ most.²⁹⁶ Hasonlóan: a néma, névtelen könnyek később csak sejtelmes szomorúsággá válnak.²⁹⁷

Ez utóbbiakhoz tartozik néhány oly átalakítás, mely a megváltozott körülmények hatása alatt jött létre: a Laudon fogadására írott versből törli a nagy reménységet, melyet a francia háborúk ugyan megcsorbítottak.²⁹⁸ Ifjú éveiben ingadozik: szeretni jobb-é, vagy közönyben élni? Most felel: úgyis mindenütt fájdalom vár, csak a vég ad tövistelen örömet.²⁹⁹

Csak ritkán nyújtja meg költeményeit. Lascy kertjét a szerelem tökéletes paradicsomának tartotta hajdan, most a magas kilátóhoz épített kastélyról megjegyzi: Minek? „Szerelmesek ott szoktak légváarakat építeni, hol kilátás nincs.“ E költemény jóval hosszabb most e toldás által.³⁰⁰

²⁹² W. M. 1788; 15. l. — S. G. 202. l. Hasonló értelmi változtatásokat találunk: W. M. 1787; 63. l. — S. G. 16. l., továbbá W. M. 1790; 33. l. — S. G. 145. l.

²⁹³ W. M. 1785; 13. l. — S. G. 19. l.

²⁹⁴ W. M. 1788; 29. l. — S. G. 200. l. Hasonló változtatást találunk például még: W. M. 1791; 52. l. — S. G. 174. l. 4-ik szakasz.

²⁹⁵ W. M. 1788; 29. l. — S. G. 200. l.

²⁹⁶ W. M. 1788; 15. — S. G. 202. l.

²⁹⁷ W. M. 1788; 29. l. — S. G. 200. l.

²⁹⁸ W. M. 1790; 144. l. — S. G. 13. l.

²⁹⁹ W. M. 1789; 144. l. — S. G. 21. l.

³⁰⁰ W. M. 1787; 90. l. — S. G. 69. l.

Tisztán tartalmi változtatásoktól a kifejezésbeli, formai változtatáshoz hajlik, mikor ellentéteket élez ki,³⁰¹ párhuzamosságra törekszik, mikor, ha egyik tárgyra „diese“-vel mutatott rá, a másakra most „jene“-vel mutat.³⁰² Néha nyelvtani botlásokat igazít helyre: *Früchten* helyett *Früchte* többes nevező esetet tesz be, előbbi alakot csak a rímért használta.³⁰³ Néha régiességre is törekszik: *geniess* helyett *geneuss*,³⁰⁴ *Funke* helyett *Funken*³⁰⁵ stb. jó elő az Összes Költeményekben.

A versformán is alakít: a választott versalakot eszményi tökélyben akarja átvinni mindenütt, ettől a Wiener Musenalmanachban olykor eltért. A 11—10—11—10 szótagos forma ellen egyik versének utolsó sorában vét, a sor csak 8 szótagú. Az Összes Költeményekben már 10-re van kibővítve.³⁰⁶ Két költeményében feloldja a szakaszra osztást.³⁰⁷ Elkerüli a gondolattörést a sor által.³⁰⁸

Az Összes Költemények Gabriella hirnevét, mely a Wiener Musenalmanach által már meg volt alapítva, csak fokozta. Hogyan fogadhatták: mutatja későbbi sóhaja: „Ha meghalok mindjárt az első kiadás után, úgy Bécs Szaffója maig eszménykép; az összes lángelmék kísérték volna holttestemet és síromat elégiákkal szórták volna tele.“³⁰⁹ Valóban Gabriella így nem virágzott többé soha.³¹⁰ És még e virágai se tartották

³⁰¹ W. M. 1788; 51. l. — S. G. 169. l.

³⁰² W. M. 1789; 114. l. — S. G. 290. l.

³⁰³ W. M. 1785; 13. l. — S. G. 19. l.

³⁰⁴ W. M. 1787; 7. l. — S. G. 49. l.

³⁰⁵ W. M. 1787; 63. — S. G. 16. l.

³⁰⁶ W. M. 1788; 76. l. — S. G. 199. l. Hasonlóan: W. M. 1789; 144. l. — S. G. 21. l.

³⁰⁷ W. M. 1786; 18. l. — S. G. 8. l. és W. M. 1789; 9. l. — S. G. 69. l.

³⁰⁸ W. M. 1787; 7. — S. G. 49. l.

³⁰⁹ Gabriella Bacsányihoz. 1816 május 26. M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 4°—140. sz.

³¹⁰ Gabriella elismertségére szép bizonyíték az Összes Költemények előfizetőinek névsora is. Az uralkodóház és a főúri előfizetők mellett ott találjuk még az alábbi magyar megrendelőket: Babics Ferencz, Balassa Antal, hg. Batthyány Lajos (2 pld.), gr. Batthyány Tódor (12 pld.), gr. Batthyány Lajosné, Bedekovics udvari tanácsosné, Bedőcz István kancellista, Bojánovics Ede, gr. Brunszvikné, Bukovné (Nagyszombat), Csapkay Erzsébet, Dobsche Antal kereskedő (Komárom), gr. Eszterházy János, Farkasné (szül. Vieg), özv. gr. Forgách Miklósné, Keresztury István kir. magyar és erdélyi udvari agens, Klimkó Mihály (3 pld.), Kovács János nevelő, gr. Nádasdy Józsefné (szül. Hoyos), gr. Pálffy Károly kir. m. udvari kancellár, gr. Pálffy Ferdinánd, gr. Pály Ernestina (szül. Hoyos), gr. Pálffy Károly őrnagy, gr. Pálffy Karolina (szül. Hohenfeld grófnő), Paternay Imre erdélyi kamarai sebész, b. Perényi Imre, István, György és Mária, Rohonczy Antal (3 pld.), Sallat József m. erdélyi udvari agens (4 pld.), Semsey András udvari tanácsos, ugcsa-

meg soká üdeségüket. Költeményei — bármennyire is akart a jövőnek írni — a jelennek, korának szóltak. Mindenik életének valamely mozzanatához van kötve és nem olvad föl a művészi általánosban. Az idealizálást, eszményi elvonást annyira nélkülözi, hogy az esetleges mindig előtérbe lép. Az ilyen alkotás a jelenben jobban elragad, leköt, mert közvetlen abból fakad, a miben, mint korunk gyermekei, benne élünk. Veszít értékéből, ha a mozzanat, a mihez fűződik, elévül. Gabriella fájdalmai, érzésének igazsága ma is meghat, egyébként kötve volt korához; az édeskés urak, az álarczos bálók fénye, az almanachok a hajporos divattal együtt tűntek el. És Gabriella fölsóhajt, hogy költeményei „azért nem érdekelnek már senkit, legalább nem oly mértékben,“³¹¹ mert azoknak igazi világa, mely az övé is volt, lejárt.

megyei adminisztrátor és neje (szül. Perényi bárónő), gr. Serényi, érkenézi Szlávy Pál kir. m. udvari titkár, Sok János kir. m. udvari agens, báró Splényi, Szabó Ignác notárius, gr. Szápáry Lujza, Tarrody István m. kir. udvari titkár, Vaagner Ignác erdélyi erdészeti tiszt és gr. Zichy Marianna.

³¹¹ Gabriella Bacsányihoz. Keltezetlen levél 1816 körül. M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 4°—140. sz.

Csikmadéfalvi Szentandrásy István erdélyi püspök.

(1571—1630)

Az erdélyi püspökök díszes sorában nemcsak előkelő és fényes nevet viselő családok sarjadékaival, hanem a hazánk történetében is már hétszázados *multra* visszatekintő Szent Ferencz-rend két szerény tagjával is találkozunk. Ezek egyike az olasz származású *Veronai* Gábor, Hunyadi Mátyás kiváló diplomátája volt, a ki 1472—1475 közt ült Erdély főpásztori székében; a másik csikmadéfalvi *Szentandrásy* István, a ki a XVII. század elején, az erdélyi egyházmegye legválságosabb korszakában állott annak élén. Az előbbi tőlünk az egri püspökségre, majd bitorosságra jutott és életével többen is foglalkoztak; utóbbit azonban — jóllehet a magyar püspöki kar egyik derék és kimagasló tagja volt — történetíróink még eddig figyelmükre nem méltatták, sőt a rá és szereplésére vonatkozó följegyzéseikben is lépten-nyomon tévedtek. Tanulmányunk célja tehát Szentandrásy életét és működését, az eddig róla megjelent téves adatok kiküszöbölése mellett, levéltári kutatások alapján kellő világításban bemutatni, mint olyan férfiút, a ki tetteivel szerzett magának jogot arra, hogy azok ismertetésével emlékét az utókor megörökítse.

I.

Csikmadéfalvi Szentandrásy István — a ki úgy a saját, mint kortársai írtaiban Csiky István néven is szerepel,¹ — született 1571-ben² Csikszék (a mai Csikvármegye) Csikmadéfalva községében, a honnan a család előnevét is nyerte. Szülői Szentandrásy Márton és neje, Erzsébet nemes származású katolikus székelyek voltak,³ kiknek házában odaadó, gondos nevelésben részesült. Az 1577-ik év körül István már annyira növekedett, hogy szülői nyilvános iskolába küldhették, valószínűleg a

¹ E kettős név használata Szeredai Antalt, Erdély tudós nagyprépostját tévedésbe ejtette. Ő ugyanis Szentandrásyt és Csikyt két különböző személynek vette s mint Erdélynek két püspökét szerepeltette; *Szeredai*: *Notitia capituli Albensis* 230. l.

² Szentandrásy születési évét Sopronban 1625 december 3-án kelt okleveléből állapíthatjuk meg, melyben azt írja önmagáról, hogy 54 éves; a budapesti egyetemi könyvtár *Hevenesi gyűjteménye* XLI. k. 96. l.

³ *Szentandrásy*, idézett oklevelében.

ferenczrendi szerzetesek vezetése alatt álló s már századok óta virágzó csiksomlyói zárdaiskolába.

Az ifjú növendék azok alatt az évek alatt, melyekben elemi osztályait s a humaniorákat végezte, látván a szerzetes atyáknak Erdély legkeletibb részében napról-napra kifejtett önfeláldozó munkálkodását, nevelőit nemcsak megcsodálta, hanem életelveiket is magáévá tette s lassanként arra a tudatra ébredt, hogy csak szíve vonzalmát követi, ha ő is, miként aszketa oktatói, a világ kétes értékű örömeiről lemond, a földi javak után nem áhítozik s a szigorú szabályokat követő Szent Ferencz-rendbe lép.

A szerzetbe fölvétetvén Szentandrásynak búcsuznia kellett szülőföldjétől és kedves Csiksomlyójától, a hol gondos mesterei felügyelete alatt egy évtizeden át annyi boldog napot töltött. De bár elhatározása nem egy percz műve volt és míg készülteit az indulásra megtette, mindig örömmel gondolt jövője s életcélul kítűzött nemes hivatása elé, mégis midőn ütött az indulás órája, könnyek rezeghettek ifjú Istvánunk szemében és szívét bús érzés nyomhatá, annak előérzete, vajjon szeretett övéit s a bérczes Erdély fenyők koszoruzta kies hegyeit látni fogja-e valaha? Míg a Moldvával határos Csikszékből Magyarországon keresztül az akkori időben szokatlanul hosszú útát megtette, nem egy ízben jutott eszébe, hogy ifjú életében is épp olyan fordulat állott be, mint a hogy, míg szekere kerekeinek küllői forogtak, szülő hazája, a hegyes-völgyes Erdély örökébe is a kenyér sík oczeánja, a buja tenyészetű s visszhang nélküli magyar róna lépett.

Miután mint noviczius a próbaévet valószínűleg Pozsonyban, a magyar királyok szé- és koronázó városában kiállotta, a rend előjárói Szentandrásyt bölcsészeti és kánonjogi tanulmányai elvégzésére Bécsbe s onnan Lengyelországba, Samborba küldték.⁴ Az ifjú szerzetes-növendék mindkét helyen tanáraiban őszinte jóakarókra, tanuló társaiban hű barátokra akadt. Kiváló tulajdonai a külföldön sem maradtak ismeretlenek; de azért a theologiai tanfolyamot már rendszeresen nem végezhetette.⁵ A rend előjárói ugyanis a reformáció rohamos terjedése következtében mindinkább érezhetővé vált paphiányt úgy vélték legalább némiképpen orvosolhatni, ha a szerzet kiváló növendékeivel, még mielőtt azok a kánoni törvények által előírt életkort elérték, az ünnepélyes fogadalmat letéttetik, őket áldozó papokká szenteltetik s alkalmaztatják. Hogy ezek sorából Szentandrásy nem hiányozhatott, az nagyon természetes. Így tette le ifjú szerzetesünk is, a szentszéktől előzetesen kieszközölt engedély alapján 1593-ban — alig huszonnégy éves korában — a rend szabályai

⁴ Saját szavai fenti oklevelében: Viennae ac Samborii in Polonia philosophiae et canonibus operam dans.

⁵ Ezt írja magáról: Theologiae privato studio (operam dedi.)

által megkövetelt ünnepélyes fogadalmat s még ugyanazon évben misés pappá is lett.⁶

Fölszenteltetvén s a szerzetes atyák közé fölvétetvén Szentandrásy azzal a nemes elhatározással kezdte meg működését, hogy nagy fáradtsággal és szorgalommal gyűjtött ismereteit rendje és egyháza hasznára és dicsőségére érvényesítse s egész életén át megmarad annak, a mire már szerzetes-növendék korában készült: egy mindenkéül elöltségre törekvő és hiveinek lelki üdvét az önfeláldozásig munkáló lelki atyának. S mert jól tudta, hogy „*frustra vivit, qui nemini prodest*“, semmiben sem fogja keresni önmagát, hanem mindenben Isten dicsőségét s a rábizott lelkek üdvét.

A rend előljárói Szentandrásyt egymásután a legkülönbözőbb hivatalokban alkalmazták. Mint misszionárius, lelkész és tanító éveken át működött Moldvában, Erdélyben és Magyarországon.⁷

Az ifjú szerzetes érdemei a szentszék előtt sem maradtak ismeretlenek. Nem maradtak pedig főleg azért, mivel *Visconti* Alfonz biboros, a ki mint cerviai püspök az 1595—1598. években Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem oldalán a pápai nunciusi tisztet töltötte be,⁸ Szentandrásy áldásos működésének nemcsak őszinte elismerésével adózott, hanem Rómába visszatérve nem mulasztotta el a szentszék figyelmét az egyszerű szerzetes áldásos működésére is fölhívni. Szentandrásynak *Visconti* biboroson kívül a szentszéknél még a Szent Severina egyházzól czimzett biborosban is közbenjárója és pártfogója akadt. Így nem csoda, ha a rend előljárói Szentandrásy Istvánt VIII. Kelemen pápa egyenes utasítására 1600-ban Karánsebes és Lugos oláhoklakta vidékére, a mai Krassó-Szörény vármegyébe küldték. Szentandrásy e küldetésére annál nagyobb szükség volt, mivel a Kapisztrán János által a XV. században megtérített s még a XVII. század elején is 10.000-nél több lelket számláló hívő sereg nemcsak, hogy semminemű lelki vigaszban nem részesült, hanem hatvan év óta még katolikus papot sem látott.⁹ E nagyszámú

⁶ Szentandrásy szavai szerint: *Actu celebrans sacerdos triginta duobus annis.*

⁷ Erről meg így emlékezik: *Diversis in locis et provinciis, ut est in Moldavia, Transylvania et Hungaria frequens in concionibus ad populum, sacramentorumque administrationibus fuit.*

⁸ *Veress* Endre: Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (Budapest, 1909.) X—XII. l.

⁹ Szentandrásy id. oklevelében erről így ír: *Anno tandem 1600. a bonae remissionis Clemente octavo, opera piorum quondam cardinalium, scilicet S. Severinae et cardinalis Visconti, ad Valachos Caransebesienses ac Lugosienses, locaque circumiacentia, in quibus plus quam decem millia Christianorum animae numerabantur et hi a 60 ferme annis, teste pro tunc pia memoriae cardinali Visconti, sacerdotes catholicos non habuerunt, quos olim ab errore Graecorum beatus Joannes Capistranus ad fidem reduxerat catholicam, Roma missus et expeditus fueram.*

tömeg teljes magára hagyatottságában pedig félni lehetett attól, hogy a katolikus egyházzal egyesült oláhság e nagy zöme — ha e százalmas helyzet rövid idő alatt orvoslásban nem részesül — a katolikus egyház részére teljesen elvesz.

Szentandrásynak e fontos állásában tág tere nyílt a vallásos működésre. Hisz, míg Karánsebes és Lugos vidékének oláhjai között apostolkodott, ő volt híveinek lelke, ő volt az a pásztor, a ki szépszámú nyáját nemcsak összetartotta, hanem a görög-keleti egyház tévtanainak elfogadásától is megóvta. Talán épp e bűzgő ténykedés hívta föl Basta György, Rudolf király híres hadvezére figyelmét is Szentandrásra, a szerény szerzetesre, a ki rövid idő alatt a vitéz tábornok kegyelt és meghítt embere lett.¹²

Bocskay István győzelmes fölkelésekor Szentandrásynak azonban, a kiből a protestánsok nemcsak a szerzetest és katolikus papot, hanem főleg Basta kegyeltjét is látták, alig négy évi működés után 1605-ben Karánsebes és Lugos vidékéről menekülnie kellett, mivel már nemcsak biztonságban nem érezte magát, hanem élete is komoly veszélyben forgott.¹¹ Még menekülése is nagy nehezen ment. Áruháiban, néhány raguzai kereskedő oltalma alatt hagyhatta el Krassó-Szörény vármegyét s így jutott el előbb a dalmát tengerpartra, Raguzába, majd az adriai tengeren át Rómába.¹²

Szentandrásy, a menekülő szerzetes, Rómában, a kereszténység fejének székvárosában a legszívélyesebb fogadtatásban részesült. Általa a szentszék Szentandrásynak a lelképásztorkodás terén szerzett érdemeiért óhajtott az őszinte elismerés adóját leróni. A szentszék ugyanis épp ez érdemeket, a melyek más részről aligha részesülnek figyelemben, tartotta mindig első sorban elismerésre méltóknak.

Igy történt, hogy V. Pál pápa Visconti és több biborostársa tanácsára az alig 35 éves szerzetesnek a szendrői püspöki címet adományozta s e címre Paravicini Octavio biboros által 1606 november 30-án, Szent András apostol napján a Szent Apollinarisról címzett német-magyar papnövelde templomában, fényes ünnepek kíséretében püspökké szenteltette.¹³

¹⁰ *Bethlen* Farkas: *Historia de rebus Transsylvanicis* V. k. 505. l. *Szamosközy* István: *Történeti maradványai* III. k. 324 l.

¹¹ Ezt Szentandrásy így említi: *lisdemque in locis ad annum 1604. Bocskaiannam persecutionem morans.*

¹² Ugyanott így emlékezik róla: *Haereticorum persecutionem diutius ferre non valens, anno sequenti (1605) mutato habitu cum certis catholicis mercatoribus Ragusanis per partes Turcarum Ragusium usque inde Romam me contuli.*

¹³ Szentandrásy szavaival: *Consilio dicti cardinalis Visconti aliorumque a felicis recordationis Paulo quinto factus episcopus et a cardinali Paravicino, iussu eiusdem pontificis, in ecclesia collegii s. Apollinaris, festo s. Andreae, anno 1606. ad titulum episcopatus Samandriensis consecratus [sum].*

Szentandrásy István, a szerény szerzetes e váratlan fölmagasztal-
tatása akaratlanul is a regebeli vízcseppet juttatja eszünkbe. Egy vízcsepp
hullott alá a felhőkből a tengerbe s a mint a tenger mérhetlen terjedelmét
megpillantotta, elszégyenlé magát. Hol vagyok én? Így szólt önmagához,
mi a tenger és mi vagyok én a tengerhez képest? Óh mily parányi
semmisség, egy csepp és a tenger! Míg ily kicsinyléssel tekintett önmagára,
egy gyöngycsiga vette föl s zárta magába. És ime ez a parányi vízcsepp
a csiga kebelében a királyi korona legdrágább gyöngyévé változott. Az
örök városba menekülő, állásnélküli Szentandrásy is Róma legfőbb
egyházi méltóságainak láttára ily csekélységnek érezte magát s ime az
egyház feje érdemesnek tartotta őt arra, hogy egyházfejedelmi méltó-
ságra emeltessék.

II.

A püspökké szentelt Szentandrásy azonban Szerbiában a Morava
folyó mellett fekvő s a középkorban végváráról híres székhelyét, Szendrőt
sohasem látta. A szendrői püspökség kormányzatának átvételéről ez
időben annál kevésbé lehetett szó, mivel Szendrő II. Mohammed
szultán uralkodása alatt 1459-ben török főnhatóság alá kerülvén,¹⁴ ez
az egyházmegye már 147 éve megszűnt s a kereszt uralmát e területen
a félholdé váltotta föl. Különben is a szentszék Szentandrásynak nem
oly célzattal adományozta a szendrői püspöki címet s nem azért szent-
eltette föl őt e címre püspökké, hogy ennek a hitetlenek kezébe jutott
s már csak címében élő egyházmegyének élére állítsa, hanem, hogy
őt főpapi rangra emelvén, püspöki jelleget követelő cselekmények elvég-
zésére képesítse s mint adminisztrátor-püspököt oly egyházmegye veze-
tésével bízta meg, a mely arra leginkább rászorul. S különös játéka a
véletlennek, hogy az az egyházmegye, melynek Szentandrásy a szent-
szék bölcs és tapintatos intézkedése folytán adminisztrátorként élére
került, nem volt más, mint éppen az a nagy kiterjedésű, de már évtí-
zedek óta erős megpróbáltatásoknak kitett dioecesis, a hol az újonnan
fölkent főpap bölcsője ringott s a hol az új főpap a lelkipásztorkodás
terén már oly önfeláldozóan működött. Ez az egyházmegye Szentandrásy
kedves szülőföldje, *Erdély* volt. Viszontlátni fogja tehát bérczes hazáját
mint püspök, a melytől pár évtized előtt mint egyszerű szerzetes-
noviczius vett búcsút. A hitben ismét megerősítheti egykori híveit, a
kiknek már egy ízben oly meggyőző erővel hirdette örök igazságait.
Keblére szoríthatja kedves Csiksomlyóján a bűzgő ferenczrendi atyákat,
szeretett rendtársait, hogy a kiktől mint tanítvány elvált, azokat mint

¹⁴ *Teleki* József: Hunyadiak kora III. k. 160. l. *Horváth* Mihály: Magyarország
történelme III. k. 95. l. *Szalay—Baróti*: A magyar nemzet története II. k. 239. l.

főpásztoruk üdvözölhesse. Úgy akarta az isteni gondviselés, hogy az az egyházmegye, mely Szentandrásyt egyszerű szerzetes létére már eddig is büszkén vallotta szülöttjének, lássa először őt fényes püspöki ornátusban s az a hithű székely nép, melynek tisztos sorából került ki, vegye először fölszentelt főpásztori kezéből a Szent Lélek hétszeres ajándékát.

A római szentszéknek amaz intézkedését, hogy a szendrői püspökké szentelt Szentandrásyt mint adminisztrátort az erdélyi egyházmegye vezetésével bízta meg,¹⁵ méltán minősíthetjük bölcsnek és tapintatosnak. Helyes volt e megbízás azért is, mivel azt az egykor virágzó és tekintélyes, de a hitújítás terjedése s főleg a protestáns fejedelmek uralma óta mindinkább háttérbe szorított erdélyi egyházmegye fölötté szánandó helyzete sugalmazta és tette megokolttá. Sérelmes volt pl. az erdélyi katolikusokra, hogy a kolozsvári 1601 januárius havában tartott országgyűlés a szentszék beleegyezése alapján Báthory Zsigmond fejedelem által 1597 május 1-én erdélyi püspökké kinevezett¹⁶ s ez állásában a szentszék által 1600 januárius 7-ikén megerősített¹⁷ Naprági Demeter erdélyi püspököt száműzte, az erdélyi püspökséget eltörölte s birtokait lefoglalta.¹⁸ Bocskay István erdélyi fejedelem pedig újabb csapást mért katolikus alattvalóira 1605 április 6-án kiadott ama szigorú rendeletével, mely a századok óta katolikus kézben levő gyulafejevári ősrégi székesegyházat tőlük, az egyedül jogosult birtokosoktól elvette és hitsorsosai, a mindinkább terjeszkedő reformátusok rendelkezésére bocsátotta.¹⁹ Sőt a fejedelem ez intézkedésével még be sem érte, a mennyiben azt a rákövetkező 1606. évben egy újabb sérelmes rendelete követte nyomon. Ebben a jezsuitákat a katolikus nevelés kimondhatlan kárára Erdélyből egyszerűen kiutasította.²⁰

A főpásztoruktól és székesegyházuktól egyaránt megfosztott erdélyi katolikusok eme sérelmeihez járult az elárvult híveknek az az elszomorító tudata is, hogy a közel jövőben szánandó sorsuknak jobbra fordulását nem is remélhetik. Száműzött püspökük visszatérhetésének reményével pedig magukat annál kevésbé kecsegtethetik, mivel a magyar király Naprágit, a ki az ő védőszárnyai alá menekült, hogy megélhetését biztosítsa, már 1602-ben pozsonyi préposttá nevezte ki,²¹

¹⁵ Szentandrásy szavai erről: Ut maiori cum fructu sedata tempestate in patriam redire potuissem . . . in Transylvaniam, patriam meam, pro solatio catholicorum ab eodem Pontifice eodemque anno fueram missus.

¹⁶ *Szeredai* id. m. 223—228. l.

¹⁷ *Fraknói* Vilmos: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez 145. l.

¹⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* IV. k. 587. l.

¹⁹ *Veszely* Károly: Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok I. k. 375 l.

²⁰ *Ugyanott* I. k. 376. l.

²¹ *Rimely* Károly: Capitulum insignis ecclesiae Posoniensis 240. l.

1605 augusztus 10-ikén pedig az Újlaky Lajos elhalálozása következtében megüresedett veszprémi püspöki székre helyezte át.²² A szentszék tehát, minthogy a magyar király a római kuria álláspontja szerint a jogára alá most már egyáltalában nem tartozó Erdély részére püspököt ki nem nevezhet, úgy vélt az erdélyi katolikusok említett bajain és nyomasztó helyzetén segíthetni, ha az egyházmegyébe adminisztratorként egy fölszentelt püspököt küld s őt a már majdnem hat év óta főpásztor nélkül szükölködő dioecesis vezetésével megbizsa. A szentszéknek különben ily irányú döntését az a körülmény is indokoltá tette, hogy Erdélyben a katolikus hívek jóllehet a reformáció rohamos terjedése folytán számuk napról-napra mindinkább csökkent, még e korban is főleg a Székelyföldön oly szép számban voltak, hogy lelki vezető, főpásztor nélkül huzamosabb ideig nem maradhattak.

Szentandrásy, a szentszéktől nyert fontos megbízatás vétele után rövid ideig tartózkodott Rómában s fölszenteltetése után nem sokára, még 1606-ban elhagyta az örök várost,²³ a hol mint menekült — minden állás nélkül — majdnem másfél évig időzött. Égett a vágytól, hogy mint az erdélyi katolikusok legfőbb lelki vezére mielőbb megjelenhessék körükben s őket viszontláthassa. A török hódoltsági területeken keresztül vezető úttól azonban visszatartotta az a tudat, hogy bár az hamarabb céljához vezetné, mégis az e részeken fölötte hiányos közbiztonság életét a hitetlen lakók részéről lépten-nyomon veszélynek tenné ki. Ily viszonyok közt Szentandrásy egy hosszabb út fáradalmaitól sem riadt vissza s Rómából útját az osztrák örökös tartományokon keresztül tette meg.²⁴

Az új püspök Erdélybe 1607 nyarának elején érkezhettek meg. Szentandrásy fogadtatásánál azonban a banderium, diadalkapú, virágözön és harangok zúgása hiányzott. Az erdélyi katolikus hívek sokkal elnyomottabb helyzetben voltak s az uralkodó protestáns elem túlsúlya érzetében sokkal dőlyfősebb és fenhéjazóbb volt, semhogy egy katolikus püspöknek ily ünnepélyes fogadtatását egykedvűen elnézte vagy csak meg is türte volna. A püspöki fogadtatásoknál szokásos ünnepségeket most csak az érkező főpap és az üdvözlésére sietett kisdéd nyáj szemében fölcillámló örömkönnyek, a szeretet, ragaszkodás és bizalom

²² *Liber Regius vetere* fol. 101. A *Hevenesí-gyűjtemény* LXX. k. 67. l.

²³ Az erdélyi püspöki megerősítése tárgyában 1625 november 29-én megtartott canonicus processus iratai Szentandrásynak egy második római útjáról is említést tesznek. De hogy minő ügyben és mikor fordult ő meg másodszor is az örök városban, bővebb adataink nincsenek; a budapesti egyetemi könyvtár *Kaprinai gyűjteménye* A. XXIV. kötetében.

²⁴ Kiviláglik ez abból, hogy Szentandrásyt 1607 április 19-én Kremsierben találjuk; *Történelmi Tár* 1907. évf. 509. l.

ez ékes jelei pótolták. S ily szívből jövő fogadtatás a szerény szerzetes-főpaphoz leginkább is illett. Ámde az Erdélybe érkező új adminisztrátor-püspök fogadtatásakor nemcsak a fényes ünnepek hiányzottak, hanem az egyházmegye székhelyére, Gyulafejérvárra való ünnepélyes bevonulása is elmaradt. Mit is kereshetett volna Szentandrásy ott, a hol az erdélyi püspökök eddigi lakosztálya fejedelmi palotává változott, a székesegyház református templommá s az egykor virágzó káptalan már csak emlékében élt? Hogyan végezhetett volna fényes segédlet mellett abban a sok százados templomban katolikus isteni tiszteletet, a melyben a szentegyház egykori katolikus jellegére már csak az oldalhajókban elhelyezett sirkőlapokon nyugvó főpásztori alakok imára kulcsolt kezei emlékeztettek?

Szentandrásy adminisztrátor-püspöki működéséhez vérmes reményeket nem is fűzött. Nem is fűzhetett, mivel ez időben az erdélyi fejedelmi székben előbb az erős protestáns érzelmű Rákóczy Zsigmond s lemondása után a kegyetlen és zsarnok Báthory Gábor ült. Ez utóbbi pedig mint önkényes, ledér és túlszigorú fejedelem nemcsak, hogy katolikus alattvalóival szemben táplált ellenszenvét és gyűlöletét léptenyomon elárulta, hanem még annak elpalástolását sem tartotta szükségesnek. Ily körülmények között az adminisztrátor-püspök hívei között csak föltűnés nélküli működésre volt kárhoztatva. Valónak bizonyult nála Szent Ágoston püspök ama mondása: *Episcopatus nomen est operis, non honoris.*²⁵

Fölkereste a már gyérszámú katolikus főurak udvarait s a vármegyékből köréje sereglett mintegy 9000 főre rugó kisdud nyáját. Biztatta, vigasztalta híveit, szentbeszédeinek meggyőző erejével őket hitzilárdságra buzdította és az elpártolástól megóvta. Minden kínálkozó alkalmat megragadott arra, hogy őket az egyház kegyzereiben, a szentségekben részesítse. Szentandrásy működésének súlypontja azonban a Székelyföldre esett. Ennek kizárólagos okát ne a vérségi kötelékek vonzó erejében, hanem abban keressük, hogy az erdélyi katolicizmus e klasszikus földjén a protestáns hit minden erőfeszítése mellett sem tudott tért foglalni e területen s még e korban is a katolikus hívek száma mintegy 40.000-et tett ki.

A Székelyföldre fűződik a Szentandrásy adminisztrátor-püspöki működéséről szóló egyetlen biztos adatunk is. Itt jött létre ugyanis 1608 december 25-én ruszkaí *Kornis* Boldizsár fejedelmi tanácsos és a székelyek generálisa, továbbá *Forró* György pap, fejedelmi biztosok jelenlétében Szentandrásy püspök és a csik-, gyergyó- és kászonszéki papság között az az egyezés, mely míg egy részről Szentandrásy gyöngé

²⁵ *Szent Ágoston: De civitate Dei* XIX. k. 19. fejezete.

hatalmi köréről, addig más részről a függéstől legutóbbi időben elszakított székely papság eddigi fegyelmezetlenségéről is tanuskodik.²⁶

Szentandrásy adminisztrator-püspök már majdnem három év óta főpásztorokodott teljes csendben és föltűnés nélkül Erdélyben, midőn 1610 márczius havában olyan esemény adta elő magát, mely, ha az ő további működésének fonalát azonnal nem is vágta ketté, mégis már a legközelebbi jövőben annak félbeszakítására és Erdély elhagyására kényszerítette. Ez az esemény a Báthory Gábor erdélyi fejedelem életének kioltására irányult széki merénylet volt. Igaz ugyan, hogy az összeesküvők terve megghiúsult s a merénylet végrehajtásának utolsó pillanatában a fejedelem az orgyilkos törét szerencsésen kikerülte, de a széki rémes éjszaka oly kemény jégpánczélta vont a fejedelem szívére, hogy a megtorlástól nemcsak az összeesküvésben részesek s annak intézői, hanem Erdély katolikusai s főleg azok papjai is egyaránt tarthattak. A merényletet ugyanis a fejedelem s környezetéből számosan a helyett, hogy a mozgalom legfőbb okára, a 21 éves fejedelem²⁷ ledér életére mutattak volna rá, általános katolikus mozgalom színében tüntették föl. Hogyan is vallhatta volna be Báthory minden röstelkedés nélkül, hogy ez az összeesküvés az ő kicsapongó személyének szól, a ki „még alattvalóinak családi szentélyét sem tudja tiszteletben tartani“? Közismert dolog volt ugyan Erdélyben a katolikus vallás elnyomott állapota s az ebből származó elégedetlenség, sőt az is nyílt titok vala, hogy Báthory katolikus alattvalói előtt általánosan gyűlölt személyiség, mégis fölötte igazságtalan lenne Szentandrásyt, — a ki e mozgalomtól magát teljesen távol tartotta, csakis azon egyszerű okból, mert ő ez idétt az erdélyi katolikusok lelki vezére volt — e mozgalomban való bűnrészességgel vádolni, annyival is inkább, mivel sem neve az összeesküvők névsorában nem szerepel, sem meggyanusíthatása mellett egyetlen egy hiteles adat sem szól. S mégis Szentandrásy a megghiúsult széki merénylet óta égni érezte a talajt lábai alatt. Tisztában volt azzal, hogy a bosszúért lihegő fejedelem sújtó keze nemcsak az összeesküvés részeseit, hanem őt is, mert az erdélyi katolikusok feje, egyaránt érni fogja. Tudta, hogy Báthory, a ki a megbukott merénylet után kérlelhetlen szigorának nemcsak az összeesküvőkkel, hanem olyanokkal szemben is szabad folyást engedett, a kiket talán a legigaztalanabb gyanú terhelt, az ő személyét sem fogja kimélni. El volt készülve arra, hogy ezentúl Erdélyben még életét is minden perczen a legkomolyabb veszély fenyegetheti, hisz a fejedelem a megtorlás kegyetlenségében oly messzire ment,

²⁶ Egész terjedelmében közölve a *Székely Oklevéltár* IV. k. 182—4. l.

²⁷ Báthory Gábor 1589 augusztus 15-én született; *Szilágyi* Sándor: *Báthory Gábor fejedelem története* (Pest, 1867.) 4. l.

hogy „eljárása még azok előtt is visszatetsző volt, a kik különben egyetértettek Báthoryval a nem sikerült mozgalom kihasználásában.“

Szentandrásy föltevése annyival jogosultabb volt, mivel már a meghíúsult széki merényletet követő napokban Beszterczen tartott országgyűlés a katolikus papokkal szemben, a kik a fejedelem elleni mozgalomban állítólag résztvettek, oly rendszabályokhoz nyúlt, a melyek nemcsak a katolikus vallás szabad gyakorlatát korlátozták, hanem az ő személyét is közelebből érintették. Ez az országgyűlés nevezetesen megújította a jezsuitákat Erdélyből kitiltó és a szerzetesek klostromait és kollégiumait eltörölő 1588-iki törvényczikket. Elrendelte mindama templomok és javadalmak visszaadatását, a melyeket a katolikus patronusok erőszakkal elfoglaltak. Kimondta, hogy misehallgatásra senki jobbját nem kényszerítheti. Tövisen, Gyulafejérvárt, Monostoron, a somlyai jószágban, Székelyudvarhelyt s általában e székben katolikus pap ezentúl nem tartózkodhatik. A katolikus urak tarthatnak ugyan ilyent házukban, de ezeknek *püspökük ne legyen*.²⁸ Sőt Báthory Gábor fejedelem e szigorú és a katolikusokra nézve fölötte sérelmes rendszabályokkal sem elégedett meg. A beszterczei országgyűlésről székhelyére Gyulafejérvárra visszatérve, az itt levő katolikus iskolákat bezáratta, a jezsuiták fejérvári intézetét pedig átadta a reformátusoknak.²⁹

Azonban sem e túlszigorú rendszabályok, sem a fejedelemnek a katolikusok vallásos érzületét oly mélyen sértő intézkedései sem voltak képesek Szentandrásyt mindaddig a szentszéktől nyert megbízatás letévesére és Erdély elhagyására bírni, míg csak legkisebb mérvben is abban a reményben ringathatta magát, hátha ezek az elszomorító viszonyok idővel mégis csak kedvezőbbre fordulnak s Báthory az ő és hivei zaklatásába belefáradva üldöztetésükkel fölhagy. De midőn előtte kétségtelessé lett, hogy a fejedelem lelkébe a gyanakvás mindinkább befészkelte magát s a helyzet jobbra fordulása ezentúl már alig remélhető, végre is menekülésre határozta el magát. Hogyan is folytathatta volna Szentandrásy továbbra is áldásos működését, midőn életéért is minden perczen remegnie kellett? Hogy tehát legalább életét megmenthesse, elfogadta több katolikus főúr tanácsát, kik épp úgy, mint ő, a fejedelem üldözött vadjai voltak s ezekkel együtt kezébe vette a vándorbotot és négy évi hasznos és önfeláldozó működés után 1611 nyarán elhagyta Erdélyt és dédelgetett nyáját.³⁰

²⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* VI. k. 170—1. l.

²⁹ Szilágyi Sándor id. m. 88. l. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* VI. k. 35. l.

³⁰ Szentandrásy szavai szerint: Post quadriennium Bathoreana persecutio me patria iterum eiecit cum multis proceribus patriae. *Szeredai* id. m. 229. l. Hogy Szentandrásy Erdélyből való menekülése 1611-re teendő, kiténik abból, hogy ő ennek az évnek őszén, november 12-ikén már a Szepességben oltárszentelést végez. *Pirhalla Márton*: A szepesi prépostság története 408. l.

A Báthory Gábor fejedelem haragja és üldözése elől Erdélyből elmenekült Szentandrásy már hónapok óta biztonságban élt Magyarországon, midőn az erdélyi rendek a fejedelem ama fölkérésére, hogy a lázadók és szökevények ellen a törvény egész szigorát alkalmazzák, meghajolva a fejedelmi parancs előtt, az 1612 május havában tartott szebeni országgyűlésen a következő szigorú törvényt hozták: „Végeztük azért országúl, miérthogy az fölséged kegyelmességéhez való megtérésre minden rendnek elegendő ideje lőtt volna, és ilyen nyilván a közönséges békeséges jónak magokat opponálni nem kellett volna, méltóknak itilletnek mind az két rendbeliek (t. i. szökevények és lázadók) az *örökösen proscriptóra*; sőt igrjük országúl, hogy mi az *fugitivusokat* fölséged híre és akarata nélkül *soha be nem fogadjuk közinkben*, sőt azután való legitimus fejedelmeket is arra kötelezzük, hogy *gratiát nekik ne adjanak és bé ne fogadják se magokat, se maradékokat*, kiknek számok és nevek, hogy mindeneknél nyilván lehessen, úgy mint kik ez elmúlt disturbiumoknak authorinak találtattanak volna lenni és kiket fölségeddel egyetemben *decreto publico* proscibáltatni akarunk, azok ezek . . .“³¹

Ily előzmények után senkit sem lephet meg, hogy a hosszú névsorban a 43 proskribált között első helyen Szentandrásy István szendrői püspök nevével találkozunk. Erre a szigorra ő különben el is volt készülve. Hogyan is remélhetett volna ő, a katolikus vallás érdekeinek titáni védelmezője kiméletet azoktól a protestáns rendektől, a kik a fejedelemmel karöltve annak megsemmisítésére törekedtek? Azonban, habár a derék főpap meg volt győződve, hogy e szigorú törvénynek személyére nézve, mint a ki Erdélyből már rég elmenekült, semminemű káros következménye nem lehet, mégis leverőleg hatott rá annak tudata, hogy ezzel még az egykori nyájához való visszatérhetés lehetőségének útja is végleg el van zárva előle.

III.

Az Erdélyből menekülő Szentandrásy István Pozsonyban, a II. Mátyás jogara alá tartozó magyar koronázó városban talált egyelőre szíves fogadtatásra, csendes és biztos otthonra. Pozsony különben sem volt idegen előtte, hisz mint noviczius szerzetesi próbaévet e város ódon falai között töltötte. Minthogy azonban Szentandrásy már kezdettől fogva kevés reménnyel kecsegtethette magát, hogy Erdélybe valaha visszatérhessen, proskribáltatása után pedig az rá nézve egyszerűen lehetetlenné vált, a főpap jóakaróinak és pártfogóinak mindenek előtt az ő megélhetését kellett biztosítaniok. Erről annál sürgősebben kellett

³¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. k. 223—4. I.

gondoskodniok, mivel Szentandrásyra nézve a szendrői püspökség, a melynek címére öt év előtt fölszentelték, e címen és a főpapi jellegen kívül egyebet aligha jelentett. A püspök jóakarói tehát, hogy a körükben időző főpapot legalább némikép az anyagi gondoktól megóvják, Szentandrásy érdekében magához a magyar királyhoz fordultak. II. Mátyás értesülvén a védőszárnyai alá menekült derék főpap kiváló érdemeiről, készséggel vállalkozott Szentandrásy szűkös anyagi helyzetének rendezésére s nemcsak az udvari kamara pénztárából utalványozott ki részére évi járadékot,³² hanem őt a Szent Mártonról nevezett pozsonyi társaskáptalan megüresedett kanonoki stallumába is beültette.³³

Ám a királyi kegy folytán a kamarai pénztárból húzott évi segély és a csekély jövedelmet nyújtó pozsonyi kanonoki állás egymagukban korántsem voltak elegendők arra, hogy Szentandrásynak bár csak kis mérvben is gondtalan életet biztosítsanak. Épp ezért, mivel az anyagi gondok mind inkább vállaira neheztedek, minden kínálkozó alkalmat megragadott arra, hogy nyomasztó és főpapi állásának korántsem megfelelő helyzetén könnyítsen. Így folyamodott a soproni Szent Dorottýáról címzett javadalomért, melyet pár év előtt, a Bocskay-féle fölkelés alatt, a protestánsok a katolikusok kezéből elvettek. A válasz azonban Szentandrásyra nézve elútasító volt. Értésére adták ugyanis, hogy e javadalomra első sorban a soproni predikátoroknak van szükségük s így az másnak nem adományozható.³⁴ A Pálffy Miklós lemondása folytán 1616-ban megüresedett pozsonyi préposti állásra is pályázott. De, jóllehet a király magyar tanácsosai is őt, mint e magas állásra kiválóan alkalmas férfiút a legfőbb kegyúrnak kineveztetésre legmelegebben ajánlották, ez állást sem vele, hanem szerencsésebb vetélytársával, a II. Mátyásnak szintén több oldalról ajánlott Balásfi Tamás boszniai püspökkel és győri örkanonokkal töltötték be.³⁵

³² Frankl Vilmos: Pázmány Péter levelezése I. k. 196. l. Szentandrásy kezdetben II. Mátyás kegyéből csak évi 100 forint segélyben részesült. 1612 december 22-én azonban a trón e csekély járandóságát „ob fidelitatem servatam sede sua episcopali privato“ évi 300 tallérra emelte. Midőn pedig a pénzzavarokkal küzdő udvari kamara pénztáránál a segély folyósítása nehézségekbe ütközött, II. Ferdinánd 1619 április 11-én úgy vélt a püspök szűkös anyagi helyzetén segíthetni, ha részére az esedékes összeget az elhunyt Naprági hagyatékából utalványoztatja. *Kaprinai gyűjteménye* A. XXXV. k. 401. l.

³³ Rimely Károly id. m. 268. l. Valószínűleg pozsonyi kanonok korára esik lengyelországi útja, melyet mint II. Mátyás király követe Homonnai Bálint ügyében tett meg. Ez alkalommal Szentandrásy a lengyel királyon kívül Mogíla Sándor moldvai vajdát is fölkereste; Frankl Vilmos: Pázmány Péter levelezése I. k. 260. l. *Magyar Történelmi Tár* VI. k. 252. l.

³⁴ Katona István: *Historia Critica* XXX. k. 181. l.

³⁵ Frankói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog 317. l. és „Magyarország és

II. Mátyás, hogy a pozsonyi préposti állástól így elesett Szentandrásyt részben kárpótolja és a minden oldalról nagyon is igénybe vett udvari kamara pénztárának kiadásain az ő évi járadékának megszüntetése által is könnyítsen,³⁶ 1618 június 26-án fölkérte Naprági Demeter kalocsai érseket és a győri püspökség adminisztrátorát, hogy a Balásfi Tamás említett előléptetésével megüresedett győri örkanonoki állást a ráruházott királyi kegyúri jog alapján Szentandrásynak adományozza.³⁷ Sőt a király e derék főpappal szemben még ezzel sem érte be. két hét múlva, 1618 július 10-ikén Szentandrásyt erdélyi püspökké is kinevezte.³⁸ Főpapunk anyagi helyzetén azonban egyelőre a királyi kegy e kettős megnyilatkozása sem lendített.

Nem is lendíthetett, mivel jóllehet Naprági, a ki égett a vágytól, hogy Szentandrásyt, az erdélyi püspöki székben utódját, káptalanának tagjai között lássa, a király fölkérésének a legnagyobb készséggel sietett eleget tenni, Szentandrásynak néhány hónapig még sem sikerült a győri örkanonoki stallumba beülnie. E stallum körül ugyanis bonyolult és fölötte elmérgesedett vita támadt Balásfi Tamás amaz erőszakos eljárásából, hogy habár magát abban az esetben, ha a pozsonyi prépostságot elnyeri, arra kötelezte, hogy győri örkanonoki állásáról lemond, préposttá kineveztetése után nemcsak, hogy ezt megtenni vonakodott, hanem még a szentszéktől is engedélyt eszközölt ki arra, hogy stallumát továbbra is megtarthassa. Hanem a szentszéknek ezt a beavatkozását úgy a magyar főpapok, Pázmány Péterrel élükön, mint az intézőkörök egyenesen a magyar király kegyúri jogán ejtett sérelemnek minősítették. E vitás ügy azonban végre is a szentszék részéről is első sorban ajánlott barátságos megegyezés folytán Szentandrásyra nézve kedvező befejezést nyert³⁹ s főpapunk 1619 elején a Megváltóról nevezett pápóczi prépostsággal egybekapcsolt győri örkanonoki stallumba ülhetett.

a római szentszék“ cz. m. III. k. 340. l. Szentandrásy annyival inkább pályázhatott a pozsonyi préposti állásra, mivel Pálffy Miklós távozása után a préposti teendők ideiglenes vezetésével is ő volt megbízva. *Pázmány* összegyűjtött levelei I. k. 102. l.

³⁶ *Frankl* Vilmos id. m. 196. l.

³⁷ *Fraknói* Vilmos : A magyar királyi kegyúri jog 317—8. l. és „Magyarország és a római szentszék cz. m.“ III. k. 340. l. *Fraknói* Vilmos : Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez 160. l. *Pázmány* összegyűjtött levelei I. k. 167. l.

³⁸ Mátyás király Bécsben, 1618 július 10-én kelt oklevele az Országos Levéltár *Liber Collationum* I. k. 265—6. l. — Az erdélyi egyházmegyei hivatalos névkönyvnek amaz adata tehát, mely Szentandrásy erdélyi püspökségének kezdetét 1613-ra teszi, téves és 1618-ra helyesbitendő.

³⁹ *Fraknói* Vilmos : Magyarország és a római szentszék III. k. 340—3. l. A magyar királyi kegyúri jog 318—322. l. Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez 160—8. l. *Pázmány* Péter levelezése I. k. 192—4, 196—7, 202—6. l. A pannonthalmi szentbenedekrend története VII. k. 198—9. l.

Csakhogy a Szentandrásynak adományozott erdélyi püspökség egyáltalában nem volt hivatva arra, hogy az ő zilált anyagi helyzetén könnyítsen. E kinevezés ugyanis Szentandrásyt a *czimen kívül* egyébhez nem juttatta. Hogyan is vehette volna ő át annak az egyházmegyének vezetését, a melynek területéről őt, mint állítólag a Báthory Gábor erdélyi fejedelem élete ellen lázadót a szebeni országgyűlés örökre proskribálta? Hogyan tekinthette volna magát e hajdan virágzó, de a reformáció terjedése óta lábrakapott zavaros politikai és vallási viszonyok következtében szánandó helyzetbe jutott erdélyi egyházmegye törvényes főpásztorának, a kitől, habár nem is személyi okokból, még a szentszék is megtagadta a megerősítést? Róma ugyanis Szentandrásy kinevezetésekor arra merev állásontra helyezkedett, hogy a magyar király a már jogára alá nem tartozó Erdély részére főpásztort ki sem nevezhet.⁴⁰

Így előállott az a visszás helyzet, hogy Szentandrásy, a ki mint szendrői püspök a szentszék megbízásából négy éven át tényleg az erdélyi egyházmegye élén állott, *mint kinevezett erdélyi püspök még egyházmegyeje határait sem léphette át*. Ily körülmények között Szentandrásy ajkain bizonyára keserű mosolylyal olvashatta kinevezési okmányának azt a részletét, a mely ugyan ékesszólóan sorolja elő a neki adományozott kastélyokat, várkastélyokat, várakat, városokat, falvakat, birtokokat és birtokrészeket, a melyeket azonban ő a valóságban soha még látni sem fog. Így e derék főpapunk arra volt kárhozható, hogy azoknak a XVII. században szereplő erdélyi főpásztoroknak hosszú sorát nyissa meg, a kiknek, habár a magyar királytól, mint legfőbb kegyúrtól kinevezett *erdélyi püspökök* voltak, egyházmegyéjüktől mégis távol kellett élniök s a kik, mert egyházmegyéjükben joghatóságot egyáltalában nem gyakoroltak, az egyháztörténelemben *választott erdélyi püspökök* neve alatt ismeretesek.

Ily elszomorító viszonyok között Szentandrásy bár fájó szívvel, mégis kénytelen volt belenyugodni abba, hogy maga helyett az erdélyi egyházmegye élén csak vikáriusok álljanak, a kik aztán a protészans fejedelmektől elismertetésüket és megerősíttetésüket könnyen kieszközölhették. Az erdélyi egyházmegyének Szentandrásy erdélyi püspöksége alatt ily helynökei voltak a Bethlen Gábor fejedelem által 1618 május 2-án megerősített Fejérdi Márton szepesi éneklőkanonok és később

⁴⁰ Még II. Ferdinánd magyar király, II. Mátyás utódja sem mondott le végleg azon reményről, hogy Szentandrásynak az erdélyi püspöki állásában való megerősítését a szentszéknel kivívnia sikerül s minthogy 1625-ben Róma hangulatát elég kedvezőnek vélte, ily irányban a tárgyalásokat újból meg is indította. Azonban, jóllehet Szentandrásyval a bécsi nunciaturánál 1625 november 29-én még a „canonicus processust“ is megtartották, a megerősítés mégis elmaradt; a budapesti egyetemi könyvtár *Kaprinai gyűjteménye* A. XXIV. kötetében.

csikszentléleki Fejér Miklós szilágysomlyói plebános.⁴¹ Minthogy azonban II. Mátyás ama törekvésében, hogy Szentandrásy helyzetén minél inkább könnyítsen, nem lankadott, püspökünk sorsa nemsokára mégis kedvezőbbre fordult. A király ugyanis, a ki Szentandrásy kiváló tulajdonságait és lankadhatlan buzgalmát mindig nagyra becsülte, őt nem sokára, *királyi tanácsossá* tette, később pedig azt is kilátásba helyezte, hogy a Szent Mihályról nevezett csornai prépostságot is, (melyet a XVI. század vége óta rendszeresen kiválóbb világi papok szoktak jutalmul nyerni) neki adományozza.⁴²

Szentandrásy kevésbé győri kanonokká történt kineveztetése után búcsút mondott Pozsonynak, eddigi lakóhelyének és Györbe költözött. De mint Erdély püspöke itt sem feledkezett meg egyházmegyéjéről. A távolság nem akadályozta meg abban, hogy az erdélyi hívek érdekében itt is minden tőle telhetőt megtegyen. Jövedelmének legutolsó fillérét is készörömet arra áldozta, hogy részükre saját házában ifjakat neveljen s azokat a papi pályára kiképezze, hogy ez által is a Magyarországon egyáltalában, de főleg Erdélyben általánosan érzett paphiányon segítsen. Erre vonatkozólag 1625 december 3-ikán ő maga írja a nála már megszokott szerénységgel: „Kanonoki és préposti jövedelmemből s a trón kegyéből élvezett évi járadékomból Erdély részére néhány ifjút neveltem föl s közülök már eddig is tizenkettőt áldozópapokká fölszentelve a katolikus hívek vigasztalására Erdélybe küldöttem; jelenben is néhányat hasonló czélból nevelek.”⁴³ Szentandrásy neveltjei közül, fájdalom, névleg csak a karánsebesi származású Bujtul Györgyöt ismerjük, a kinek érdekében még Borghese bibornokhoz is fordul, Győrről, 1619 szeptember 15-én keltezett levelében kérve őt, hogy neveltjének a római német-magyar papnöveldebe való fölvételét hathatós pártfogásával támogassa.⁴⁴

Szentandrásy győri tartózkodása alatt az előírt káptalani közös imák elvégzése után minden percét a lelkipásztorkodásnak szentelte. E működési térről, a melyen ifjú korában már a legszebb babérokat aratta, mint élemedett korú s főpapi állásban levő férfiú sem tudott lemondani. Győr vidékének összes falvaiban megfordult, hitszónoklatokat tartott, gyóntatott s a hívőket a szentségekben részesítette.⁴⁵ E téren Szentandrásy valóban remekelt, mert birta mindazokat a tulajdonságokat, melyekkel a lelkészek hiveiknek tiszteletét, rokonszenvét és szeretetét kiérdemelhetik. Hű, nyájas és nyájához szívének egész melegével ragaszkodó volt. Megértette minden fájdalmukat, osztozott minden örömeikben,

⁴¹ *Veszely Károly*: Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok I. k. 333–341. l.

⁴² *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története I. k. 464. l.

⁴³ *Szentandrásy* idézett oklevele.

⁴⁴ *Szeredai* id. m. 228–230. l.

⁴⁵ *Szentandrásy*, idézett oklevelében,

segített, tanácsolt, vigasztalt mindenkit. Így működött, mert csak nekik élt s körülükön kívül nem volt más, mit cselekedjék.

Ily nemes és magasztos életmód követése mellett legkevésbé sem csodálkozhatunk azon, ha Szentandrásynál talán még a hitetlen pogányok között is a vallás igazságait halálmegvetéssel hirdető hitküldérek sem voltak jobban meggyőződve Szent Bernárd ama mondásának valóságáról, hogy „*totus mundus iste ad pretium unius animi aestimari non potest.*“ Ő kizárólag hitsorsosai lelki világának élt. Nála az önmutogatás és a közéletben szerepelni vágyás ismeretlen fogalom volt. Azonban még így sem tudott a közbizalom megnyilatkozása elől elzárkózni. A magyar országgyűlés II. Ferdinánd magyar király óhajára t. i. a Rábafolyó medre kitisztítási munkálatait felügyelő bizottságba ismételtlen főfelügyelőnek választotta be⁴⁶ és e megbízatás elől Szentandrásy azért sem térhetett ki, mert őt arra Győr, mint az említett munkálatok színhelyéhez közelfekvő lakóhelye is úgyszólván predesztinálta. Ám ha legfőbb örömét a lelkipásztorkodásban lelta is és ha fölszentelt püspöki méltósága s kanonoki díszes állása daczára is legszivesebben hívei között időzött, mégis szívesen végzett csak a főpapok hatáskörébe tartozó szertartásokat is és készörömet jelent meg zsinatokon, melyeknek tanácskozásaiban alapos készütséggel vett részt, vagy ünnepélyeken, melyeknek fényét jelenlétével emelte. Így pl. a Bocskay hajdúi által megszentelt szepesváraljai templom főoltárát és a Szapolyai-kápolna oltárát Hosszutóthy László szepesi prépost fölkérésére 1611 november 12-ikén közvetlen Erdélyből való menekülése után ő szentelte föl újra.⁴⁷ Hasonló szertartást végzett Pozsonyban is 1619 december havában a ferenczrendiek templomában,⁴⁸ melyet azért kellett újra fölszentelnie, mivel Bethlen Gábor Pozsony elfoglalása után a harctéren elesett protestáns párthívei részére temetkezési helyül e templomot is kijelölte. Jelen volt II. Mátyás magyar király nejének, Anna királynénak 1613 februárius havában tartott koronázási ünnepélyén is.⁴⁹ Alakjával újra 1622 elején találkozunk, midőn Nádasdy pártfogását kereste „az csornai prépostságnak assignálása felől“, melyet már előbb megígértek neki s csak a háborús idők miatt nem nyerhette el.⁵⁰ Mint már *csornai prépost* résztvett azután s határozatait is aláírta a Pázmány Péter esztergomi primás

⁴⁶ Az 1625. évi 15. és 1630. évi 14. törvénycikk; *Magyar Történelmi Tár* VIII. k. 43. l.

⁴⁷ *Pirhalla* id. m. 408. l.

⁴⁸ *Rímely* id. m. 268. l.

⁴⁹ *Katona* István: *Historia Critica* XXIX. k. 442. l.

⁵⁰ Szentandrásy (Episcopus Transylvaniae) Lépes Bálint kalocsai érsekhez Győrről, 1622 januárius 20-án intézett levele; az Országos Levéltár, *Acta ecclesiastica irregistrata* 75. fasciculusában.

elnöklete alatt Nagyszombatban 1629 október havában tartott zsinaton. Az itt megjelent zsinati tagok pedig Szentandrásyt azzal tüntették ki, hogy zsinati bírót (iudex synodalis) választották.⁵¹

Szentandrásy már majdnem tizenkét év óta viselte az erdélyi püspöki címet, midőn végre megérhette azt, hogy oly egyházmegye élére állították, melynek kormányzatát tényleg mint *valóságos megyés püspök* át is vehette. II. Ferdinánd magyar király ugyanis 1630 februárius 26-ikán a kissenyei Sennyei Istvánnak a győri püspöki székre történt áthelyezése folytán megüresedett veszprémi püspökséget és főispánságot Szentandrásynak adományozta.⁵² Az új megyés püspök előtt Veszprém, ez az ősi püspöki város nem volt ismeretlen, hisz a püspök és káptalana ügyében ugyanazon év első napjaiban e város falai között időzött.⁵³

Midőn Szentandrásy 1630 márczius 30-ikán új székhelyén megjelent és egyházmegyéjének kormányzatát átvette,⁵⁴ Veszprém új főpásztorát örömmel fogadta, mert bizton remélte, hogy bölcs kormánya alatt új lendületet nyer a jámborság s virágozni fog az istenfélelem. Ámde az öröm még hat hónapig sem tartott. Az isteni Gondviselés másképpen határozott. Az egyház érdemes szolgáját, a ki több mint 37 éven keresztül a lelkipásztorkodás terén fáradhatlan tevékenységgel működött, 1630 szeptember 21-ikén 59 éves korában az Úr magához szolgáltatta.⁵⁵ Nem is csoda, mert Petrarca szerint a halál a jobbakat az élők sorából előbb ragadja el. Szentandrásy, a kinek nevéhez alig félévre terjedő veszprémi működése alatt nevezetes alkotások nem is fűződhetnek, aligha félt a földi szenvedéseitől megváltó haláltól, hisz ő volt az, a ki Kremsierben 1607 április 19-ikén egy emlékkönyvbe e szavakat írta: *Christus spes mea*.⁵⁶

Mint hogy földi javakban, míg élt, nem bővelkedett, hagyatéka is csak szegényes lehetett. Ingóságain kívül mindössze egy házról van tudomásunk.⁵⁷ Tetemeit, melyek egyháza virágzásáért annyit fáradtak, szívét, mely híveiért oly hön vert, székhelyén helyezték örök nyugalomra. Sirja ugyan jeltelen, de tetteinél fényesebb emléket úgysem hagyhatott volna az utókorra!

(Szamosújvár)

Dr. Temesváry János.

⁵¹ *Katona* id. m. XXXI. k. 345, 348. l. *Péterffy* Károly: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae* II. k. 245, 264 l. *Rimely* id. m. 268. l. *Fraknoi* Vilmos: *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez* 271. l.

⁵² II. Ferdinándnak Bécsben, 1630 februárius 26-án kelt oklevele az Országos Levéltár *Liber Collationum* I. k. 340—1. l. — Pray Györgynek tehát az az állítása, hogy Szentandrásyt veszprémi püspöknek 1630 márczius 24-én nevezték ki, téves; *Pray*: *Specimen Hierarchiae Hungaricae* II. k. 279. l.

⁵³ *Péterffy* id. m. II. k. 302. l. *Katona* id. m. XXXI. k. 396. l. *Történelmi Tár* 1905. évf. 21. l. és *Róka* János: *Vitae Vesprimiensium praesulum* 416. l.

⁵⁴ *Róka* János id. m. 419. l.

⁵⁵ Ugyanott, 419. l.

⁵⁶ *A Történelmi Tár* 1907. évf. 509. l.

⁵⁷ *Katona* István id. m. XXXI. k. 582. l.

A magyar verselmélethez.

(A szakosztály 1911 április 26-iki ülésén bemutatott tanulmány.)¹

— Első közlemény. —

I. Hangsúly és időmennyiség a nyelvben.

A nyelvet alkotó szavak szótagjait nem lehet erőszakolás nélkül önkényesen kiemelni, tetszés szerint megnyújtani vagy összeszorítani, mint a zenében; s így a versben a ritmikus gördületnek magától, minden nagyobb erőszakolás és jelzés nélkül kell jelentkezni.

Ez csak azáltal válhatik lehetővé, hogy a nyelvben magában megvannak azok a sajátságok, illetőleg a szótagok között azok a különbségek, melyek a ritmust jelző hangerőnek és időtartamnak feltüntetésére alkalmasak. Ezek a sajátságok a *hangsúly* és a szótagok *időmennyisége*.

A beszédben nyilatkozó hangsúly egyes szavaknak, vagy szótagoknak a többivel szemben nagyobb hangerővel való hangoztatásában áll, miáltal az illető szavakat, vagy szótagokat a többi közül kiemeljük. Van *mondat-hangsúly* és *szóhangsúly*. Előbbi egész szavakra, illetőleg mondatrészekre vonatkozik, a másik az egyes szavak bizonyos szótagjára, vagy szótagjaira.

A mondathangsúly részben a beszélő tetszésétől függ, ha valamit különösen ki akar emelni, részben az egyes szavak nagyobb-kisebb jelentőségétől. Így pl. a következő mondatban: *Ezt a kerek erdőt járom én*, az állítmányon kívül az *ezt*, *kerek* és *erdőt* szavakat egyaránt kiemelhetjük (*ezt* a kerek erdőt, *ezt* a *kerek* erdőt, *ezt* a kerek *erdőt* járom); sőt kiemelhetjük az *én* szavat is, csak hogy akkor már megváltozik a szórend (*ezt* a kerek erdőt *én* járom). De ha azt mondom: *a kutya, mely a pad alatt fekszik, beteg*; *a kutya, pad, fekszik* és *beteg* szavakat mindenestre jobban hangoztatjuk, mint a *névelőket* s az *alatt* és *mely* szavakat. Valamely szót egészben csak akkor emelünk ki, ha egytagú; többtagú szónak, ha ki akarjuk emelni, vagy ha a mondathangsúly ráesik, csak egy tagját nyomjuk meg, még pedig azt, melyen a szóhangsúly nyugszik.

A beszédrészek közül leginkább az igék és névszók hangsúlyosak kisebb-nagyobb mértékben, a névmások közül különösen a kérdők (*Ki*

¹ Egy még kéziratban lévő terjedelmesebb munkának a szerző eredeti álláspontját s a magyar verselés fejlődését legjobban feltűntető részei.

kopog, *mi* kopog?), valamint általában a kérdőszók (*Hol* van a hon? *Hová*, *hová* édes férjem?), az indulatszavak, (*Óh* mi szépen leng a zászló! *E*, *haj!* magyar ember összeüti bokáját) s a tagadó *nem* és tiltó *ne*. (*Nem* itt, *nem* itt van az én világom! *Ne* sírj, *ne* sírj Kossuth Lajos!) ellenben hangsúlytalanok a névelők, névutók és kötőszók. (*A kert* alól, *én* és *te*, *kicsiny*, de *erős*, *szép* is, *jó* is), továbbá a vonatkozó névmások. (*A ki mer*, *az nyer*, *ott*, ahol *én* nevelkedtem.)

A szóhangsúly különféle nyelvekben a szavaknak (természetesen többtaguaknak) különféle szótagjára esik, sőt egyes esetekben át is megy egyik szótagról a másikra. A német nyelvben csekély kivétellel (*lebendig*) a szó gyökerére nehezedik, a magyarban pedig általában a szavak első szótagját emeli ki (s így szintén rendszerint a gyökeret), anélkül, hogy annak időmennyiségére hatással volna (*árva*, *boldog*, *virág*.) A rövid szótag, ha hangsúlyos is, rövid marad s a hosszú szótag lehet épen úgy súlytalan, mint súlyos. Hosszabb szavaknak az elsőn kívül többi páratlan (esetleg más) szótagjain is észrevehető, (illetőleg alkalmazható) némi hangsúly, mely a főhangsúlylyal szemben *mellékhangsúly*lynak nevezhető. Így ez a szó: *boldogtalansága* minden esetre inkább így hangsúlyozható: *boldogtalansága*, mint: *boldogtalansága*, ellenben: *kíváncsiságodat* inkább így hangsúlyozható: *kíváncsiságodat*, mint: *kíváncsiságodat*. Ez a mellékhangsúly a versritmus szempontjából nem nagyfontosságú ugyan, de még sem egészen jelentéktelen.

Néhány évtizeddel ezelőtt többen azt vitatták, köztük tekintélyes írók is, hogy a magyar nyelvben szóhangsúly nincs is, csak mondathangsúly. Szerintük, ha többtagú szót magában ejtünk ki, első szótagját hangsúlyozzuk ugyan, de a beszéd folyamában csak azok a szavak emelkednek ki hangsúlyozott első szótagjuk által, mely szavakon mondathangsúly van, a többi szavak első szótagja nem hangsúlyos. Ez az állítás azon a téves nézeten alapszik, mintha csak olyan nyelveknél lehetne szóhangsúlyról beszélni, hol minden szónak egyenlő hangsúlya van. De hisz így fogva fel a dolgot, tulajdonképpen egy nyelvben sem találhatnánk szóhangsúlyt, mert a mondathangsúly minden nyelvben erősebben nyilatkozik a szóhangsúlynál. A német nyelvben ugyancsak észrevehető a szóhangsúly olyanmire, hogy még a szótagok időmennyiségére nézve is irányadó; de azért ki hallott német embert így beszélni: *Der Krug, geht so lange zum Wasser, bis er zerbricht*. Valamint a magyar sem mondja így: *a korsó addig jár a kútra, míg eltörik*, hanem így: *a korsó addig jár a kútra, míg eltörik*; így a német is néhány szót emel ki leginkább ekkép: *Der Krug geht so lange zum Wasser, bis er zerbricht*, — a többi súlytalan marad.

A téves felfogásban csak annyi az igaz, hogy a magyar szóhangsúly nem olyan erős, mint a német s így abban az esetben, ha nyomatékos

egytagú szó van többtagú szó előtt, utóbbinak hangsúlya alig, vagy éppen nem vehető észre (főleg rövid szótagon). Pl. *Itt születtem én ezen a tájon*, Petőfinek ebben a sorában „*Itt születtem*“ úgy egybekapcsolódik, mintha egy szó volna s így *születtemnek* első szótagja bátran vehető hangsúlytalannak, míg második szótagját mellékhangsúlynak vehetjük. (*Itt születtem*. Kiterjedhet a magyarban az erősebb hangsúly hatása még a második utána következő szótagra is (ha a versritmus úgy kívánja), főleg, ha az rövid szótag. Így következők: *felhő mögül, nem érdemes, virágokat*, szintúgy vehetők párosrésztű ($\frac{4}{8}$) teljes ütemeknek ilyen hangsúlyozással: *felhő mögül, nem érdemes, virágokat*, mint egy teljes és egy csonka páratlanrésztű ($\frac{3}{8}$) ütemnek is ekkép: *felhő mögül, nem érdemes virágokat*. (Következők: *felhő mellett, nem értelmes, virágokra* már nem jó hangzásuk, így hangsúlyozva: *felhő mellett, nem értelmes, virágokra*.)

A hangsúly módosulataira nézve még meg kell jegyeznünk, hogy amint a mondathangsúlynak hatása van a szóhangsúlyra, úgy valamely szónak főhangsúlya hatással lehet egy másik szónak mellékhangsúlyára, továbbá, hogy a mellékhangsúly a szótagok időmennyiségének befolyásától sem egészen ment. Így ezt a mondatot: *mellettem ül* teljes joggal, párosrésztű teljes ütemnek vehetjük s így hangsúlyozhatjuk: *mellettem ül* (nemcsak így: *mellettem ül*, mint két páratlanrésztű ütemet). De ha azt mondjuk: *mellettem ülnek*, akkor már csak így hangsúlyozva lehet versben helyesen alkalmazni: *mellettem ülnek*, a *mellettem* szónak harmadik szótagján a mellékhangsúly az *ülnek* szó főhangsúlya miatt nem érvényesülhet.

A mi pedig az időmennyiségnek befolyását a mellékhangsúlyra illeti, azt észrevehetjük, ha ezt a két szót: *boldogtalanokat* és *szerencsétlensége* egymással összehasonlítjuk. Utóbbiban mindenestre inkább jelentkezik mellékhangsúly a harmadik és ötödik (hosszú) szótagon (*szerencsétlensége*), mint az előbbiben: *boldogtalanokat*. Teljesen hangsúlytalannak főleg csak akkor tűnik fel a hosszú szótag, ha vagy előtte, vagy utána (esetleg előtte és utána is) hangsúlyozott szótag van pl. ezekben: *mért nincs, szerető társad, kit adsz mellém? — nincs, tő és adsz*.

A szótagok időmennyiségét, illetőleg csak hosszú és rövid szótagokat szokás megkülönböztetni, (szükségből még közösöket); de már hosszú és hosszú, rövid és rövid szótagok között nem teszünk különbséget. Holott, ha jól megfigyeljük, miként szoktuk a szótagokat beszéd közben hangoztatni, észrevehetjük, hogy főleg a hosszú szótagokat nem mind egyenlő hosszúan ejtjük ki, vagy legalább is, hogy egyeseken inkább nyugtathatjuk hangunkat hosszabban, mint másokon. Így e szavakban *mélység, vásártér, ábrándképtől*, hangunk az egyes szótagokon hosszabb ideig nyugszik (illetőleg nyughatik), mint ilyenekben: *hangunk, felmarkolt, epreskert, öntözgettünk* stb., sőt mindenik felhozott szónak első szótagja

is hangsúlyánál fogva inkább megnyújtható, mint a többi. De azért mind ezeknek a szavaknak minden szótagját egyenlő értékűnek szokás venni, szabályúl állítván fel, hogy minden szótag hosszú, ha magánhangzója nyújtott, vagy bár rövid magánhangzója után egynél több mássalhangzó következik. Csak azt a szótagot tekintjük rövidnek, melyben rövid magánhangzó van s utána legföljebb csak egy (egyszerű vagy elegyült) mássalhangzó következik, pl. *fekete, zenebona* szerezsen (csupa rövid szótagokból álló szavak).

A közöskül megállapított szótagokról szóló szabályokra nem tehető semmi különös észrevétel, azért bátran mellőzhetők.

II. Mértékes és hangsúlyos verselés.

Azok a különbségek, melyeket a nyelvben a hangerőt és időmennyiséget illetőleg észreveszünk, kétféle verselésmódnak szolgálnak alapúl, melyek közül az egyes népek versköltészete vagy az egyiket, vagy a másikat tünteti fel, vagy idegenből való átültetés folytán mind a kettőt is. Ez a kétféle verselésmód a *hangsúlyos* és a *mértékes verselés*.

Az újabbkori népeknél — s így a magyarnál is, — a népköltésben a hangsúlyos verselésmód jelentkezik, a régi görögök pedig s utánzóik, a rómaiak a mértékes verselést fejtették ki. A mértékes verselés elméletét már rég megalapították — habár főleg csak gyakorlati czélt tartva szem előtt — s az iskolákban régi idő óta tanítani is szokták; a hangsúlyos verselés szabályait ellenben csak a legújabb időben kezdték kifejteni. Azért e két verselésmód közötti különbség feltüntetésénél a mértékesből fogunk kiindulni, mint ismertebből, hogy vele a hangsúlyos verselés sajátosságait minél világosabban szembeállíthassuk.

A mértékes verselés a szótagok közötti időmennyiségi különbségen alapszik. Szerinte minden szótag egy-egy határozott időmennyiségnek felel meg, a rövid egy időegységnek (vagy időrésznek) s a hosszú rendszerint kettőnek. Csak az olyan versalakokban, hol nagyobb és kisebb hosszúságokat és rövideket lehet megkülönböztetni, (melyekről alább lesz szó) található erre nézve kivétel, amennyiben itt a kisebb hosszúság három annyit ér, mint a kisebb rövideg. Azonkívül hosszú szótagok is gyakran vétetnek egy időrésznek.

A versek ütemeinek, vagy a mint a mértékes verselésnél nevezni szokták, a *verslábaknak* időtartama tehát nagyjában a bennök egybefoglalt szótagok időmennyiségétől van függővé téve s ez állapítja meg, egy-egy verslábát hogyan és mennyi ideig kell hangoztatni. Csak arra nézve irányadó némileg a versnem is, mikor kell a hosszú szótagokat eredeti értékök szerint (teljes két időrésznek) venni s mikor kisebb értékűeknek, vagy éppen rövideknek (illetőleg egy időrésznek). A mértékes verselés szerint lehetetlen egy ütemet (verslábát), mely több hosszú szótagot foglal

magában, mint rövidet, egyenlő értékűnek venni egy olyan, a szótagok számára nézve vele megegyező ütemmel, melyben több a rövid szótag, mint a hosszú s olyan mértékes verset, melyben ilyen különböző ütemek fordulnak elő, el sem lehet képzelni.

Mínt hogy így a mértékes verselés szerint készült versekben már a váltakozó szótagok időmennyisége némileg mutatja, meddig terjed egy-egy ütem, azért a meg-megújuló hangerő feltüntetésére a mértékes verselés nem használja fel a szavak hangsúlyát, hanem megelégszik a lábak kiemelendő szótagjainak nyomatékosabb hangoztatásával (iktus). Azonkívül ott, ahol a vers ritmusa meg-meglendül, rendszerint hosszú szótagot alkalmaz, miáltal a verssoron átvonuló hullámváz még inkább észrevehetővé válik anélkül azonban, hogy a sorok ritmikus tagoltsága nagyon is feltűnő módon jelentkeznék.

Abból, hogy a mértékes verselésnél a vers hangsúlyának helyén hosszú szótagot szokás használni, az következik, hogy (a hosszú szótag rendszeren két időrészt foglalván magában) a verslábakban általában kevesebb a szótagok száma, mint a mennyi időrésznek megfelelnek. Így a leggyakrabban használt verslábak közül a négy időrészt tartalmazók három vagy két szótagból állanak (dactylus és anapaestus három, spondeus két szótagú) a három időrésznek megfelelők pedig kettőből (trochaeus, jambus).

A többi verslábak természetéről kevés határozottat tudunk.

Lássuk már most a mondottakkal szemben milyen sajátságokat tüntet fel a hangsúlyos verselés.

Elnevezését a hangsúlyos verselés onnan vette, hogy ellentétben a mértékes verseléssel, mely nincs tekintettel a nyelv hangsúlyára, épen a nyelv-hangsúly egyenletes alkalmazásával tünteti fel a ritmikus hullámvázát. A verset alkotó szavak szótagjainak értéke a hangsúlyos verselésnél nem függ időmennyiségüktől, hosszú szótag épen úgy vehető (nemcsak kivételesen, mint a mértékes verselésnél) egy időrésznek, mint rövid s így az ütemek időtartamát sem az határozza meg, mennyi szótagjuk hosszú vagy rövid, hanem ellenkezőleg az ütemek időtartamától függ, meddig hangoztatjuk a bennök levő szótagokat, a mint egy, vagy több időrésznek felelnek meg. Az egy időrésznek megfelelő hosszú szótagokat kissé rövidebben s a rövideket a rendesen kissé vontatottabban, kényelmesebben ejtjük ki s csak akkor nyújtunk meg egy szótagot észrevehetőbben, ha két (esetleg három) időrészt foglal magában, a mely esetben ennél fogva *csak hosszú szótaggal lehet a ritmust helyesen feltüntetni.*

A rövid és hosszú szótagok közötti különbségnek ez a majdnem teljesen tekintetbe nem vétele a hangsúlyos verselésnél természetesen csak az olyan nyelvekre nézve áll, melyekben (mint a magyarban is) a hangsúly és a hosszúság egymástól független. A hol, mint a németben, a hosszúság elválaszthatatlan a hangsúlytól, a szótagok időmennyiségének tekin-

tetbe vételéről vagy nem vételéről egyáltalában szó sem lehet. Különben nincs is a magyar hosszú és rövid szótagok között olyan nagy különbség, hogy a kis összeszorítás vagy megnyújtás, gyorsabb vagy lassabb kiejtés erőszakoltá tenné az előadást, ha a verset ritmikailag hangoztatjuk. Különösen azok a szótagok, melyeket csak a hangtorlat folytán tekintünk hosszúaknak, bátran ejthetők ki rövidebben, mint a mértékes verseknél szokás s a rövid szótagoknak csak olyan mértékben való megnyújtása kelthet visszás hatást, amilyen mértékben a két időrésznek megfelelő szótagot kell megnyújtani. Ilyen helyen tehát (amint már említve volt) csak hosszú szótag fejezheti ki teljesen a ritmust.

A mondottak alapján a különféle ütemek következőképpen állapíthatók meg:

1. A párosrészű teljes (4 szótagú) ütemek állhatnak szintúgy csupa rövid, mint csupa hosszú szótagból, nemkülönbön egyenlő, vagy egyenlőtlen részben hosszúakból és rövidekből. Pl.:

Zenebona | babona
Huzavona | vesszen. (Arany.)

E két sor teljes ütemeiben a szótagok mind rövidek.

Úlj mellém a | kandallóhoz
Fel van szítva | melege. (Kisfaludy S.)

Itt a teljes ütemek mind három hosszú és egy rövid szótagból állanak.

A rokonság | csupa jószág. (Arany.)

Itt mind a két ütemben két rövid és két hosszú szótag van.

Tüzet rakott | eszemadta. (Petőfi.)

Itt a második ütem három rövid és egy hosszú szótagból áll.

Olyan, mint a | kéményseprő
Ölben sir az | apró-cseprő. (Arany.)

Itt mindenik sor második ütemében 4 hosszú szótag van.

Ha ezeket az ütemeket hangosan felolvassa egymással összehasonlíttjuk, minden különféslegök mellett is alig fogunk köztük lényeges különbséget észrevenni.

2. A párosrészű csonka ütemek közül a három tagúak részint olyanok, melyekben minden szótag egy időrésznek felel meg (a negyediket szünet tölti be), részint olyanok, melyekben egy szótag két időrészt foglal magában, a többi egyet-egyet.

a) A csupa egyértékű szótagokból álló háromtagú ütemben lehetnek

a szótagok mind rövidek vagy hosszúak, vagy rövidek és hosszúak vegyesen mindennemű változatban (egy hosszú, két rövid, — egy rövid, két hosszú, — két rövid, egy hosszú, — két hosszú, egy rövid, — két hosszú közt egy rövid, — két rövid közt egy hosszú.)

Lássuk csak, egyetlen versben, Arany *Mátyás anyjában* is hányféle változatait találjuk a háromtagú párosrésztű ütemnek.

Szállágyi | *Erzsébet* (két rövid közt egy hosszú, — két hosszú, egy rövid.)

Örömhírt | *viszen a* (egy rövid, két hosszú, — három rövid.)

A nehéz | *fogságból* (két rövid, egy hosszú, — három hosszú.)

Szívemen | *hordom én* (két hosszú közt egy rövid.)

Nála meg | *a levél* (egy hosszú, két rövid, — két rövid, egy hosszú.)

Íme, az összes változatok megvannak benne, melyek azonban mind megegyeznek arra nézve, hogy első szótagjukon fő- s a harmadikon mellékhangsúly van.

b) Az olyan háromtagú (párosrésztű) ütem, melyben egy szótag két időrésznek felel meg s a másik kettő egynek-egynek, a zenében háromféle változatban fordul elő, melyek hangjegyekben így tüntethetők fel:

Ezek közül a változatok közül a versritmusra nézve a harmadik csak kevésbé, a második pedig épen nem vehető tekintetbe. Az utolsó szótagra nézve ugyanis teljesen mindegy, akár úgy tekintjük, mint két időrészt, mely az ütem második felét egészen betölti, akár mint egy időrészt utána egy nyolczadszünettel; azt az elosztást pedig, mely a szinkopákban van, hogy három hang közül a középsőnek egyik fele az első, a másik fele pedig a harmadik hanghoz kapcsolódik, a versritmus nem tünteti fel.

Hasonlítsuk össze a következő sorokban a háromtagú ütemeket:

Télen-nyáron | pusztán az én | *lakásom.* (Tompá.) és:

Kikeletkor | virítani | *kénytelen.* (Petőfi.)

Ritmikus mozgásukban alig fogunk észrevenni különbséget, habár az első sorban levőnek középső szótagja két időrészértékűnek is vehető s a dallamban teljes joggal alkothat szinkopát. Sőt az ilyen ütemek a dallamban, a második szótag hosszabb megújításával két ütemre is szoktak oszolni.

Igy a versritmusnál a háromtagú ütemeknek csak az a változata jöhet tekintetbe — azok mellett, melyekben mindenik szótag csak egy időrésznek felel meg, — hol az első szótag terjed ki két időrészt. A lényeges ennél az, hogy az első szótagja hosszú legyen, a többinek időmennyisége lehet különféle. Főhangsúlya az első, mellékhangsúlya pedig a *második* szótagra esik (mely a harmadikkal együtt az ütem második felét teszi); ez a mellékhangsúly azonban a közvetlen előtte levő főhangsúly miatt nem igen érvényesülhet.

Ilyen ütemeket látunk Arany versei közt a következőkben:

Csörren az | ablak | bezuhant az | ajtó
Szép páros | bortól | síkamos a | padló.
 vagy népdalokban: *Nyugszik* az | orsó.
 és: *Jó* napot | vajda | miként vagy?
 vagy: *Hopp* Sára | sarokra.

Az ilyem ütemekben sem azért felel meg az első szótag két időrésznek, mert hosszú, hanem azért kell, ha ilyen ütemeket akarunk felütnetni, első szótagjuknak hosszúnak lenni, mert rövid szótagot nagyon önkényesen meg kellene nyujtanunk, ha vele két időrészt akarnánk kifejezni.

Könnyen kimutathatjuk ezt, ha a népdal következő sorát dallamával egybevetjük:

Egy pókot | fogtam én.

Dallama ilyen ritmust tüntet fel: s a szöveg nagyon jól alkalmazkodik a dallamhoz, holott az első ütem első, hosszú szótagjának a dallamban hosszú, a második ütem szintén hosszú első szótagjának ellenben rövid hang felel meg s így csak az első ütemben van az első (hosszú) szótag két időrésznek véve, a másodikban ellenben egynek s ritmusok ilyen lebegést mutat:

Egy pókot | *fogtam* én.

Habár lehetne mind a két ütemet egyenlőképp is hangsúlyozni (*Egy pókot—fogtam én*).

3. A kétagú ütem csak akkor felel meg teljesen a ritmus követelményeinek, ha vagy két hosszú szótagból áll, vagy egy hosszúból (elől) és egy rövidből, az első szótagon fő, a másodikikon mellékhangsúllyal, mely azonban itt csak olyan kevéssé érvényesülhet a főhangsúly mellett, mint a fentebb tárgyalt háromtagú ütemben. Első esetben (két hosszú) mind a két szótag két időrésznek vehető (az első minden esetre) s így teljesen és egyenletesen betöltik az ütemet, a második esetben pedig (hosszú-rövid) az ütem végén egynolczad szünet van.

Ha két rövid szótagból áll a kétagú ütem, vagy egy rövidből és egy hosszúból (mely esetek szintén gyakoriak verseinkben), akkor a sor, vagy sorrész, ahol a kétagú ütem előfordul, ütemfeleződés és mellékhangsúly hiányában mintegy elvágottnak tűnik fel, amit a következő példákban észrevehetünk:

helyesebb: Itt születtem én ezen a <i>tájon</i>	(<i>Petőfi</i> .)
mint: Mintha dajkám dalával vón <i>tele</i> .	(<i>Petőfi</i> .)
színtígy helyesebb: Áll a kis lak <i>pusztán</i> ridegen.	(<i>Arany</i> .)
mint: Mi tudjuk csak <i>dalos</i> pajtások	
és: Itt e földön <i>mi</i> mást se hagyott.	(<i>Lampérth</i> .)

4. Az egytagú ütemben az egy szótag, mivel úgy sem töltheti be az ütemet, lehet hosszú, rövid egyaránt. Utóbbi esetben csak kissé hosszabb a szünet, mint az előbbiben.

Pl.: Szegény magyar | *nép*
Mikor lesz már | *ép.* (Rákóczi-ének.)
és: *Hat*
Leszakadt a | *pad.*

5. A páratlanrészű ütemekre nézve ugyanaz áll, amit a párosrészűek között a három, két és egy szótagú ütemről mondtunk, azzal a megszorítással azonban, hogy a páratlanrészű háromtagú ütemekben egy szótag sem tölt be két időrészt (ha hosszú is), a kétaguakban pedig az első szótag mindig két időrésznek felel meg s így szabály szerint csak hosszú lehet, a második akár rövid, akár hosszú, mindig csak egy időrész értékű. Hogy hangsúlyok csak egy van, az már a páratlanrészű ütemek természetéből következik; csak összetett páratlanrészű ütemekben lehet két hangsúly, csak hogy aztán az ilyen összetett ütemek már nem is páratlan-, hanem párosrészűek.

Különféle páratlanrészű ütemeket látunk a következő sorokban:

Jó kedve | *s* kereke | *egyaránt* | *jár.* (Faludi.)
vagy: *Azután* | *elszállott* | *vissza a* | *rétre.*
Szabadság | *kell* nekem | *meghalok* | *érte.* (Szabados.)

Amit a hangsúlyos verselés szerint készült magyar versekben az ütemeket alkotó hosszú és rövid szótagok számát illetőleg tapasztalunk, (t. i., hogy hány szótagjuk lehet hosszú és hány rövid) ugyanazt vehetjük észre a hosszú és rövid szótagok sorrendére nézve. Itt is, ott is sok a szabadság, de csak a ritmus határain belül. Így pl. lehet egy négytagú (tehát párosrészű) ütem egyik felében két hosszú, a másikban pedig két rövid szótag, ez éppen oly kevésbé zavarja meg a szabályos ütemfeleződést, mint a hogy nem változtat a kettőnél több hosszú szótag az egész ütem időtartamán. Aranyban különösen gyakran találunk ilyen ütemeket s a sorok, melyekben előfordulnak, ugyancsak nem tartoznak a rosszabb hangzásuk közé.

Pl.: *Ébredj deli* | *hajnal* | *te rózsaszönlő*
Már lengés | *keblét* | *hűs* reggeli | *szellő.*

Minél változatosabban követik egymást a szótagjaik időmennyiségére nézve különböző, sőt ellentétes hangalakulatok, annál eredetibb, magyarosabb a vers ritmusa. E változatoság minden különös mesterkélés nélkül önként folyik a magyar nyelv természetéből, hol hangsúlyos hosszú és hangsúlyos rövid, szintúgy hangsúlytalan rövid és hangsúlytalan hosszú

szótagok itt lassan haladva, ott neki iramodva, majd könnyedén lebegve, majd meg-megzökkenve követik egymást s a szabadságot, mely ebben a változatosságban nyilatkozik, csak a jó hangzás s a ritmus általános szabályai korlátozhatják.

Megállapított sémák és sablonok csak modorosságot szülhetnek. Igaz hogy a versek megzenésítésére nézve ez a változatosság az ütemekben nem nagyon előnyös s azért népdalainkban is gyakran tapasztalhatjuk, hogy a szöveg és a dallam nem simúlnak szépen egymáshoz. De nem tekintve, hogy a versek nagy részének nem is az a célja, hogy dallamok szövegéül szolgáljon, a megzenésítésre inkább alkalmas verseknél is rendszerint csak ott tapasztalunk nagyobb ellentétet a szöveg és a dallam között, ahol a szövegben rövid szótag van olyan helyen, melyen annak a szótagnak két időrészt kellene betölteni s azt a dallamban meghúzzák, vagy ha a dallamban olyan ütemrészek is túlságosan megvannak nyújtva, melyek a versben rövidek és teljes joggal azok is lehetnek, mert csak egy időrészt töltenek be. Tehát költő és zeneszerző egyaránt hibás lehet abban, ha a vers és dallama rossz lábbon állanak egymással. A megengedhető szabadságokkal bátran éljen a költő, de a mit Vörösmarty *Fóthi dalá*-ban a magyar emberről mond, hogy *Minden ember legyen ember és magyar*, azt vonatkoztassa a versre, hogy minden vers legyen vers és magyar, azaz első sorban a ritmus leglényegesebb, általános követelményeinek feleljen meg, mert enélkül a legmagyarabb vers sem lehet igazán vers. A dalszerzők pedig értsenek a szövegéül használandó versek megválogatásához s a kiválasztott jó vers ritmusához lehetőleg híven alkalmazkodjanak; akkor nagy ellentét soha sem lesz szöveg és dallam között, ha itt-ott egyes hosszú szótagokat röviden kell is hangoztatni, vagy egyes rövid szótagokon a hangot a rendesnél kissé hosszabb ideig nyugtatni.

A szótagok időmennyiségének kérdésénél fontosabb a hangsúlyos verselésnél a hangsúly szerepének megállapítása. Hogy az iktusnak, vagy hangerősbülésnek helyét lehetőleg minden ütemben a nyelvnek valamely hangsúlyos része foglalja el, ezt, mint főelvet általánosan elismerik. De arra nézve, hogy miféle hangsúlynak van ez a szerepe, a nézetek már nem olyan megegyezők. Akik azt állítják, hogy szóhangsúly a magyarban nincs is, azok egészen következetesen (s mások utánok kevésbé következetesen) e szerepet a mondat-hangsúlynak, vagy — amint inkább nevezik — az *értelmi-hangsúlynak* juttatják. Nézetüket arra alapítják, hogy a magyar ütemek együvé tartozó mondatrészekből állanak, melyek egy értelmi hangsúly alá vannak foglalva. Ez az alap azonban éppen olyan téves, mint amit rája építenek.

Vegyük csak a népdalnak két sorát:

Szeretlek én | egyetlen egy | virágom,
Szeretlek, mint | senkit e nagy | világon.

Nem hiszem, hogy a második sort bárki is rosszabb folyásúnak, a hangsúlyos ritmusnak kevésbé megfelelőnek tarthatná, mint az elsőt; pedig ütemei épen nem állanak együvé tartozó mondatrészekből. Értelmileg tagolva a sor ilyen részeket tüntet fel:

Szeretlek | mint senkit | e nagy világon.

Hogy minden (vagy legalább is a legtöbb) ütembe egy egész mondatrész kerül, vagy amint Négyesy verstanában mondja: „minden taktus korlátai közé új mondatrészlet jön,“ annak csak az az oka, hogy a hangsúly a magyar szavak első szótagján van, ha tehát hangsúlyos szótaggal akarjuk az ütemet kezdeni, kénytelenek vagyunk lehetőleg egész, (nem szétvágott) szavakat alkalmazni bennük. Hogy ezek a szavak egyszersmind mondatrészek, annak egyszerű magyarázata az, hogy az összefüggő beszédben minden szó egyszersmind mondatrész is, amint viszont egy mondatrész sem lehet más, mint szó.

Hogy a ritmus leghatározottabban ott jelentkezik, hol az ütemek mind értelmi hangsúllyal kezdődnek, az természetes.

Ilyen sorok: *Égő* pipám | *kialudott*,
Alvó szívem | *meggyuladott*. (Petőfi.)

vagy: *Nem* vagyok én | *boros ember*
Bor nekem a | *bánat*. (Arany.)

De honnan vegyünk annyi értelmi hangsúlyt, hogy minden ütemnek jusson belőle?

Így hát sok helyt meg kell elégednünk a szóhangsúllyal is (szerencse, hogy van!) s azt sem hibáztathatjuk, ha az ütemnek nem is épen első szótagja a legsúlyosabb, csak kezdődjék az ütem külön szóval s az előtte levő ütem utolsó szótagja ne legyen nála sokkal súlyosabb.

Kinek jutna eszébe hibásoknak nevezni az ilyen sorokat:

De ha téged | birhatnálak
E világért | nem adnálak, (Petőfi.)

Noha az első sor első ütemében értelmi hangsúly egyáltalában nincs s a *téged* szó első szótagja (szóhangsúlyánál fogva) súlyosabb, mint a teljesen nyomatéktalan *de* és *ha*, a második sor első ütemében pedig a *világért* szó első szótagja súlyosabb, mint az előtte álló *e* szócska. Ritmikailag azért természetesen így kell e két sort olvasni:

De ha *téged* | *bir*hatnálak
E világért | *nem* adnálak.

Vagy vegyük szemügyre Aranyak ezt a két sorát:

Mert tudósunk | a magáét
Ha felregge | lizte.

Ritmikailag így kell őket hangoztatni:

Mert tudósunk | a magáét
Ha felregge | lizte.

Értelmi hangsúly szerint pedig így:

Mert *tudósunk* a *magáét*
Ha *felreggelizte*.

Az utolsó ütemnél még azt is látjuk, hogy nem is áll egy egész szóból s a hangsúlyt hosszúság pótolja. Ugyanez látható általában az olyan versekben, hol hat szótag egy teljes és egy csonka ütemre oszlik (4—2), mint *A tudós macskájá*-ban még több más helyen is, például:

Máskülönben | ment a dolga
A kedves czi | *czának*
A reggelin | gazdájával
Ketten oszto | *zának.*

Hibás tehát az ilyen elosztás:

Máskülönben | ment a dolga
A kedves | czizának,
A reggelin | gazdájával
Ketten | osztozának.

Ezzel a pótlással is meg kell elégednünk a magyar hangsúlyos verselésnél s részéről ez ép oly koncesszió a mértékes verseléssel szemben, mint a minőben a mértékes verselés a hangsúlyost részesíti, midőn megengedi, hogy egyes szavak rövid szótagjait hangsúlyoknál fogva hosszúaknak vehetjük. Ha a hosszú szótagon úgylis mellékhangsúly van, akkor annál inkább vehető főhangsúlyosnak is.

A vers hangsúlya tehát a hangsúlyos verselésnél sem esik össze teljesen a beszéd hangsúlyával. De ez nem baj, főleg olyan verseknél, melyek inkább szavalásra valók. A sorok egyenletes tagoltságát nagyon is érezhető versek rendszerint nehezen szavalhatók, mert önkénytelenül a ritmus pattogtatására csábítanak s bizonyos éneklő hangoztatást eredményeznek.

(Budapest.)

Torkos László.

Három közjáték.

A csíksomlyói Szent Ferencz-rendi zárda könyvtárában egyik töredékben fennmaradt magyar nyelvű iskoladráma, a mely Mária mennybemenetelét és megdicsőülését tárgyalja, a nézők mulattatására szánt három közjátékot (intermedium, interludium) is tartalmaz. A darab annyiban töredék, hogy hiányzik a címe, a prologusa s az első kimenetel eleje. Megvan az első kimenetel nagyobb része s a három közjátékon kívül még négy kimenetel s az epilógus.

A darabot tartalmazó füzet hat hosszában összehajtott folio levélből készült, de az így tizenkét levélből álló füzetnek első levele hiányzik. Az egész darab egy kéznek jól olvasható, gondos írása.

Szerzőjét és előadási évét nem ismerjük. A címbe valószínűleg fel volt tüntetve az előadás éve, esetleg a szerző neve is. Annyi azonban kétségtelen tény, hogy írója a csíksomlyói gimnázium szerzetes-tanára s előadási éve a XVIII. század folyamára, az iskoladrámái előadások virágzásának idejére Csíksomlyón tehető.

A ránk maradt kilenczven iskoladráma közül más darabban nincs közjáték.¹ Legalább is nem maradt fenn. Négy darabban azonban adatot találunk arra, hogy közjáték is volt bennük. Ez a négy darab a következő:

1. *Elatus animus dire afflictus atque ex gratia astripotentis iteratus restitutus seu Superbiae correctio in regis Micislai exilio.* A darab részben magyar, részben latin nyelvű s a cím első részében levő *chronostichon* szerint 1748-ban adták elő. Prologuson, epiloguson és két choruson kívül három actusból áll s ez utóbbiak 5, 5 és 4 scenára tagozódnak. Hét intermedium van benne jelezve, még pedig az I. 1., 3., 4.; II. 1., 3. és III. 1., 2. után. Az intermedium, vagy néhány helyt az interludium 1., 2. stb. bejegyzésen kívül azonban sem ebben, sem a következő két darabban a közjátékokra egyéb utalás nincs.

2. *Fiducia in Deum sive Urbs Bethulia ferociente afflictata Holoferne affulgente auxilio excelsi mirabiliter liberata.* A latin nyelvű darab második címe *chronostichon* s az 1750. évet tünteti az előadás évéül. Három

¹ Bándl Vazul: A csíksomlyói róm. kath. főgimnázium története 288—294. l. Az 1895/6. évi *Értesítő*-ben.

actusból s minden actus három scenából áll. Minden scena után intermedium volt, kivéve a III. 3.-at.

3. *Mundus redargutus et ex parte consolatus*. A prologust és epilogust kivéve a darab latin nyelvű, 7 scenából áll s 1742-ben adták elő. Minden scena elején intermedium 1., 2. stb., a 4. és 5. előtt *Hic erit interludium* bejegyzés van.

4. Egy 1780-ban előadott *Rusticus Imperans* című magyar nyelvű darab I. actusának végén a következő áthúzott bejegyzés található: *Intermedium. Actus Unicus. Targontzás Janko. Hálá a' . . .*

Ezek az adatok bizonyítják, hogy a közjáték alkalmazása nem volt épen szokatlan jelenség, csodálatosképpen azonban csak egy darab intermediumai maradtak ránk. Ennek az lehet az oka, hogy a többi közjátékot külön füzetbe írták, s valamikor még előkerülhetnek.

Valószínűnek látszik, hogy az első három darabban az intermediumok összefüggő szöveget alkottak s a komoly tárgyú darabbal párhuzamosan haladtak. S mivel a 2. és 3. darab teljesen, az 1. pedig részben latin nyelvű, következtethetjük, hogy az intermediumok nyelve magyar volt. Természetesen tárgya is inkább vidám volt, mint komoly. Ezek mellett bizonyít különben a fennmaradt három közjáték s a 4. darab közjátékában a szereplő neve s kezdő szava is.

Darabunkban az I. Intermedium az első, a II. a harmadik s a III. a negyedik kimenetel után van. Az első a másik kettővel semmi tekintetben sem függ össze, míg a 2-at és 3-at a *Praeceptor* szereplése teszi összetartozóvá. Megjegyzem, hogy a II. intermedium tartalma semmi hasonlóságot sem mutat a Bernáth közölte *Comoedia de Zingaro et Famulo* című darabbal.²

Az intermediumok közlése előtt röviden ismertetem a darab tartalmát. Az első kimenetelben az apostolok Mária jelenlétében tanácskoznak. Péter véleménye szerint ideje már, hogy elváljanak egymástól s elmenjenek a világ különböző részeibe, hogy az igaz hitet hirdessék. Hogy ki hová menjen, sorshúzás útján döntik el. Sorshúzás után az apostolok mindenike elmondja a *Hiszek* egy egyik cikkelyét s azt is, hová fognak menni s mit fognak tenni. Így pl. Péter apostol ezeket mondja:

„Hiszek én az Egy Istenben
Meny és Föld teremtőjében
ki örökké volt kezdetben
Atyai Nevezetben.

Én ezzel indulok Roma várossába
a bálványozásnak sötét vaksá[gá]ba *
ki tészem magamat a Nép sokságába
bizván Istenemnek Irgalmasságába.⁴

² Bernáth Lajos: *Protestáns iskoladramák*. (Budapest, 1903.) 295—299. I.

³ A [zárójel]be tett részek az eredeti szövegből hiányzanak.

Miután az apostolok sorsot húztak, Péter Mária áldását kéri, de annak marasztalására András apostol Krisztus szent akarátját veti föl, mire Mária végül is áldását adja az apostolokra.

A második kimenetel előkép az ószövetségből. Salamon király elmondja, hogy Isten neki nagy kincset: bölcseséget adott, melynek segítségével belelát a mennyei titkokba is. S lelki szeme előtt látja Máriát egész fenségében. Jelentik, hogy anyja Bethsabeé hozzá akar jönni, mire Salamon és kísérete nagy fénnel, trombitaharsogással és zenezóval fogadja Bethsabeét, kít a király a trónon jobbjára ültet s kísérete megkoronáz.

A harmadik kimenetel az égben játszik. Az Atya elmagyarázva a Szent Háromság titkát s a Fiú Isten születését kijelenti, hogy nem engedi, hogy Mária tovább maradjon a siralom völgyében, azért végét veti testi életének. A Fiú Isten szerint nem illik, hogy teste rothadást szenvedjen, azért hozzák fel azt az angyalok a mennybe. A Szentlélek Isten helyesli ezt s kívánja, hogy „ez drága Szűznek adassék tisztesség.“ Erre az Atya Isten megparancsolja angyalainak, hogy menjenek Máriához s maradjanak mellette, míg újabb rendeletet nem ad nekik.

Az angyalok jelentik Máriának, hogy elközeledett életének vége. Mária a három isteni személyhez fohászkodik s kéri őket, engedjék meg, hogy siralminak legyen vége. Fia felel neki s megígéri, hogy ez mielőbb bekövetkezik. Mária ekkor bánkodik, hogy az apostolok nincsenek jelen, a kik azonban az angyal szavára azonnal megjelennek. Mária Péter apostol kérdésére elmondja, hogy elközelgett életének vége és egymás iránti szeretetre inti az apostolokat. Péter kéri őt, hogy a mennyben vigyázzon rájuk anyai irgalmasságával, mit meg is ígér. Végül áldását adva az apostolokra, csendesesen elalszik. Az apostolok a testet drága kenetekkel megkenik, gyolcsba takarják s koporsóba teszik, maguk pedig fehérbe öltöznek, a kezükbe fáklyát és gyertyát vesznek és eléneklük a zsoltárt: Laetatus sum (4. kimenetel).

Az ötödik kimenetelben az angyal jelenti az Atya Istennek, hogy Mária testét „szép tiszteletesen“ koporsóba tették s várják további rendeleteit. A Úr megparancsolja angyalainak, hogy Mária lelkét adják a testéhez s megdicsőült testben vigyék elébé. Az angyalok teljesítik a parancsot. Máriát az égben nagy ünnepélyességgel s örvendezéssel fogadják és megkoronázzák.

Az epilógusból megtudjuk, hogy a darabot Mária mennybemene-tele napján (aug. 15-én) adták elő. Az erre vonatkozó rész így hangzik :

„Légyen néktek lelki ldvösségetekre
és moston szívbéli örvendezésekre
ez csekélj Actionk meljet kedvetekre
ez máj sz. napon ki hozánk a színre.

Örvendgyünk minyájon a Szűz Máriának
's máj dicsőséges koronázásának
hogy védelme alatt királynéságának
érhessük örömet Isten országának.⁴

Közjátékaink, mint látni fogjuk, sem terjedelem, sem alszerűség tekintetében nem vetekednek a pálosok közjátékaival.⁴ Irodalmi érték tekintetében sem érnek fel velük s komikumuk jórészt egyszerű tréfálkozásban áll. Mint ügyes apróságok azonban figyelemre méltók. A közjátékok szövegét az eredetiekhez mindenben híven közlöm.

I.

*Interludium.***Markalff, Polikána.***Polikána fel kiált.*

Hol vadatok órállók. Ide járuljatok
ki gyújtotta Markalff a kürtöt látyátok
hamar hamar vizet eleget hozzatok
ezt a veszedelmes rút langot oltjátok.

Ezen a gusáljal veri a tüzet s mond

Ehe szél kergette Ember mit mivelél
ennyi szép nép előtt illjen lármát tévél
engemet is ihon majd kétségben ejtél
bizony nincsen eszed valahol-telelél.

Markalff.

Aspis tejen hizott rest hitván Aszszonya
miért oltád meg hisz e neked nem árt vala
nékem pedig nagy sok jomra szolgál vala
Arenát kolikát mind ben éget vala.

Polikána.

Tudod e törvényit a N[eme]s Országnak
nagy tilalma vagyon a gyujtogatásnak
ha nem veszem vala eleit a langnak
el kell vala égni az egész városnak.

Ihon csak mellettünk van a király háza
eddig a pörs büznek be hatott a máza
ha ezt észre veszi a király Juhásza
tudom hogy Markalffot jól meg fokhagymázza.

⁴ Bayer József: Pálos iskoladramák a XVIII. században. Budapest, 1897.

Markalf.

Halgass ne szólj többet s ne is mond senkinek
nyeld el-most a büzit ennek a kicsinnek
hírvél ne legyen az udvar népének
mert nagy kissebséget tesznek a fejmenek.
Most pedig menjünk a királj elejibe
a míg ki érkezik az ítülö székbe
futamodgyál holtza kezedet kezembe
de halgass: e dolgot ne tőkézd fülibe.

Clauditur scena.

II.

*Interludium.***Praeceptor, Zingarus.****Praeceptor.**

Eleitől fogva sok bölcsek voltak
emberek hasznokért kik fáradoztanak
a régi dolgokrol sokakat irtanak
az együgyűeknek tudománt adtanak.
E végre némeljek irtak Satyrákat
mások idő közben szép Comediákat
néha pedig gyászos bús Trágediákat
meljekkel oktatták a tudatlanokat.
Többek között én is egy kised Praeceptor
rá adtam magamat mint hogy vagyok bátor
ihon tanítani kívánnék mindenkor
csak jóne valaki akármí időkor.

Zingarus e scenis.

Acs, csengest, pene, dáre kerebenk cse, vakáró.

Praeceptor.

Mit akarsz esz vesztő, hol van a sátorod
oda meny mert nincsen itt semmi vásárod.

Zingarus.

Uram, ismerlek hogy tanító Mester vagy
mert korbácsod látom vagyon ugyan jó nagy,
kérlék uram hogy ha katonás ember vagy
nékem is valami jeles tudománt adgy.
Nem kívánok Uram fontos Deákságot
sem pedig valami pompás Uraságot
meg sem említem az Papi Méltoságot,
oljba tartom mint az haszontalanságot.

Hanem, ama régi szép rántó Metrikát
 kívánnám mert abban láttam én sok cziffrát
 meg se mutasd nékem az Alfabétikát
 mert a sustvectio illeti a Czigánt, Irécsaré
 hargatisát kere more háj.

Praeceptor.

Majd adok mind rántó s mind futó Metricát
 ki mutatom meg ládd mind a két figurát
 ha ugyan nem szeredd az Alfabeticát
 most mingyárt fel adom te néked a Cziffrát.

Itt korbácsolni kezdi a Czigánt.

Zingarus.

Váj lo lagugjist szergyivest
 Irabulada csavolest
 periprolest Dabolest
 Gvast, Gram, Dren essék a fogadra.

Bé fut a scenába.

Praeceptor.

E féle tanitvánt távoztasson Isten
 mert hogy sem illjenre akadgyak még itten
 jobb leszen el mennem most békeségesen,
 s magam hajlékomban maradnom csendesen.

Clauditur scena.

III.

Interludium.

Praeceptor et Rusticus cum filio.

Praeceptor.

Még egyszer ki jövék tanitván keresni
 ha nem fognék viszont a csávába esni
 minden rendűeknek kívánnék kedvezni
 akik akarnának én velem egyezni.

Rusticus a scénából jő a fiával szolván

Ály meg fiam Andorjás,
 ne, a hátad puzdorjás
 meg láttya a Mester.

Ezen pallani kezdi a pozdorját a hátán.

Andorjás.

Szépen Apa ne hajhász
 a hátamon ne bolhász
 nyeljen el a tenger.

Rusticus.

Ne morogj te esztelen
 miért vagy oljan hertelen
 soha nem lélsz ember.
 Halgass mennyünk szép csendesen
 s köszönnünk becsülletesen
 hadd fogadgyon kedvesen.

Elébb menvén köszönnék mondván

Aqa-vitás pálinkás
 feles Hajdu-káposztás, Jó reggelt adgyon Isten
 Uram kegyelmednek.

Praeceptor.

Isten hozott Jámborok mi joban fáradtok
 illjen szép készülettel mire van szándéktok.

Rusticus.

Uram! az én szándékomot hogy meg értse kegyelmed
 ihon ez kis fiacskámot jelen láttya kegyelmed
 ha ezt hangos Diákságra meg tanitná kegyelmed
 bizonyára sok szép hasznát nyerné s venné kegyelmed.

Praeceptor.

Ebben immár a Deákság meg hül
 a mint látom minden órán vénül.

Rusticus.

Ez Uram csak nyolcz esztendős
 semmivel sem kissebb idős.

Praeceptor.

Hát a nevit lehet é meg tudni
 értésemre kének azt is adni.

Rusticus.

Ennek Uram az ő neve Andor
 oljan serény mint a hú komondor
 nagy esze van mert a haja kondor.

Praeceptor.

Aly elő hát Andor vedd fel a tábládót
s add fel a meg gyüttött szép tudományodot.

Andor.

Apám a táblámot nem gyalulta volt meg
a leczkémet azért nem tanulhattam meg.

Praeceptor.

Vedd fel csak valamit talám tudcz mondani
vagy ha nem tudcz, töllem majdon fogsz tanulni.

Andor.

De én az Oskolán túl is sokat jártam,
a Deákság mellett még mást is tanultam.

Praeceptor.

A mit mondok arra felelj
a tábládott mingyárt vedd fel
s az Abcét rendre mond el.

Andor.

Vocabulat Uram ha kéne mondanék
mert én azt vagy négyet ugyan szépet tudnék.

Praeceptor.

Mond el hát a mit tudcz nem gondolok vele
csak légyen valami bár akármiféle.

Andor.

Picca	---	---	---	Bika
Vacca	---	---	---	Szarka
Taurus	---	---	---	Ártány
Boos	---	---	---	Bárány

Praeceptor.

Ez a leg utolso éppen hozzád illik
hát immár a leczke valjon ehez melyik?

Andor.

A leczkéim Uram ezek: értse meg kegyelmed
 és ugyan figyelmetesen halgassa kegyelmed
 Ez a kerek O, azt teszi othon, P a Poczon
 E. B. Ü. egy bágyogos üveg vagyón.
 M. A. N. Mikor Apám nincsen othon
 I. A. K. Iszik Anyám katonáson
 É. K. K. Én is ha kezemhez kapom
 M. I. H. Magyaroson jól meg hajtom.
 értée Uram kegyelmed?

Praeceptor.

Sokat tanultál volt, ki volt a Mestered,
 hát még alább mi van? mond el ha ismèred.

Andor.

Az a nagy karikos, mint a boros korso
 ha tele van jobb az, mint a parás borso
 Alább L A P lap azt teszi Papkalap
 azon a jó Deák mint én nem igen kap.
 Jéh mint viszket a hátam.

Praeceptor.

Mi csip? én majd le hajtom.

Itt korbácsolni kezdi.

Andor,

Mit verekedel te? talán el ment az eszed
 ládd é ezt a táblát: hónap is meg érted.

Praeceptor.

Vesztett roszt fél eszü mit veszödöm véled
 itt a mit tanultál most mingyárt el vehedd.

El veri magától. — Clauditur scena.

(Csíkszereda.)

Szlávik Ferencz.

A felsőszilvási monostor temploma.

A Hunyadvármegye délibb részének vizeit levezető Sztrigy-folyó egyik oldalága a szilvási patak, mely Sztrigyplop községénél szakad beléje. Lankás eresztű dombok között széles ártéren csergedez a patak s torkolatától távol húzódik meg félve Alsó- és Felsőszilvás oláhoklakta községe. Felsőszilváson túl hirtelen megszűkül a völgy, magasabb he-

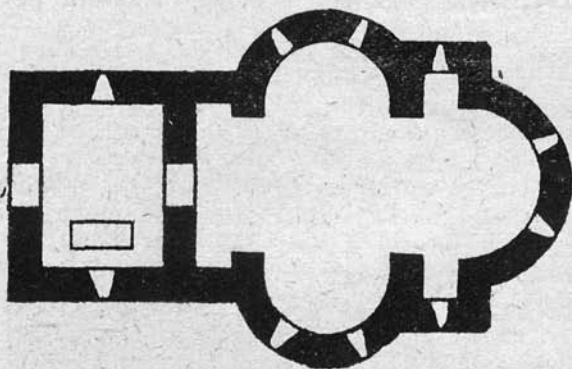
A felsőszilvási monostor-templom.

gyek határolják itt már, de a községtől vagy harmadfél kilométernyire újra kitágul, medenczét alkot, a hol kellemesen lep meg az erdőtől körülvelt tisztás üde s buja fűje, egy hűs vizű forrás s az elszórtan álló vén alma- és diófák; jelétül, hogy ez valamikor emberlakta hely volt. Csendes, barátságos hely ez s nagyon alkalmas arra, hogy a világgal meghasonlott lélek, a minő az itt állott monostor alapítója: *Saphira*, Mojsze havaselvi fejedelem híres leánya volt, élete utolsó napjait itt élje le.

A monostor rég elpusztult, lakói is már rég elköltöztek ez árnyékvilágból, de temploma áll még s benne Saphira művészi kivitelű márványsírköve.

A 13,3 méter hosszú és 7,5 méter széles, jól keletelt templom a görögkeleti hiten lévőknél szokásos moldva-bizanczi stílusban épült. Abban a módosult stílusban, a mikor már eltűnt a templom közepéből az evangelistákat jelképező négy oszlop, a milyen a vajdahunyadi görög-katolikus és a demsusi templomokban még megvan s falpillére alakult át, hogy most már ezeken nyugalom a Megváltót szimbolizáló kupola. Tornya nincs a templomnak, de nem is kellett, mert a görögkeletieknek még a XVI. században — a mikor e templom épült — tilos volt a harang használata.¹

Eredetileg ez görögkeleti templom volt; 1756-ban azonban a felsőszilvásiak a görög-katolikus hitre térvén át, a templom is ennek a hitfelekezetnek a tulajdonába ment át s még most is bizonyos ünnepnapon miséznek benne a felsőszilvási gör. kat. pópa.²

A felsőszilvási monostor-templom alaprajza.

János Zsigmond fejedelem Keserű Istvánt Mojsze havaselvei fejedelemhez küldi követségbe. Keserű ott a fejedelem ifjú leányát, Saphirát elcsábítja, megszökteti s Gyulafehérvárott feleségül veszi. Nem sokáélnak azonban együtt, mert Keserű meghal. Saphyra másodsora Báthory

Kristóf udvarában tartózkodó Nizowski Szaniszló lengyel nemeshez megy férjhez s ennek halála után Markházy Pál kalandorhoz. „De brutális ember volt s durván bánt nejevel, ki végre elválasztatta magát tőle.”³ A házasságában boldogtalan Saphira aztán birtokán, Felsőszilváson monostort alapít, maga is csalódottan apáczaként ide vonul s itt hal meg 1580 márczius hóban, életének 44-ik évében. Sírköve az általa alapított monostor-templom pítvarában még ma is megvan, jobb kézre, alacsony téglaeépítményre fektetve.

Az 1,68 m. hosszú és 0,75 m. széles veresmárványból készült sírkő peremén a következő fölírat van: SAPHYRA FILIA PRIN | CIPIS TRANSALPINORV̄ RELICTA MAGCI STANISLAI NI | SOWSKY. MORITUR AN | NO 1580 DIE MENSIS MARTY. ANNO AETATIS SVAE XLIIII :

¹ Csak jóval később, Mária Terézia engedte meg a harang használatát, azelőtt csak felfüggesztett fadeszkára [tóka] alkalmazott ütésekkal hívták össze a hívőket misére s a görög keletiek és katolikus szigorúan konzervatív ritusa még ma is elébb a deszkát szólaltatja meg s csak aztán húzza meg a harangot, jelezvén a misére való gyülekezés idejét.

² A kolostorról írt legelőször *Téglás* Gábor a „Hunyadmegyei Kalauz” 113—114. l.

³ Acsády Ignác, a Szilágyi-féle Magyar nemzet története V. k. 463. l.

A középmező felső részét díszes renaissance ovális keretben a címer — hármassal álló, kiterjesztett szárnyú, balra néző sas, csőrében keresztel — foglalja el. Alsó részén az alábbi 10 soros vers olvasható:

SAPHIRA MOISINI DVCIS INCLITA FILIA TANDEM
 HAC POSVIT MORIENS FLEBILE CORPVS HVMO
 KESERIO INPRIMIS VXOR DVLCISSIMA CLAVSIT
 LVMINA, FIT CONSORS DEINDE NISOWSKI TVA
 SI GENVS EXCVTIAS NIHIL HAC MAGE NOBILE VIDET
 SVB TRANSALPINO TERRA VALACHA POLO
 HVIC AVIS ET GENITOR PRINCEPS SIC AETERA SPECTES
 HVIVS MOESTA VIRVM DACIA VTRVMQVE GEMIT
 TV, QVICVQ VIDES SAPHYRA HEC MONVMENT. VENVSTE
 SAPHIRA DIC SAPHIR NOMINE DIGNA FVIT.

A fölratok értelme szabad magyar fordításban:

Saphyra a havaselvek fejedelemének leánya, Nagyságos Nizowski Szaniszló özvegye, meghal az 1580. évben, márczius havában, korának 44. évében.

Saphira, Mózes fejedelem híres leánya, végre
 Ezen földbe helyezte siralmas haló testét.
 Előbb Keserűnek a legkedvesebb felesége zárta le
 Szemeit, aztán a te hitvesed lesz, Nisowski!
 Ha nemzetségét kutatod, ennél nemesebbet semmit sem lát
 A havaselvei ég alatt az oláh föld.
 Ha egyebekre is tekintesz, nagyapja és apja fejedelem,
 Ennek pedig mindkét elhunyt férjét siratja Dácia.
 Te akárki, látod Saphyrának ezen ékes emlékét,
 Mondd, hogy Saphira méltó volt a Saphir névre.

Összehasonlítva a sírkő felíratát Acsády idézett mondásával, bizonyára feltűnő, hogy a míg a sírkő felírata csak két férjet: Keserű István- és Nizowski Szaniszlót vall be, addig a történet még egy harmadikról, Markházy Párlól is tud. Olyan nagy lehetett Saphirának harmadik férje iránti utálata, hogy még sírkövére is száműzte? Nem csak szívéből?

Még ünnepélyesebb a csend Saphira sírjánál, mint életében volt. Abból a forrásból, melyből tán sajátkezűleg merítette a vizet, most már csak őzike oltja szomját. A kegyelet azonban örökösök itt, hogy Saphira tiszteletre méltó emléke megmaradjon.

(Budapest)

Halaváts Gyula.

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz.

— Tizenhatodik közlemény. —

279.

Heidelberg. 1620.

Seraphin Paulus, Komáromi. IV. DE PROVIDENTIA DEI. | *Respondente* | PAULO SERAPHIN COMARINO | Ungaro. | 26. *Novembr.* 1614. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium V. 4. N₁^b—N₂^a: 194—195. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

280.

Heidelberg. 1620.

Seraphin Paulus, Komáromi. VI. DE PERSONA ET OFFICIO | CHRIRTI MEDIATORIS. | *Respondente* | PAULO SERAPHIN COMARINO | Ungaro. | 1. *Iulij* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium VI. 6. P₂^b—P₃^b: 228—230. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

281.

Heidelberg. 1620.

Seraphin Paulus, Komáromi. XIII. DE ECCLESIA. | *Respondente* | PAULO SERAPHIN COMARINO | Ungaro. | 22. *Iunij* 1616. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium VII. 13. X₆^a—X₈^a: 331—335. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

282.

Heidelberg. 1620.

Siderius Stephanus, Szikszai. VII. DE VANITATIBUS CIR- | CA
CONTROVERSIAM DE MONAR- | chia Ecclesiastica Petri Apóstoli:
LI- | BRO I. de PONT. Rom. | *Respondente* | STEPHANO SIDERIO Ungaro.
11. *Nov.* 1609. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
IX. 7. Dd₇^b—Ee₁^a: 430—433. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

283.

Heidelberg. 1620.

Siderius Stephanus, Szikszai. XXIX.¹ DE VANITATIBUS BEL-
LARMINI CIRCA CONTROVERSIAM | de Indulgentiis: extrema Unc-
tione, | Ordine Ecclesiastico, & ma- | trimonio. | *Respondente* | STEPHANO
SIDERIO Ungaro. | 14. *Aprill.* 1610. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
IX. 28. Ll₄^a—Ll₆^a: 536—539. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

¹ Téves, XXVIII. helyett.

284.

Heidelberg. 1620.

Sidó Franciscus, Csepei. XVI. DE POLITICO MA- | GISTRATU. |
Respondente | FRANCISCO TSEPZI (!) Ungaro. | 13. *Junij* 1617. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
VIII. 16. Z₈^b—Aa₁^a: 368—369. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

285.

Heidelberg. 1620.

Sidó Johannes, Óvári. VII. DE PECCATO. | *Respondente* &
Authore | JOHANNES SIDO OVARINO | Ungaro. | 5. *Junij* 1613. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
II. 7. G₂^a—G₄^a: 99—103. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

Erdélyi Múzeum 1912. Új folyam VII.

286.

Heidelberg. 1620.

Sido Johannes, Óvári. XV. DE VOCATIONE MINI-STRORUM ECCLESIAE. | *Respondente & Authore* | JOHANNE S. OVARINO Ungaro. | 12. *Februar.* 1614. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium III. 15. K₈^b—L₁^a: 160—161. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

287.

Heidelberg. 1620.

Sidó Johannes, Óvári. I. DE SACRAE SCRIPTURAE | CANONE ET PERFECTIOE: | *Respondente* | JOHANNE SIDO OVARINO | Ungaro. | 14. *Maij* 1614. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium IV. 1. L₆^a: 171. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

288.

Heidelberg. 1620.

Szabó (Sartoris) Andreas, Várdai. XII. DE CERTITUDINE GRATIAE | ET MERITIS OPERUM. | *Respondente* | ANDREA SARTORIS VARDAI | Ungaro. | 17. *Sept.* 1614. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium IV. 12. M₃^b—M₄^a: 182—183. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

289.

Heidelberg. 1620.

Szabó (Sartoris) Andreas, Várdai. XVII.¹ DE ANTICHRISTO. | *Respondente* | ANDREA SARTORIS VARDAI | Ungaro. | 27. *Ianuar.* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium V. 12. N₆^b: 204. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

¹ Téves, XII. helyett.

Köblös Zoltán.

Dávid Ferencz művei. Születésének négyszázadik évfordulójára kiadja a magyar unitárius egyház. I. *Rövid magyarázat.* Kolozsvár, 1910. 8-rétű 79. sztl. levél; 141 lap és 1 levél.

Dávid Ferencz műveinek kiadását az unitárius egyház főtanácsa határozta el s a kiadással maradandó emléket emel az irodalomban is egyháza alapítójának és első püspökének. Dávid reformátori működésének, mint a maga korában valamennyi reformátorénak, egyik eszköze és fegyvere a toll volt. XVI. századi irodalmunknak az a része, mely az akkor még drága sajtó alól kikerült, nagyobb felében egyházi jellegű volt, de stílusunk és nyelvünk fejlődésére nagy hatást tett. A polemia nem csak a szenvedély nyelvét fejlesztette, hanem a stílus művészetét is, a magyarázó, fejtegető és meggyőzésre törekvő póza, a nép kezébe adott biblia és zsoltár az értelem pallérozásán kívül az irodalmi és költői nyelv alakulásának és a lelkiismereti szabadság terjedésének egyképpen értékes és hatalmas tényezőjévé lett. Ezek az iratok a maguk korában megkötötték, más szóval rögzítették koruknak élő nyelvét, ma azonban más szerepök van: eszméltető, tanító és példát adó forrásaivá lettek gyorsan romló és idegen zamatokat hordó nemzeti nyelvünknek. Irodalmunknak e vaskorából való emlékeit, mint Toldy mondaná, ma igen kicsiny kör forgathatja és forgatja. S ez a kicsiny kör is, mert leginkább tanárokból és irodalmuk bűváraiból alakul, inkább csak ellenőrző, mint alkotó tényezője stílusunk fejlődésének, nyelvünk maradandó sajátosságainak. Sem a stílus mesterei, a szónokok, sem a feldolgozó tudósok és a prózáírók nem foglalkoznak velök annyira, mint kívánatos és szükséges lenne. Ily módon a bennök élő s rejlő erő szinte hatás nélkül vesztegel, míg ellenben az idegen nyelvek és a hihetetlen módon fejlődő új társadalom műveltsége és viszonyai szinte napról-napra rontják nyelvünk tisztaságát, erejét, tömörségét és kifejező képességét. Dávid ugyan nem volt sem elsőrendű stíliszta, sem latin műveltsége miatt teljesen tiszta magyarságú író, de mégis annyi eredetiséget őrzött meg, hogy szerkezetre és szókincsre még saját korában is kivált. 1567-ben megjelent műve új kiadásának a magyar unitárius egyház papjai körében nyelvükre is bizonyára hatással lesz. A XVI. századi magyar próza megelevenedése a XX. századi magyart eszméltetni és védelmezni fogja. A *Rövid Magyarázat* a maga korában nem irodalmi, hanem egyházi

szolgálatot kívánt végezni, de új kiadása inkább irodalmi szolgálatot fog tenni. Ezt pedig annál könnyebben érheti el, mert az új kiadás két alakban jelent meg: az eredetinek teljesen hű facsimilés formájában és mai nyelvre átirtan, nyelvi sajátosságának gondos szemmel tartásával. Így egyformán szolgálhatja a bibliografiát, az irodalom- és egyháztörténetet, valamint a stilus és nyelv fejlődése ismeretét.

Az eredeti (Szabó K. I. 61 sz.) igen ritka, csak négy könyvtárban van meg. Újra való kiadása tehát minden esetre nagyon helyén való s követése méltó. Gyakorlati haszna van a szöveg átírásának is, meg a nyelvi magyarázó résznek, melyet *Pálfi Márton* írt és végzett. Az egészet teljessé teszi *Boros György* tanulmánya, mely Dávid teológiáját magyarázza és ismerteti.

Szívesen láttuk volna, ha a mai szövegre átirrt részben a címlap eredeti beosztása és tipografiai izlése megmaradt volna, ha az egyes levelek jelezve volnának s ha a magyarázott szavak és kifejezések jelzése másként történik. A magyarázott helyekhez adott 539 glosszát most számsorban jelzi és adja. Ha az egészet ABC-ben adta volna, a vonatkozó és az utaló párhuzamos helyeket is kedvezőbben foglalhatja össze. A munka ára 10 kor.

—rd—

Memoir and Letters of Francis W. Newman. By I. Giberne Sieveking. London, 1909. 8-rétű XV és 411 lap, 28 képpel.

Boldogult Newmann Ferencz, „Emeritus Professor of London University“, a híres biboros testvére és gondolkozásmódjában ennek merő ellenlábasa, mindig nagy barátja volt nemzetünknek és meghitt barátja Kossuth Lajosnak. Közvetlenül a forradalom után közzétette „The Crimes of the House of Hapsburg“ (A Hapsburg-ház bűntényei) című kis munkáját és 1853-ban kiadta nagy hazánkfia beszédeit „Select Speeches of Kossuth“ cím alatt, rövidítve („condensed and abridged with Kossuth's express sanction“), de még így is közel 400 lapra terjednek.

Kossuth és Pulszky Ferencz is meghitt barátai voltak Newman Ferencznek, ki több évvel ezelőtt megjelent „Reminiscences of two Wars and two Exiles“ című művében említi, hogy midőn a fenti két magyar 1860-ban végleg elhagyta Londont, Pulszky úgy nyilatkozott előtte, hogy megelégedéssel mondhatja, hogy legalább egy angol embert hagynak hátra, a ki ismeri valamennyi titkát és kiben megbízhatnak, hogy jó célra fogja azokat fordítani. A könyvben említett egyik menekült Kossuth volt a másik Garibaldi. Maga Newman azonban bevallja, hogy ő nem tehetett annyit Kossuth és a magyar ügy érdekében, mint tett egy másik közös barátjuk, néhai Mr. Toulmin Smith, egy jóhírű ügyvéd, a ki példának

okáért a hirhedt londoni Kossuth-bankó pörben az alperes magyar ex-kormányzó prokátora volt az osztrák császár ellenében. Ugyanő képviselte a vádló feleket egy másik hirhedt pörben is, t. i. Beck Vilma „báróné“ ellen Birminghamben, mely a vádlottnő tragikus hirtelen halálával a rendőrségi bíróság előtt végződött. A híres ügyvéd még élő leánya szerint a két jó barát közötti jó viszony éppen a Kossuth-ügybeni némi félreértés következtében hidegült meg még 1852 körül.

Az előttünk fekvő könyvben egy egész fejezet (a XI-ik) ismét a két hazafinak, Kossuthnak és Garibaldinak van szentelve. Az ezen fejezethez tartozó három önálló kép közül az egyik Kossuthnak jól ismert arczképe magyar attilában és struczollas kalappal; a másik egy 50 dolláros kötvény (certificate) hasonmása Kossuth aláírásával és New-York 1852 július 1 kelettel és Kossuth ugyanazon arczképével, végre a harmadik Kossuth egy sajátkezű német ajánló levelének utolsó lapja (1854 januárius havából) egy bizonyos Mr. Ernest Psenisch részére és a magyar-barát E. Sieveking and Son céghez intézve.

Lord Palmerston Kossuthnak és a magyar ügynek jóakarója volt — mint magán ember; de mint kabinet miniszternek számolnia kellett az angol torykkal és az udvarral, hol a német Stockmar báró és a királynő német férje, Albert herczeg osztrák-barát politikát üztek és Newman szerint Palmerstont némelykor kétségbeesésbe ejtették és az angol diplomaciát szívtelen magatartásra kényszerítették.

„Nem értem“, mondá Kossuth Newman szerint, „mi a Palmerston szívének politikája. Egyirányban beszél, de ellenkező irányban cselekszik — mindig Magyarország érdekei és méltányos jogai ellen.“

Midőn Kossuth 1851 őszén Angliában megjelent — mint tudjuk — óriási lelkesedéssel fogadta őt a nemzet zöme, de Newman szerint „ócsárolták, remegtek tőle, lenézték és gyűlölték mindazok, kiket legelőkelőbbeknek és legnemesebbnek tartottak Angliában.“

A csacska Greville emlékirataiból tudjuk, hogy nagy hazánkfianak diadalútja és lelkes fogadtatása sehogy sem volt Viktória királynő inyére és az udvaronc szerint „Kossuth kétségtelenül nagytehetségű szónok volt, de képmutatóbb, lelkiismeretlenebb, kártevőbb kalandor soha nem létezett nálánál“. ¹ De Viktória királynő irigy szemmel nézte, hogy a hí angol népe a magyar „kalandort“ sokkal több kitüntetéssel és lelkesedéssel fogadta mindenüft mint őt magát és német férjét.

(London)

Kropf Lajos.

¹ A more hypocritical, unscrupulous, mischievous adventurer never existed.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai.

Egy „Erdélyrészi Jogászegyesület“ megalakítására irányuló sok eredménytelen kísérletezés végre a szép múltú Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében sikerre vezetett. Az ekként egyesített erdélyrészi jogász-közönség tudományos munkássága, hogy ápolható és fokozható legyen, a szakosztály az értékes dolgozatok kiadási költségeinek fedezhetése érdekében nem zárkozhatik el kiadványainak értékesítése elől.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya tagjainak tudományos előadásait több év óta (1908) időhöz nem kötötten megjelenő füzetekben és kötetekben teszi közzé. Midőn e célból eddig megjelent közleményeire ezennel az érdeklődő körök figyelmét felhívni megkísérli, egyszersmind azzal a kéréssel fordul a szakkörökhöz, hogy kiadványainak megrendelésével a Szakosztályt nemes munkájában s törekvéseiben támogatni sziveskedjenek.

Talán már felesleges reámutatni arra a sokoldalú és eredményes társadalmi tevékenységre, a melynek révén a szakosztály rövid néhány évi működése óta is hálára kötelezte a társadalmat, elismerést vívott ki munkássága iránt s nem egy nagyfontosságú szociális feladat megoldására megtette a kezdeményező lépéseket. A Szakosztály néphivatala, népies szabadtanítási kurzusai, a kereskedő ifjak számára szervezett s kitűnően bevált Szabad iskola, az Erdélyi Pártfogó-Egyesület és vidéki fiókjainak megalkotása, a Tüdőbeteggondozó (Dispensaire) intézet létesítése s fentartása tanuskodnak a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály kitarató és áldásos társadalmi munkájáról. Mikor tehát a Szakosztály kiadványainak megrendelésével az érdeklődők a jövőben a szakosztály tudományos munkásságának s valóban e téren is hízagpótló és szükségesnek bizonyult törekvéseinek támogatására sietnek — mert hiszen e munkakörben csak úgy, mint a szociális tevékenység terén eddig nagyfokú közönnyel kellett s kell részben még ma is megküzdnie — ugyanakkor azt a társadalmi missziót is elősegítik, a melynek áldásosságát, emberbaráti s hazafias érdemeit ma már a *tapasztalatokon okulva* nemcsak hogy senki tárgyilagos szemlélő elvitatni nem törekszik, de ellenkezőleg ez iránt egész társadalmunk s a kormányhatóságok is a legnagyobb elismeréssel adóznak.

A szakosztály eddig megjelent kiadványai, melyeknek megrendelésére az érdeklődőket ezennel felkérjük, a következők:

I. füzet. Az 1909—10. évi szakosztályi előadások és felolvasások s Hammurabbi törvényei. Ára 5 korona.

Tartalma: *Farkas* Lajos: A mult jelentősége. (Megnyitó.) *Kmoskó* Mihály: Hammurabi és kora. *Meltzl* Balambér: Hammurabi törvénykönyve

jogi szempotból. *Bochkor* Mihály: Papyrusok és jogtörténelem. *Kiss* Géza: Telekkönyv az ókorban. *Boér* Elek: A közigazgatási intézkedések jogerösségéről. *Deák* Albert: Birói szervezetünk reformjáról. *Erődi* Béla: Visszapillantás (a szakosztály működésére).

II. füzet. Hammurabbi törvényei (külön). Ára 3 kor.

III. füzet. Az 1910—11. évi szakosztályi előadások. Ára 5 kor.

Tartalma: *Biró* Balázs: Az új polgári perrendtartási szervezet kritikai méltatása. *Somló* Bódog: A jog alkalmazása. *Bochkor* Mihály: Gazdasági tényezők az egyházjog fejlődésében. *Kiss* Géza: Lex commissoria és ius distrahendii. *Meltzl* Balambér: A kötelezési jog Mammurabi korából. *Farkas* Lajos: Az új polgári perrendtartás és a római jog. *Biró* Balázs: Perjogi elméletek az 1911: I. t.-cz.-re tekintettel (I—II. czím.) *Pordea* Gyula: Eljárás az első folyamodású bíróságok előtt. (III. czím.) *Endes* Miklós: A felebbezés. *Jékey* Dániel: A felülvizsgálat. *Pap* József: Különleges eljárások az új perrendtartásban. *Bochkor* Mihály: A canoni új perrend és az új polgári perrendtartás (1911. I. t.-cz.)

IV. füzet. Törökország alkotmány-törvényei. Ára 3 kor.

Az E. M. E. tagjai 5 K helyett 2 K 50 f. és 3 K helyett 1 K 50 fillér árban kaphatják a füzeteket. A jog- és Tt. szakosztály tagjait csak a fölolvadásokat tartalmazó III. füzet illeti tagilletményként.

Az I. II. füzet kapható: Stein János m. kir. egyetemi könyvkereskedésében (Kolozsvár, Deák Ferencz-utcza), s (tekintettel az asszirológia és egiptológia körébe vágó közlemények teologiai vonatkozásaira) a Szt.-István Társulat könyvkereskedésében (Budapest, IV. Kecskeméti-utcza) is. A III—IV. füzet most van nyomás alatt.

Az E. M. E. Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya.

Pályázat a Kovács Sámuel pályadíjára.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület pályázatot hirdet magyar történelmi tárgyú balladára, vagy kisebb költői elbeszélésre. Jutalma néhai Kovács Sámuel, dési református lelkész 2000 korona alapítványának egy évi kamata.

Idegen kézzel vagy géppel írt, egybefűzött vagy kötött pályaművek jeligés levéllel ellátva 1912 május hó 25-ig az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkárához (Kelemen Lajos, Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár) küldendők.

Az egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálya három tagjának bírálata alapján a pályadíj a legjobb s magában is irodalmi értékű pályaműnek az alapító rendelkezése szerint Sámuel napján adatik ki.

Kolozsvár, 1912 márczius 15-én.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnöksége.

BEKÜLDÖTT ÚJ KÖNYVEK.

Boros György dr. Az unitárius vallás Dávid Ferencz korában és azután. Írják többen. Szerkeszti — Kolozsvár, 1910. 8-r. VIII és 195 lap.

Dávid Ferencz művei. Születésének négyszázadik évfordulójára kiadja: A Magyar Unitárius Egyház. I. Kolozsvár, 1910. 8-r. 79 sztl. levél; 141 lap, 1 levél.

Deák Albert dr. A parlamenti kormányrendszer Magyarországon. Budapest, 1912. 8-r. 206 lap.

Fejes Áron. Az akaratszabadság problémája. Budapest, Athenaeum, 8-r. 146 lap.

Felszeghy Béla. A községi illetőség. Besztercze, 1911. 8-r. 127 lap, 1 melléklet.

Fitz József. Brassai Sámuel. Monografia. Budapest, 1911. 8-r. 202 lap, 3 levél.

Fontes Rerum Transylvanicarum. (Erdélyi Történelmi Források) Tomus I. Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából. Első kötet: 1571—1583. Gyűjtötte és közrebocsátja Dr. Veress Endre. (Hét hasonmással) Budapest. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. nyomása. 1911. Nagy 8-r. XVI és 326 lap. Ára 10 kor.

Földesi Gyula. Petőfi. Budapest, 1911. Légrády Testvérek 8-r. 51 lap.

György Lajos. Szép Magelona. (1676) Kolozsvár, 1911. 8-r. 153 lap.

György Lajos. Kónyi és D'Aulnoy. Forrástanulmány. Kolozsvár, 1911. 8-r. 12 lap.

Sándor Imre. Czímerlevelek. Gyűjtötte —. II. füzet (1629—1660) 134 címerrajzzal. Kolozsvár, 1912. Lepage Lajos egyetemi könyvkereskedés bizománya. Kolozsvár 8-r. VIII és 108 lap.

Sziklay Ferencz. Az új Isten. Szatmár-Németi. [Év n.] 8-r. 78 lap.

Veress Endre dr. Czélkúti-Züllich Rudolf szobrász élete és munkái. 30 képpel és hasonmással. Kiadta az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egyesület. Tagjainak 1911. évi tagilletményül. Kolozsvár, Stief Jenő és Társa könyvsajtója 1911. Nagy 4-rétű 71 lap. (Külön lenyomat az Erdélyi Múzeum 1911-iki évi folyamából.)

Veress Endre dr. Berzeviczy Márton. (1538—1596) Budapest. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 1911. Nagy 8-r. 228 lap. (A Magyar Történelmi Életrajzok XXVII. évf. 1—2. füzete.)